



AKETDER
2. ULUSLARARASI ETİK
ARAŞTIRMALARI
KONGRESİ

26-27 OCAK 2023
İSTANBUL

KONGRE KİTABI
EDİTÖR

Prof. Dr. Fahri APAYDIN
Arş. Gör. Vahit Oğuz KİPER

AKETDER BAŞKANI'NIN MESAJI

Akademide Etik Derneği olarak akademisyenlerde akademik etik konusunda bilincin artmasını sağlamak temel misyonumuzu gerçekleştirmek için yürüttüğümüz faaliyetlerden biri olan AKETDER 2. Uluslararası Etik Araştırmaları Kongresini düzenlemiş bulunmaktayız. İlk kongremiz gibi bu kongreyi de büyük bir başarıyla düzenledik ve akademik çevreden büyük bir ilgi görmesi bizi son derece mutlu etmiştir. Kongremiz esnasında bilim dünyasına önemli katkı sağlayacak bildirilerin sunumu gerçekleşmiştir ve bu kitapta kendilerine yer bulmuştur.

Kongremize ev sahipliği yapan Arel niversitesi mütevelli heyetine ve özellikle de Rektör Prof. Dr. Ercan GEGEZ'e büyük şükran duyuyoruz. Ayrıca kongrenin planlanması ve yürütülmesi sürecinde büyük bir özveri ile katkı veren Doç. Dr. Aylin Erdoğdu'ya teşekkür ediyoruz. İki yılda bir kongre yapma kararı gereği bir sonraki kongremizi 2025 yılında yapacağız. 3. kongremizin de büyük ilgi görmesini bekliyoruz.

Prof. Dr. Fahri APAYDIN
AKETDER Yönetim Kurulu Başkanı
Kongre Düzenleme Kurulu Başkanı

Kongre Kurulu

Prof. Dr. Fahri Apaydın (Başkan)
Prof. Dr. Ayşe Yiğit Şakar (Başkan Yrd.)
Doç. Dr. Aylin Erdoğdu
Doç. Dr. Üyesi Azize Şahin
Avukat Öğretim Görevlisi Ayşegül Karabacak Gülhan
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf İslam Bolat
Ar. Gör. Vahit Oğuz Kiper

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Esra AKIN
Prof. Dr. Berrin AKMAN
Prof. Dr. Orhan AKOVA
Prof. Dr. Fahri APAYDIN
Prof. Dr. Berna ARDA
Prof. Dr. Melek ARDAHAN
Prof. Dr. Şebnem ASLAN
Prof. Dr. Ülkü BAYKAL
Prof. Dr. Çetin BEKTAŞ
Prof. Dr. Haluk BİRSEN
Prof. Dr. Mustafa Murat CİVANER
Prof. Dr. Abdullah ÇALIŞKAN
Prof. Dr. Nesrin ÇOBANOĞLU
Prof. Dr. Leyla DİNÇ
Prof. Dr. Ayşe AYÇİÇEĞİ DİNN
Prof. Dr. Ramazan ERDEM
Prof. Dr. Ali Rıza ERDEM
Prof. Dr. Ali ERSOY
Prof. Dr. Orhan GÖKCE
Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN
Prof. Dr. Esen GÜRBÜZ
Prof. Dr. Ayşe GÜROL
Prof. Dr. Ali HALICI
Prof. Dr. Nuran EOL IŞIK
Prof. Dr. Canan Nur KARABEY
Prof. Dr. Engin KARADAĞ
Prof. Dr. Ersin KAVİ
Prof. Dr. Şafak KAYPAK
Prof. Dr. Hatice Necla KELEŞ
Prof. Dr. Ebru GÜNLÜ KÜÇÜKALTAN
Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK
Prof. Dr. Behçet ORAL
Prof. Dr. Erman ÖNCÜ
Prof. Dr. Turan ÖNDEŞ
Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN
Prof. Dr. Barış ÖVGÜN
Prof. Dr. Oğuz ÖZBEK
Prof. Dr. Hasan Hüseyin ÖZKAN
Prof. Dr. Nurettin PARILTI
Prof. Dr. Ali SABANCI
Prof. Dr. Aycan ÇİÇEK SAĞLAM
Prof. Dr. Sabri SİDEKLİ
Prof. Dr. Merdiye ŞENDİR
Prof. Dr. Hakan TEMİZTÜRK
Prof. Dr. Alev TORUN
Prof. Dr. Semiyha TUNCEL
Prof. Dr. Songül TÜMKAYA
Prof. Dr. Mehmet TÜRKERİ
Prof. Dr. Ruhdan UZUN
Prof. Dr. Sevtap ÜNAL

Prof. Dr. Sezgin VURAN
Prof. Dr. Ülkü ESER ÜNALDI
Prof. Dr. Mustafa YAĞBASAN
Prof. Dr. Yıldız KARAGÖZ YEKE
Prof. Dr. Abdulkadir Varoğlu
Prof. Dr. Recep YÜCEL
Doç. Dr. Yavuz ADUGİT
Doç. Dr. Aslıhan AKPINAR
Doç. Dr. Birsal AYBEK
Doç. Dr. Şafak ÖZTÜRK AYNAL
Doç. Dr. Gül ERKOL BAYRAM
Doç. Dr. Gökben BAYRAMOĞLU
Doç. Dr. Birgül CERİT
Doç. Dr. Özlem CEYHAN
Doç. Dr. Kıymet YEŞİLÇİÇEK ÇALIK
Doç. Dr. Hüseyin ÇEKEN
Doç. Dr. Sinan Kadir ÇELİK
Doç. Dr. Aysun ÇOLAK
Doç. Dr. Ayhan DEMİRCİ
Doç. Dr. Jülide Gülizar YILDIRIM DUMAN
Doç. Dr. Muhammet DÜŞÜKCAN
Doç. Dr. Aykut EKİYOR
Doç. Dr. Yusuf ESMER
Doç. Dr. Makbule Evrim GÜLSÜNLER
Doç. Dr. Aysel GÜNEY
Doç. Dr. Filiz GÜRDER
Doç. Dr. İlknur KAHRİMAN
Doç. Dr. Suat KARA
Doç. Dr. Melisa KARABAY
Doç. Dr. Ahmet İhsan KAYA
Doç. Dr. Mehmet Emir KÖKSAL
Doç. Dr. Bahadır KÖKSALAN
Doç. Dr. Mehmet Nurullah KURUTKAN
Doç. Dr. Mestan KÇÜK
Doç. Dr. Rıdvan KÜÇÜKALİ
Doç. Dr. A. Faruk LEVENT
Doç. Dr. Sağbetullah MERİÇ

Doç. Dr. Erhan ÖRSELLİ
Doç. Dr. Murat ÖZ
Doç. Dr. Fatmanur ÖZEN
Doç. Dr. Birgül ÖZKAN
Doç. Dr. Aziz Gökhan ÖZKOÇ
Doç. Dr. Zahide BAYER ÖZTÜRK
Doç. Dr. Ömer Faruk RENÇBER
Doç. Dr. Metin REYHANOĞLU
Doç. Dr. Bayram ŞAHİN
Doç. Dr. Rasim TÖSTEN
Doç. Dr. Osman TUĞAY
Doç. Dr. Ümit ÜNVER
Doç. Dr. Eray YAĞANAK
Doç. Dr. Serkan ASLAN
Doç. Dr. Ayşegül TÜRK
Dr. Öğr. Üyesi Kenan AKBAYRAM
Dr. Öğr. Üyesi Deniz YETKİN AKER
Dr. Öğr. Üyesi URAL AKÜZÜM
Dr. Öğr. Üyesi Yaşar ALDIRMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Melis ATTAR
Dr. Öğr. Üyesi Fatih BALAMAN
Dr. Öğr. Üyesi İhsan CORA
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet COŞKUN
Dr. Öğr. Üyesi Burcu Seher ÇALIKOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Yasin ÇAKIREL
Dr. Öğr. Üyesi Nazmiye ÇIRAY
Dr. Öğr. Üyesi Kadir DELİGÖZ
Dr. Öğr. Üyesi Davut ELMACI
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet GÜNLÜK
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Begüm KALYONCU
Dr. Öğr. Üyesi Havva KARADENİZ
Dr. Öğr. Üyesi Cihat KARTAL
Dr. Öğr. Üyesi Filiz BAYOĞLU KINA
Dr. Öğr. Üyesi Meral MADENOĞLU KIVANÇ
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Baki MİNAZ
Dr. Öğr. Üyesi Recep ÖZCİMDER

Dr. Öğr. Üyesi Buket BORA SEMİZ
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem Nilüfer UMAR
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Cihangir YALINKILIÇ

Dr. Anıl ABA
Dr. Vedat AKMAN

Davetli Konuşmacılar

Prof. Cam Caldwell
Prof. Dorit Alt, Tel-Hai College
Dr. Shiva Sivasubramaniam, University of Derby
Dr. Loreta Tauginienė, Hanken School of Economics

Dr. Yunus Emre AVCI

Dr. Osman Murat

DENİZ Dr. Müge

DOĞANER

Dr. Ziya TOPRAK

Dr. Abdullah TÜRKER

AKETDER Başkanı Mesajı.....	1
Kongre Kurulu.....	2
Bilim Kurulu.....	2
Bilişim Sektöründe Rekabet Etiği	6
Yargı Kararları Çerçevesinde Dilimleme Etik İhlali ve Disiplin Hukuku Bakımından Sonuçları	15
Bilim Dünyasında Feragatname Uygulamaları	23
Yükseköğretimde Etik Değerleri İdari Personel Üzerinden Yeniden Düşünmek.....	27
Etik Aktivizmin Kavramsallaştırılması ve Kişilerin Etik Aktivizm Düzeyini Ölçmek İçin Ölçek Önerisi	35
Müşteri Şikâyet Yönetiminin Etik Boyutu.....	44
Ethical Dimension of Customer Complaint Management.....	44
Sağlıkta Etik İlkeler	52
Tarlardan Tabağa Gıdanın Etik Yolculuğu.....	58
Tarımsal Üretimde Paradigma Değişiminin Etik Gerekliliği	66
Sürdürülebilir Tarımın İklim Adaleti Bağlamında İncelenmesi.....	72
Hayvanların Deneylerde ve Eğitimde Kullanımı, Türçülük, Hayvanların Zihinlerine İnanç: Psikoloji Öğrencileri Görüşleri.....	76
Ulusal ve Uluslararası Bağlamda Tıp Etiği Eğitiminin Değerlendirilmesi.....	81
Mobbing Tipleri-Az Bilinen Yüzü	83
Yükseköğretimde Sanal Mobbinge İlişkin Öğretim Elemanlarının Görüşleri	84
Yargı Kararları Işığında Yağmacı/Şaibeli Dergiler.....	85
Kamu Yönetiminde Güven Olgusunun Sarsılmasında Etik Dışı Davranış	86
İnsan Kaynakları Alanındaki Koçluk, Mentorluk ve Yönetim Danışmanlığı Rollerinin Etik Açından Değerlendirilmesi	89
Büyük Veri Çağında Veri Etiği ve Politikaları Üzerine Tartışmalar.....	90
COVID-19 Öncesi ve Sonrası Yükseköğretimde Değişen Etik Kodları Üzerine Bir İnceleme	91
A Research on the Changing Codes of Ethics in Higher Education Before and After COVID-19	93
Bilimle Etiğin İç İçeliği.....	95
Hayvanların Deneylerde ve Eğitimde Kullanımı, Türçülük, Hayvanların Zihinlerine İnanç: Psikoloji Öğrencileri Görüşleri.....	96
Akademik Etik ile İlgili Örnek Vaka Analizleri: Olanlar Ve Olması Gerekenler	97
Araştırma Ödevi Hazırlayan Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin İntihal Konusundaki Görüşleri.....	98
Bilişim Teknolojilerindeki Gelişmelerin Güncel Ürünü Olan Sanal Uygulamaların Getirdiği Etik Sorunlar	99
Ethical Problems Brought by Virtual Applications, the Current Product of Developments in Information Technologies	99
Etik ve Enformatik	101

Bilişim Sektöründe Rekabet Etiği

Serhat DUYAR, Fahri APAYDIN

Özet

Bilişim sektöründe yaşanan yenilikler ve hızlı gelişmeler, iş hayatında ve mesleklerde önemli gelişmelere sebep olabilmektedir. Söz konusu yaşanan gelişmeler neticesinde bazı mesleklerin hayatımızdaki fonksiyonları azalırken ve hatta bazıları ortadan kalkarken, diğer taraftan yeni sektörler ve yeni iş alanları da ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda bilişim sektörünün hem yatay hem de dikey olarak gelişmesi hızlanarak devam etmektedir.

Tıpkı diğer sektörlerde olduğu gibi hatta belki biraz daha sert bir şekilde bilişim sektöründe de rekabet kendini göstermektedir. Söz konusu rekabetin etik kurallar çerçevesinde gerçekleşmesi büyük önem taşımaktadır. Bilişim sektöründe gerek rekabet sürecinde gerekse hukuki ve ahlaki çerçeve ile uyumlu olmayan uygulamalardan kaynaklı etik olmayan uygulamalarla karşılaşılabilir. Bütün bu etik dışı uygulamalara karşı geliştirilip müeyyideye tabi tutulan bir çerçevenin olması da gerekmektedir. Bu çalışmada bilişim sektöründe ortaya çıkan rekabet etiği ve etik dışı uygulamalar irdelenerek çözüm önerileri sunulmaya çalışılmıştır.

Giriş

Bilişim sektörünü düzenleyen hukuk kuralları ve sözleşme kültürü, sektör paydaşlarının bilişim sektörünün itibarını zedeleyebilecek uygulamaları, bilişim sektöründe çalışanların haklarına riayet etmek ve gelişimlerine destek olmak ile sektörde rakip firmaların çalışanları ile ilişkileri değerlendirilmektedir. Bilişim sektöründe rekabet etiği sektörün ve beraberinde etkilediği diğer sektörler için önemli olmasına rağmen bu başlıkta çalışmalara ulaşılamamıştır. Bilişim sektörünün gelişiminin önünde engel görülen konu başlıklarının bilişim sektöründe rekabet etiği ile ilişkili olması çalışmanın yapılma ihtiyacı bakımından sorumluluk hissettirmiştir. Üniversite ve iş dünyası iş birliği ile bilişim sektörünün gelişimine katkı sağlayan çalışmalar önemli bir noktada iken bilişim sektöründe rekabet etiğinin de gelişimi önemsenererek daha kapsamlı çalışmalar yapılması önerilmektedir.

1. Bilişim Sektörü

Bilişim Sektörü bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de hızla değişmekte. Bilişim sektöründeki bu gelişim hayatımızın her noktasına girmekte ve beraberinde farklı alanlardaki sektörleri de dönüştürebilmektedir. Bu değişim neticesinde yeni meslekler, yeni teknolojiler ve yeni iş alanları doğmuştur (Damar, 2022a: 52).

Covid 19 Pandemi şartları neticesinde uzaktan çalışma ihtiyaçları doğmuş bu da birçok alanda gelişmeyi ve değişimi hızlandırmıştır. Bu gelişmeler bilişim sektörü ve bilişim sektörü ile yakından ilişkili olan sektörleri etkiledi.

Belirsizliğin arttığı, gelişmelerin hızını yakalayamadığı pandemi sonrası dönemde insan kaynağının önemi anlaşılmıştır. Bilişim sektörünün hızlı büyümesi beraberinde bazı sıkıntıları meydana getirdi ve bu sorunlar kronikleşti. Bu sorunların başında nitelikli insan kaynağı bulunmaktadır.

Pandemi ile değişen şartlar aynı zamanda rekabet edilebilirliğin zorluğunu da ortaya çıkarmıştır (Damar, 2022b, 26). Bilişim Sektörünün etkilediği sektörlerdeki değişim ile beraberindeki yenilikler hayatın her alanında görünür oldu. Yapay zekâ, nesnelere interneti, bulut bilişim, fiber internet ve 5G, dijital gerçeklik, blok zincir, siber güvenlik ve veri gizliliği teknolojileri, büyük veri analizi, sanal ikiz (simülasyon), artırılmış gerçeklik, sensörler, robotik teknoloji gibi konular insanların alışkanlıklarını değiştirdiği gibi bilişim sektörünün gücünü arttırmıştır (Eyidoğan ve Demir, 2022: 2).

Dünyada bilgi teknolojilerinin önemi 20. yüzyılın sonuna kadar yeterince anlaşılmamıştır. Fakat küreselleşmenin hızlı bir ivme kazanması sonucunda bir taraftan bütün dünyanın Pazar haline gelmesi diğer taraftan da dünyanın her tarafındaki firmalar rakip haline dönüşmesi bilgi teknolojilerinin gerekliliğinin daha iyi anlaşılmasına neden olmuştur. Hedef kitlenin artık global olarak belirlenmesi ve onlarla gerekli iletişimin kurulmasının zorunluluğu, bilişim teknolojisini vaz geçilmez bir faktör olarak ön plana çıkarmıştır.

Bu süreçte iş dünyasında meydana gelen üç büyük değişimin etkili olduğu söylenebilir: Küreselleşmenin hızlanması ve bu bağlamda küresel ekonominin doğuşu, buna bağlı olarak endüstriyel ekonominin dönüşüme uğraması ve girişimcilik süreçlerinde yaşanan değişim. Söz konusu değişim ve dönüşümler bilgi ve buna bağlı olarak bilişim devriminin başlamasına neden oldu. Bu bilişim devrimi devam etmektedir (Kuvat, 2019: 298). Gelişmeler, firmaların stratejilerine bilgi ve teknolojiyi barındıran süreçleri dahil etmelerine neden olmuştur (Özkan, 2021: 254).

Türkiye Bilişim Sanayicileri Derneği'nin (TÜBİSAD) Bilgi ve İletişim Teknolojileri Sektörü 2021 Pazar Verileri Raporuna göre 2025 yılında dünyada 5G kullanım oranı % 25'e ulaşması beklenmektedir. Raporla yapay zekanın global pazardaki payının 2025 yılında 391 milyar USD'ye ulaşacağı öngörülmektedir. Aynı dönemde nesnelere internetinin 16,4 milyar dolar seviyesine ulaşması beklenirken bulut Bilişimin pazardaki payının 2025 yılına kadar yıllık ortalama yüzde 30 artması beklenmektedir. 2024 yılına gelindiğinde sanal gerçeklik ve artırılmış gerçekliğin global pazar büyüklüğünün 73 milyar USD'ye ulaşacağı öngörülmektedir. Blokzincirin önümüzdeki yıllarda hızlı bir gelişim sürecine gireceği beklenmektedir. Yapılan bir araştırmaya göre katılımcıların %76'sı önümüzdeki 5-10 yıl içinde para birimlerinin içerisinde dijital varlıkların yer alacağını düşünmektedir. Bilişim sektörünün gelişimine paralel olarak siber güvenlik de önem kazanmakta ve bu alanda yapılan harcamalar artmaktadır. Söz konusu harcamaların 2025 yılında 221 milyar dolara ulaşması beklenmektedir (TÜBİSAD, 2022: 4).

Globalde büyüyen Bilişim sektörünün ülkemizdeki yansıması da gelişme yönünde devam etmektedir. Türkiye'de bilişim sektörünün büyüklüğü 266 milyar TL ye ulaşmıştır. TÜBİSAD Bilgi ve İletişim Teknolojileri Sektörü Pazar Verileri Raporu'na göre, bilgi ve iletişim teknolojileri sektöründe 2021'de bir önceki yıla göre yüzde 58 artış yaşanarak 17,5 milyar TL'lik ihracat gerçekleştirildi. Bilgi ve iletişim teknolojileri sektörü ihracatı dolar bazında 2021'de bir önceki yıla göre yüzde 30'un üzerinde artarak 2 milyar dolara ulaştı. TL cinsinden yüzde 36'lık büyümenin gerçekleştiği bilişim sektöründe, dolar cinsi büyüme oranı yüzde 7 oldu. (Bilişim sektöründeki Türkiye'deki sektör temsilcilerinin globalde rekabet sıkıntısına en büyük örnektir)

TÜBİSAD raporuna göre, bilgi teknolojilerinde donanım yüzde 41 büyüme ile 43,5 milyar TL seviyesine, BT yazılım yaklaşık 2 kat artışla 51 milyar TL'ye, BT hizmet de yüzde 41 büyüyerek 20 milyar TL'ye ulaştı. 2021'de sektördeki toplam istihdam 185 bin kişi olurken, büyüme oranı 2 katına çıkarak yüzde 14 olarak gerçekleşti. Sektördeki istihdamın yüzde 27'sini kadın çalışanlar oluştururken, üniversite mezunu çalışanlar yüzde 55'lik orana sahip oldu. Rapora göre, 2021 yılının en büyük tetikleyicisi teknokent cirolarında yaşanan artış oldu. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından bu yılın mart ayında yayımlanan istatistikler baz alındığında 2021-2022'de teknokent sayısı 92'ye çıktı ve şirket sayısı yüzde 23 artarak 7 bin 700'ü geçti. Teknoloji geliştirme bölgelerinde çalışan sayısı yüzde 23 artışla 65 binden 80 bine yaklaştı (Anadolu Ajansı).

Ülkemizin gelecek vizyonu dikkate alındığında, teknolojik altyapı yatırımlarının gelecekte de hız kazanarak devam etmesi beklenmektedir. Bilişim sektöründeki gelişmeler, ülkemizin gelecek vizyonu, büyüme stratejileri ve teknolojik gelişim hedefleri dikkate alındığında, ihtiyaçlarının artarak devam etmesi beklenmektedir. Bu nedenle, kredi veren tarafların sektörün performansı ve finansman ihtiyaçlarını anlaması ve karşılaması yönünde girişimde bulunması önemli bulunmaktadır. https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/481087/yokAcikBilim_10270394.pdf?sequence=-1&isAllowed=y

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızlı gelişimi ile birlikte dünyada sınırlar ortadan kalkmıştır. Satış kanallarında ve iş yapış şekillerinde değişiklikler ortaya çıkarak Perakende satıştan internet üzerinden satışa geçilerek, araçların sayısı azalmış, maliyetler düşmüştür. Fiyatı düşen ürünlere ve ürünlerin özelliklerine hızlı ve kolay yoldan ulaşılmaya başlanarak, dış ticarette daha cazip hale gelmiştir.

Teknolojinin gelişmesi ile ileri derecede vasıflı işgücü talebi giderek artmakta buda sektördeki işletmelerin personel giderlerini diğer sektörlerle oranla aşırı arttırmaktadır. Küreselleşmeye bağlı olarak işletmeler artan rekabet ortamı karşısında, bilgi ve bilgiye bağlı teknoloji üretmek veya ithal etmek

zorunda kalmaktadırlar. Ar-Ge faaliyetlerine önem verilmesi, yeni bilgi üretme arzusunun varlığı uluslararası rekabet ortamında çok önemli unsurlardır (Savrul Kılınç ve Kılıç, 2011:257). (insan kaynağının ülkemizde çok pahalı olması ülkemizde bu alanla uğraşan iş insanlarını küresel piyasalarda rekabet olanaklarını zorlamaktadır.)

2. Etik, İş Etiği

Etik kavramı üzerinde çok farklı tanımlamalar yapılmaktadır ve etik kelimesinin kökeni Grekçe “ethos” kavramından gelmektedir. “Ethos” kavramı alışkanlık ve karakter anlamında kullanılmıştır (Poyraz, 16). TDK sözlüğünde etik kavramı töre bilimi, çeşitli meslek kolları arasında tarafların uyması veya kaçınması gereken davranışlar bütünü olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2002). Her sektörde olduğu gibi bilişim sektöründe de etik ve iş etiği kavramı güncellik kazanmıştır ve sektörün düzenlenmesinde önemli işlev göreceği beklenmektedir.

Frank Navran etik değerleri sahip olunan temel inançlar şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre etik değerler bireylere neyin adil, iyi veya doğru olduğunu tanımlamak için kullanılan ilkelerden oluşmaktadır. Etik bireylerin doğru ve yanlış ayırmalarında yol göstermektedir. Bilişim sektöründe de alınan kararların ve davranışların ne oranda doğru olduğu konusu bu alanda geliştirilecek etik ilkelerle etik konusundaki yaklaşımları iki başlık altında toplamak mümkündür: Bormatif ve betimleyici etik. Bunlar arasındaki fark şu şekilde ortaya konabilir. Normatif etiğin üzerinde yoğunlaştığı nokta, nasıl davranılması gerektiğidir. Halbuki betimleyici etik gerçek hayatta bireylerin nasıl davrandıkları ve bu davranışların gerekçeleri üzerinde durur (Akıncı, 2013:86). Bilişim sektöründeki etik değerlendirmeler daha çok normatif etiğe dayandırılabilir.

Etik ve ahlak kavramları aynı anlamdaymış gibi kullanılabilir. Halbuki, bu iki kavram önemli farklılıklar barındırmaktadır. İşletme yönetimi bağlamında daha ziyade etik kavramı kullanılmaktadır (TÜSİAD, 2009: 31) ve eylemler ve kararların ne derece doğru olduğu konusunda yargılar geliştirilmesine katkı vermektedir. Ahlak ve etik kavramları arasında çok temel farklar vardır. Toplumsal hayatta bireylerden beklenen davranış kalıpları ahlak çerçevesinde değerlendirilebilir. Bu tür davranışlar “iyi” veya “kötü” olarak tasnif edilirlerken hangi davranışları gerçekleştirmenin doğru olduğu, adil ve doğru davranışın ne olduğu bağlamında sorular sormayı kapsamaktadır. Etik, aslına bakılırsa bir ahlak felsefesi yapma faaliyetidir. Yani kısaca ahlak yaşanılan, etik ise düşünülendir. Bireylerin evrene karşı tutumunu etik yargıları belirlemektedir (Akıncı, 2013: 86).

İş ve meslek ahlakı anlayışının kökenleri eski tarihlere kadar gitmekte ve hatta bazı dini metinlerde ticaretin belli etik kurallara bağlandığı bilinmektedir. Meslek ahlakının bilinen en eski türünü “ticaret ahlakı” oluşturmaktadır (Özen 2011: 179). Hayatı hem maddi hem de manevi yönden dengeli yaşamayı hedefleyen Ahilik geleneği, tarihsel süreç içerisinde etik iş hayatının en güzel örneğini teşkil etmektedir (Durak ve Yücel, 2010: 152). Ahilik geleneği incelendiğinde esnafa yönelik davranış kalıpları ve kültürü önerildiği görülmektedir.

Küreselleşme ile birlikte hem çalışanların hem de müşterilerin ve bu bağlamda toplumsal beklentilerde ciddi bir değişim olmuştur. Artık sadece üreten değil aynı zamanda toplumsal sorunlara karşı duyarlılık sergileyen birimler olarak ortaya çıkmak zorunda kaldılar. İşletmelerin sosyal sorumluluk ve etik davranış sergileme zorunlulukları, kurumların yaklaşımlarında köklü değişikliklere gitmelerine neden oldu. Özellikle 2000’li yıllara gelindiğinde iş etiğine yönelik çalışmalar yapmayan işletme yok denecek kadar azalmıştır. İş etiği, etiğin bir alt başlığıdır ve iş dünyasında gerçekleşen etik sorunları irdeler. İş hayatında uyulması gerekli olan etik kuralların oluşturulması ve uygulanması için mücadele eder. İş etiği, meslek ve çalışma etiğini de kapsamaktadır. İş etiği, üretim ve dağıtım süreçlerinde kurumların ve çalışanların etik çerçevesinde çalışmalarını sağlamaya çalışmanın yanında bunu gerçekleştirmek için gerekli olan kuralların ortaya çıkması için de mücadele eder (TÜSİAD, 2009: 15).

3. Rekabet ve Rekabetin Korunması

Rekabet serbest piyasa ekonomisinin temelidir. Türkiye 24 Ocak 1980’de aldığı ve 24 Ocak Kararları olarak bilinen düzenleme ile istikametini net bir şekilde belirlemiş ve serbest piyasa ekonomisi olma yönünde karar kılmıştır. Serbest piyasa ekonomisinin işlerliği açısından rekabetin sağlıklı işlemesine yönelik düzenlemelerin yapılması kaçınılmazdır. Devlet rekabet piyasasının temel belirleyicisidir ve devletin bu rekabetin oluşması ve düzgün bir şekilde işlemesi için önemli sorumlulukları bulunmaktadır. Devletin düzenleyici olarak sorumluluk almadığı durumlarda ortaya tekelleşme ve kartelleşme çıkabilmekte ve zaman içerisinde rekabetin ve serbest piyasanın işlerliği bozulmaktadır. Piyasada oluşabilecek tekelleşme ve kartelleşmelere karşı devletin yasal düzenlemeler yapması ve gerekli denetimleri yapması elzemdir (Rekabet Kurumu, 10).

Serbest piyasa ekonomilerinde, bu modelin sağlıklı işleyebilmesi için vaz geçilmez olarak karşımıza çıkan kavram “rekabet”tir. Rekabet ortamının iyi bir şekilde sağlanması ile bir taraftan teknolojik gelişme ve ilerleme sağlanırken diğer taraftan da piyasada ürün kalitesinin yükseltilmesi ve hizmet kalitesini artırmak mümkün olabilir. Rekabetin sağlıklı bir şekilde sağlanmasına yönelik olarak bilhassa 1970 ve 1980’li yıllarda “Düzenleyici Kuruluşlar” veya “Bağımsız İdari Yapılar” ortaya çıkmıştır. Ülkeden ülkeye farklı çerçevede bir “özerklik” veya “bağımsızlık” çerçevesinde örgütlenen bu kurumsal yapılar hızla yaygınlaşmıştır (İliman ve Tekeli, 2018: 379).

Piyasa ekonomisi diğer adı ile pazar ekonomisine etki kazandıran “rekabet” kavramıdır. Gelişim ve teknolojik ilerleme rekabet ile mümkün iken piyasadaki bazı aktörler rekabeti bozan çalışmaların içine girmektedir. Piyasayı bozan, tüketicinin zarar görmesinin önüne geçmek için rekabeti düzenlemek ve faal hale getirmek için Rekabet Kurumu kurulmuştur.

Anayasamızın piyasaların denetlenmesi ve dış ticaretin düzenlenmesi konularını düzenleyen 167. Maddesine göre, “devlet, para, kredi, sermaye, mal ve hizmet piyasalarının sağlıklı ve düzenli işlemlerini sağlayıcı ve geliştirici tedbirleri alır; piyasalarda fiili veya anlaşma sonucu doğacak tekelleşme ve kartelleşmeyi önler.” Anayasanın belirlemiş olduğu çerçevede 13.12.1994’te 4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun yürürlüğe sokulmuştur. Kanunun öngördüğü çerçevede Rekabet Kurumu ve bu kurumun karar organı olan Rekabet Kurulu 1997’de aktif olarak çalışmaya başlamıştır. Rekabet Kurumu mali ve idari özerkliği olan bir kamu tüzel kişisi olarak varlığını sürdürmektedir. 4054 sayılı kanun Rekabet Kurulu’nun çalışma esaslarını belirtmektedir. Bu bağlamda Rekabet Kurulu’nun hangi durumlarda inceleme başlatacağını, inceleme sürecinin nasıl işleyeceğini, konu ile ilgili tarafların haklarını, uzlaşma ile kararların ne şekilde gerçekleşeceğini ve bu çerçevede uygulanacak yaptırımlara yer vermektedir (Hamzaoğlu, 2013: 19).

Rekabet Kurulu’nun görevleri 4054 Sayılı Kanunda 1. ve 2. Maddede şu şekilde belirtilmiştir:

Madde 1 – “Bu Kanunun amacı, mal ve hizmet piyasalarındaki rekabeti engelleyici, bozucu veya kısıtlayıcı anlaşma, karar ve uygulamaları ve piyasaya hakim olan teşebbüslerin bu hakimiyetlerini kötüye kullanmalarını önlemek, bunun için gerekli düzenleme ve denetlemeleri yaparak rekabetin korunmasını sağlamaktır.

Madde 2 – Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde mal ve hizmet piyasalarında faaliyet gösteren ya da bu piyasaları etkileyen her türlü teşebbüsün aralarında yaptığı rekabeti engelleyici, bozucu ve kısıtlayıcı anlaşma, uygulama ve kararlar ile piyasaya hakim olan teşebbüslerin bu hakimiyetlerini kötüye kullanmaları ve rekabeti önemli ölçüde azaltacak birleşme ve devralma niteliğindeki her türlü hukuki işlem ve davranışlar, rekabetin korunmasına yönelik tedbir, tespit, düzenleme ve denetlemeye ilişkin işlemler bu Kanun kapsamına girer.”

Bilişim Etiği

Günümüzde hayatın her alanına etki etmekte olan bilişim sektörü, toplumların da ilgi odağı olmuştur. Bilişim sektörünün engellenmesi veya ortadan kaldırılması mümkün olmamakla birlikte bireylerin hayatlarını kolaylaştırmak ve bireylerin maliyetlerini azaltmayı amaçlayan çalışmalar ile bireylerin hayat standartlarını arttırmaktadır. Bilişim sektöründe gündemde olan önemli bir kavramda Bilişim etiğidir ve işletmelerin bu konuya titizlikle yaklaşmaları gerekmektedir. Sadece bilişim sektöründe çalışanları ilgilendiren bir konu olmayıp yaşam alanını ilgilendiren bir olgudur. Bilişim etiğinin ana konuları bilgi bütünlüğü, sansür, fikri mülkiyet, gizlilik ve bilgiye adil ulaşılması ve bilgi güvenliğidir.

Hukuk dışı davranışlar ve etik dışı eylemler suç unsuru oluşturduğu gibi teknolojik araçları kullanırken de yasadışı ve etik olmayan eylemlerde bulunmak aynı derecede suç içermektedir. Oysaki birçok insan bilişim suçlarının diğer suçlar kadar yanlış olmadığına inanmaktadır. Günümüzde gerek cep telefonu gerekse bilgisayar kullanımı artışının getirdiği yeni teknolojiler kullanımında artış gerçekleşmektedir. Bununla birlikte etik kurallarının ihlali neticesinde bilişim suçları kapsamına girecek eylemlerde artış yaşanırken, bilişim etiğine olan ihtiyaç ve bilişim etiğinin önemi ortaya çıkmaktadır.

Bilişim sektörünün tarafları olan, bilişim hizmetini üreten ve bilişim hizmetini sunanlar ile bilişim hizmeti alanların etik dışı davranışlardan uzak durmaları ve gerekli etik değerlere uymaları beklenirken, bu kuralları ihmal edenleri ve bu ihmaller neticesinde oluşabilecek sonuçlar değerlendirilmelidir. Artık insanlar bilgiye hızlı ve doğru bir şekilde ulaşma şartlarına sahip iken, kötü niyetli bireylerin var olması ve bunların oluşturabileceği zararlar da düşünülerek, bilişim alanında etik dışı eylemlerin engellenebilmesi hem bireyler hem de toplum için önemlidir. Dolayısı ile her birey kendi önlemini alırken, devletin de olası sorunları önlemek için kanunlar hazırlayarak, bireylerin bilinçlenmesi için faaliyetlerde bulunarak çalışmalar yapması gerekmektedir. Ayrıca bireyler bilinçli kullanıcılar düzeyine ulaşması ile birlikte bilgiye güvenli bir şekilde erişim sürecinde dikkatli davranmaları gerekmektedir. Bilişim etiğine gereken önem verilmeli ve kullanıcılar gerçek hayat ile dijital ortamı farklı görmemelidir. Bireylerin aynı zamanda gerçek yaşamda etik dışı davranışın, sanal dünyada da etik olmadığının farkında varmaları ve bu bilinçle hareket etmeleri önemlidir.

4. Rekabet Etiği

Kapitalist dünyada bütün değerlerde bir değişim kendini göstermiştir. Geleneksel yaklaşımlarla kapitalist toplumun sorunlarını anlamak ve çözüm önerileri üretmek mümkün olabilir. Kapitalist toplumlarda dayanışmanın yerini rekabet, hizmetin yerini ise çıkar almıştır. Artık fedakarlık değil ticaret belirleyici olmaya başlamıştır. Ortaya çıkan boşlukta sistemin sağlıklı işleyebilmesi için etik değerler ile çerçevelenmesi bir zorunluluk haline gelmiştir. Piyasa ekonomisinin başıboş işleminin getirmiş olduğu olumsuzluklarla baş edebilmenin yolu olarak etik çerçeveye ihtiyaç duyulmuştur. Piyasanın da ancak etik değerler ile düzenlenmesi ve bunun denetlenmesi ile sağlıklı olacağı noktası üzerinde durulmaya başlanmıştır (Efem, 2001: 74).

Kapitalist sistemde etik açık olmasından dolayı sık sık krizlere girildiği görülmektedir. Efem'e göre (2001:78-79), Pazar ekonomisinin hakim olduğu bir piyasada belirsizlikler arttığında işletmeler şu yollara başvurabilmektedirler:

- a) Birleşme yoluna giderek rakibin yok olmasını sağlayabiliyorlar.
- b) Rakip firmayla işbirliği yapılabiliyor.
- c) Pazarın ortak yönlendirilebiliyor.
- d) Piyasada en güçlü olan firma kuralları belirler.

5. Bilişim Sektöründe Rekabet Etiği

Serbest piyasa ekonomisinin hakim olduğu pazarlarda rekabet her noktada kendini göstermektedir. Çok sayıdaki rakip arasından sıyrılarak tüketici için tercih edilir olabilmek için teknolojinin bütün imkanlarından olabildiğince faydalanmak bir zorunluluk haline geldi. Hangi sektörde olunursa olunsun

bilişim alanındaki gelişmeleri takip etmek şirketler için önemlidir. Bilişim sektöründe rekabet edemeyen şirketlerin varlığını sürdürmesi oldukça zordur.

Bilgi teknolojisi devrimi olarak da adlandırılan bilişim sektöründeki hızlı gelişmeler ülkelerin ekonomisinden toplumsal yapısına kadar hemen her alanda hızlı bir değişim ve dönüşüme neden olmaktadır. Bilgi teknolojisi dendiği zaman genel olarak bilginin toplanması, işlenerek saklanması, söz konusu bilginin istenilen yerlere iletilmesi ve istenen yerden erişilmesini sağlayan teknoloji, hizmet ve uygulamaların tamamını kapsamaktadır. Söz konusu bilgi teknolojisi ürünleri hayatın her alanında kullanılmaktadır. Bireylerin küresel çapta bağlantılar kurmasına olanak sağlayan bilgi teknolojileri işletmelerin varlığını sürdürmeleri açısından da değerlendirilmelidir. Küresel rekabet ortamında işletmeler hangi noktalarda teknolojiye ayak uydurduklarını bilmelidir ve eksik noktalarını tespit ederek gerekli önlemleri almak zorundadırlar. Bilgi teknolojilerinin sağladığı imkanları kullanarak dünyanın ne yönde ilerlediğini bilmek ve geleceğin doğru tahmin edilmesi mümkün olabilir. (Özdemir ve Acar, 2020: 66). Geleceği doğru okuyamayan şirketlerin ayakta kalmaları pek mümkün görülmemektedir.

1. Bilişim sektörünü düzenleyen kanunlara uymak

Kişisel Verileri Korumayı hedefleyen mevzuat, 4691 sayılı Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu, 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu Bilişim sektörünü düzenleyen mevzuatlardır. 6698 Sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanununun amacı; kişisel verilerin işlenmesinde, kişilerin temel hak ve özgürlüklerini korumak, kişisel verileri işleyen gerçek ve tüzel kişilerin yükümlülükleri ile uyacakları usul ve esasları düzenlemek (disiplin altına almak), kişilerin mahremiyetini korumak (özel hayatın gizliliği), kişisel veri güvenliğini sağlamak, olarak sayılabilir. (<https://www.kvkk.gov.tr/Icerik/4185/6698-Sayili-Kisisel-Verilerin-Korunmasi-Kanununun-Amaci-ve-Kapsami>)

4692 Sayılı Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanununun amacı; TGB'lerin kurulum ve çalışma esasları ile vergi istisnalarını içeren mevzuattır. 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanununun amacı; marka, coğrafi işaret, tasarım, patent, faydalı model ile geleneksel ürün adlarına ilişkin hakların korunması ve bu suretle teknolojik, ekonomik ve sosyal ilerlemenin gerçekleştirilmesine katkı sağlamaktır ve cezai yaptırımları kapsar.

Bilişim sektöründe bilgi yönetimini kişilerin ve kurumların haklarını koruyacak şekilde yürütmek işletmelerin önemli bir sorumluluğudur ve KVKK kapsamında değerlendirilebilir. Kamuoyunda kurumların veya kişilerin bilgilerinin yasal olmayan yollardan elde edilmesi ve paylaşılması hatta bu bilgilerin satılması toplumu rahatsız etmektedir. Bununla ilgili mevcut yasalar esasında kurumları ve bireyleri koruyacak nitelikte iken denetimlerin yetersiz olması ve kişilerin bu suçlardan fayda sağlama çabaları bu meseleyi gündemde tutmaktadır.

2. Bilişim sektörünün itibarını zedeleyecek uygulamalardan ve eylemlerden uzak durmak

Bütün sektörlerde yapılan yanlış davranışların ve kural tanımazlığın zararları bütün sektörü etkilediği gibi bilişim sektöründe de kural dışı hareketler sektöre zarar vermektedir. Bunların başında bilişim suçlarının işlenmesi ve bu suçların hafif görülmesi gelmektedir. Diğer bir husus da kalitesiz ve isteğe cevap vermeyen hizmetlerin üretilerek sunulması neticesinde müşteri memnuniyetsizliği ve gerçekleşen hizmet veya ürün satın alma sonucunda müşteri ihtiyacına cevap bulunmamasıdır.

3. Bilişim sektöründe insan kaynakları yönetiminde çalışanların haklarına riayet etmek ve gelişmelerine destek olmak

Bilişim sektöründe yaşanan sıkıntıların temelinde insan kaynağı ile ilgili yapılan etik dışı davranışlar gelmektedir. Bu sıkıntılar çalışan tarafından da işveren tarafından da kaynaklanmaktadır. Özellikle işverenlerin sektöre yeni başlayanlara düşük ücret vermeleri ve sektörde eski olanlara hak ettiği ücreti vermemeleri ve yıllar geçtikçe maaşlarında olması gereken iyileştirmeleri yapmamaları bazı sıkıntıları

meydana getirmektedir. Bu sıkıntıların başında çalışanların performanslarını sergileyemediği gibi çalışırken memnuniyetsizlik sonucu iş arayışına girmeleri gelmektedir. Böylece çalıştıkları kuruma da istemeden zarar verebilmektedirler.

Etik konu başlığında işveren çalışan ilişkisini değerlendirdiğimizde sektörlerin tamamında çalışanların bilgilerini güncelleme ve kendilerini geliştirme işverenlerinde sorumluluğu vardır. İşverenler çalışanlarına kendilerini geliştirmeleri için fırsatlar sunmalıdırlar. Özellikle bu kültürün yerleştiği şirketler, çalışanlarına bu fırsatı vererek motivasyonlarını sağlarken çalışanlarının şirkete bağlılıklarını da oluşturabilmektedirler. Küçük şirketler çalışanlarına gelişim stratejisi oluşturmanın maliyetli olduğunu düşünerek uygulamazken büyük şirketler bunu şirket politikası haline getirebiliyorlar. Şirketlerin çalışanlarının gelişimlerini desteklemeleri çalışanlarında aidiyet duygusu oluşturmakta ve onları kaybetmemek için verdikleri değeri gösterirken karşılıklı iki tarafa da fayda sağlayabilmektedir.

4. Bilişim sektöründe rakip firmaların çalışanları ile ilişkilerine zarar vermemek

Bilişim sektöründe ürünün üretilmesi sürecinde en önemli kaynak insan kaynağıdır. Nitelikli insan kaynağının kıt olması ve talebin her geçen gün artması rakip firmaları etik dışı davranışlara itmektedir. Bunların başında rekabet içindeki firmaların rakip firmadaki personelini transfer ederken firmanın faaliyetlerinin zarar görmesine neden olmaları gelmektedir. Bu görüşmeler de kimi zaman sektörde etik dışı iletişim yolları ile gerçekleşmektedir. Teklif edenin başarılı olması neticesinde “adam çalma” diye tabir edilen durum meydana gelmekte ve geldiği şirketin eğer proje ve taahhüt süreci var ise şirket ciddi zarar görmektedir.

Bunun önüne geçmek için işveren ile çalışanlar arasında işveren tarafından hazırlanan süreli veya süresiz iş sözleşmeleri yapılmaktadır. En çok tercih edilen de iki tarafın haklarını koruyan süreli iş sözleşmeleridir. Burada işverenin çalışmanı haksız ve keyfi işten çıkışının gerçekleşmesi ihtimaline karşı sözleşmeye işçiyi koruyan tazminat maddesi ve miktarı koyulmaktadır. İşvereni koruyan sözleşme maddesinde ise aynı tazminat miktarı da işçinin haksız işten ayrılması ihtimaline karşılık yer almaktadır.

6. Bilişim sektöründe rakip firmaların telif ve patent haklarına riayet etmek

7. Bilişim sektöründe sözleşme kültürüne saygı göstermek

B2B ve çalışan sözleşmeleri, bilişim sektöründe diğer sektörlerde olduğu gibi çalışma alanlarını planlamak ve kayda almak için sözleşmeler yapılmaktadır. Bu sözleşmeler şirketler arasında olduğu gibi işveren ile işçi arasında da gerçekleşmektedir. Şirketler arası gerçekleşen sözleşmelerde ürünü veya hizmeti üreten ve sunan ile alıcı şirket arasında gerçekleşmektedir. B2B yapılan sözleşmelerde işin yapılacağı süre ve teslimat aşamaları ile işin içeriği ve ödeme koşulları ile ilgili detaylı bilgiler olması gerekmektedir. Bu bilgilerde bazılarının olmaması veya eksik olması olası ihtilafları ve oluşacak anlaşmazlıklarda sıkıntıları beraberinde getirecektir. Sağlıklı iş süreçlerinin olması için bütün detayların düşünülerek ve şirketler birbirinin haklarına saygı duyacak şekilde yapılan sözleşmeler tarafları memnun edeceği gibi sektörü de geliştirecektir.

İşçi ve işveren sözleşmeleri bütün sektörlerde süreli ve süresiz iş sözleşmeleri şeklinde uygulanmaktadır. İnsan kaynağının çok önemli olduğu bilişim sektöründe şirketlerin sürdürülebilir olması için çalışanları ile olası riskleride göz önünde bulundurularak sözleşmeler gerçekleştirilmelidir. Şirketler sıkça yaşadığı sorunlardan biri de çalışmanın iş bırakması neticesinde projelerini teslim edememeleri ve bunun getirdiği sıkıntılardır. İşveren ve çalışan arasında yapılacak iki tarafı da bağlayıcı ve süreli iş sözleşmeleri bu sorunların önüne geçebilir ve bu sorunları azaltabilir. Her iki sözleşme türünde de ne kadar detaylı yazılırsa yazılısın bazı detaylar atlanabilir, bu tür durumlarda tarafların iyi niyetli davranarak işlerin her iki tarafa da fayda sağlayacak şekilde yürütülmesini sağlamalıdırlar.

9. Bilişim sektöründe orijinal araç ve yazılımlar kullanmak

Lisans sahibi olan programların kullanımı ve kopyalanması suç teşkil etmektedir. Bununla ilgili eğitimlerin artırılması gerektiği gibi cezaların da caydırıcı olması gerekmektedir. Üretici firmaların ise yüksek fiyatlardan bu ürünleri ücretlendirmemesi gerekmektedir.

Herhangi bir dijital programı veya oyunu kullanmak, kopyalamak veya yaymak bu bilgi ve düşünce ürününe sahip olan kişi ve kurumların hakkıdır. Eserin sahibi buna izin verirse kullanma hakkına sahip olduğunuz gibi kopyalama ve yayma eylemlerini gerçekleştirebilirsiniz. Bunun için de hak sahibinin hizmeti veya ürünü ücretsiz ilan etmesi veya ücretini alarak kullanım hakkını karşı tarafa vermesi gerekir. Ücretsiz olmaması halinde izinsiz ve ücret ödemedi kopyalamak, yaymak veya kullanmak suç teşkil etmektedir. Hem emeğe saygı göstermek hem de suçlu durumuna düşmemek için yasa dışı yollardan dijital ürünleri kullanmak, yaymak ve kopyalamaktan kaçınılmalıdır. (1. Sorunun 2. Paragrafı ile ilişkili birleştirilmeli mi?)

Bilişim sektöründe etik dışı rekabet şartları olduğu gibi etik çerçevesinde çalışmalar yapan şirketler de vardır. Şirketlerin birbirleri ile iş birliği yapmaları, bu iş birliklerini yaparken birbirlerinin haklarını gözetmeleri ve saygı duymaları da güzel neticeler ortaya çıkarmaktadır. Burada şirketler her işi kendileri yapmak yerine yakın oldukları şirketler ile iş birliğine ve güç birliğine giderek birlikteliklerinden yeni alanlar açmaktadırlar.

Özellikle bilişim sektörünün gelişmesi ile alt kategoriler yeni iş modelleri ve iş yapış şekilleri çıkarken bu yenilikler yeni fırsatlar oluşturmaktadır. Bu gibi durumlarda şirket bilmediği alana girmek yerine çözüm ortaklığına gitmektedir.

Sonuç

Dijitalleşme ve bilgi teknolojileri ülkelerin ve şirketlerin odağı haline gelmiştir. Teknoloji alanında faaliyette bulunmayan şirketler dahi gelecek planlarında bilişim alanında çalışma arzusunu taşıyorlar. Gelecekte bilişim alanının çok hızlı bir şekilde gelişeceği görülmektedir. Bu gelişmeye paralel olarak da yeterli sayıda yetişmiş insan kaynağına ihtiyaç duyulmakta ve duyulacaktır. Bu bağlamda bilişim sektörünün gelişmesi ve büyümesi için nitelikli insan kaynağı üzerinde ciddi bir şekilde durulması bir zorunluluk haline gelmiştir. Gerek genç nüfusumuzun hatırı sayılır olması gerekse diğer sektörlerle göre kar marjlarının daha iyi olması gençlerimizi bilişim sektörüne yönlendirmektedir.

Bilişim sektöründe Rekabet Etiği başlığında yapılan bu çalışma, konuya dair yeterli ve doyurucu kaynağın olmadığını ortaya koymuştur. Kaynak yetersizliği nedeniyle bilişim sektöründe faaliyet gösteren şirket sahipleri, şirketlerin yöneticileri ve çalışanlar ile görüşerek sektörün sorunları rekabet etiği çerçevesinde değerlendirilmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda bilişim sektöründe özellikle şu noktalarda etik dışı rekabet olduğu sonucuna ulaşılmıştır:

- Bilişim sektörünü düzenleyen hukuk kurallarını ihlal eden sektör paydaşlarının etik dışı rekabet gerçekleştirilmesi,
- Bilişim sektöründe sözleşme kültürünün gelişmemesi nedeniyle yapılan sözleşmelerdeki eksikliklerin şirketleri mağdur etmesi,
- Bilişim sektöründe çalışanların haklarına riayet edilmemesi,
- Bilişim sektöründe çalışanların gelişmelerine yeterince destek olunmaması,
- Bilişim sektöründe rakip firmaların çalışanları ile etik dışı ilişkileri geliştirilmesi,
- Bilişim suçlarının toplum tarafından hafife alınması ve bu noktada etik bir yaklaşımın oluşmamış olması,
- Bilişim sektöründe rakip firmaların bir bölümünün telif ve patent haklarına riayet etmemeleri,
- Bilgi teknoloji ürünleri kullanıcılarının bir bölümünün orijinal araç ve yazılımlar noktasında ki gerekli duyarlılığa sahip olmamaları,
- Bilişim suçlarında yaptırımların yeterli olmaması, vb.

Yukarıda sayılan noktalarda gerekli iyileştirmeler yapılması durumunda bilişim sektöründe rekabetin daha sağlıklı bir şekilde yapılması ve sektörün sağlıklı bir şekilde büyümesi mümkün olabilecektir. Etik kurallara riayet edilmesi, söz konusu sektörün prestijinin artmasına da katkı sunacaktır.

Kaynakça

- Anadolu Ajansı, "Türkiye bilgi ve iletişim teknolojileri sektörünün büyüklüğü 2021'de 266 milyar liraya ulaştı"
<https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiye-bilgi-ve-iletisim-teknolojileri-sektorunun-buyuklugu-2021de-266-milyar-liraya-ulasti/2607831> (E.T. 25.12.2022).
- Damar, Muhammet (2022a), "Dijital Dünyanın Dünü, Bugünü ve Yarını: Bilişim Sektörünün Gelişimi Üzerine Değerlendirme", *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, Dijitalleşme Özel Sayısı*. 51-76.
- Damar, Muhammet (2022b), "Dijital Çağda Bilişim Sektörünün İhtiyacı Olan Yetkinlikler Üzerine Bir Değerlendirme", *Bilişim Sistemleri ve Yönetim Araştırmaları Dergisi* 4 (1). (2022) 25-40
- DURAK, İbrahim ve Atilla Yücel (2010), "Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Etkileri ve Günümüze Yansımaları", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 15, Sayı: 2, s.151-168
- EFEM, Gül (2001), "*Hukuki Açıdan Rekabet Etiği*" Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt V, s.73-83,
- Eyidoğan, Ezgi ve Oğuz Demir (2022), "Dijital Hizmetlerin Vergilendirilmesi: Dünyadan
- Hamzaoğlu, Ecem (2013), Rekabet Kurulu'nun İnceleme ve Araştırmalarında İzlediği Usul, Başkent Üniversitesi, Özel Hukuk Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- İlman, Tarık , Tekeli, Recep . "Türkiye ve ABD'de Düzenleyici ve Denetleyici Kuruluşlar". Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 5 / 1 (April 2018): 378-395 .
<https://doi.org/10.30803/adusobed.338526>
- Akıncı, Abdulvahap (2013), "Siyaset Ahlakı İle İş Ahlakına Teorik Bir Bakış", "İş, Güç" Endüstri İlişkileri Ve İnsan Kaynakları Dergisi, 15(2), 82-96.
- Kılınç Savrul, Burcu ve Cüneyt Kılıç (2011). Küreselleşme sürecinde bilişim sektörünün Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkelerinin ekonomileri üzerindeki etkileri. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 61(2), 257-289.
- Kuvat, Özlem (2019), "Bilişim Sektöründe Girişimcilik, Balıkesir Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilim Ve Niyetleri Üzerine Bir Araştırma", *YÖNETİM VE EKONOMİ Dergisi*, 26(1), 295-308
- Özdemir, Yahya ve Ömer Faruk Acar (2020), "Bilişim Teknolojilerinin Rekabet Amacıyla Kullanımının Analizi (E-Devlet Örneği)", *International Journal of Economics and Politics Academic Researches*, 4(10), 65-73
- ÖZEN, Yener (2011), "Sorumluluk Bağlamında İş Ahlakı Ve Sosyal Sorumluluk: Sosyal
- Özkan, Tuba (2021), "Borsa İstanbul Bilişim Sektöründe İşlem Gören İşletmelerin Etkinliklerinin Değerlendirilmesi Maliye ve Finans Yazıları, (115), 253-268 .
- POYRAZ, Hakan (), "Siyasi Ahlakın Coğrafi Sınırları: Ahlak Felsefesi ve Siyaset", *Yerel Siyaset*, s.16-20
- Rekabet Kurumu, Rekabet El Kitabı, 2. Baskı, <https://www.rekabet.gov.tr › File › elkitabı> (E.T. 25.12.2022).
- TÜBİSAD (2022), Bilgi ve İletişim Teknolojileri Sektörü 2021 Pazar Verileri Haziran Raporu, (E.T. 04.12.2022), <https://www.tubisad.org.tr/tr/images/pdf/tubisad-bit-2021-tr-20220526.pdf>
- TÜSİAD (2009), Dünyada ve Türkiye'de İş Etiği ve Etik Yönetimi, <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/3675-dunyada-ve-turkiyede-is-etigi-ve-etik-yonetimi> E.T.24.12.2022).

Yargı Kararları Çerçevesinde Dilimleme Etik İhlali ve Disiplin Hukuku Bakımından Sonuçları

Mehmet KANBUR

Özet

Mevzuatımızda dilimleme olarak yer alan etik ihlalin meydana gelişindeki olgular, eylemin vuku bulup bulmadığının tespiti ve disiplin soruşturması neticesinde ortaya çıkan durumların somut yargı kararları ile ortaya konulması insanların bilinç düzeylerinin artırılmasına katkı vereceğinden bu ihlalin yapılmasını önlemek açısından farklı bir bakış açısı kazandırması amacıyla işbu çalışma yapılmıştır. Çalışma ile dilimleme tanımının, isnatlarının, değerlendirmelerinin yargı içtihatlarında yer aldığı şekliyle gösterilmesi ve disiplin mevzuatındaki sonuçlarının ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: etik ihlal, yayın etiği, dilimleme, salamlama, disiplin cezası

Abstract

This paper aims to provide a different perspective about ‘slicing’, which is an ethical violation regulated in our domestic law, in order to enhance knowledge about ‘slicing’ and by doing so to prevent ‘slicing’ from occurring, Since explaining the facts about the occurrence of ‘slicing’ and determining whether this action has taken place and revealing the situations that emerged as a result of the disciplinary investigations related to ‘slicing’ with concrete judicial decisions will contribute to raising people's awareness levels. With this study, it is aimed to deal with the definition and elements of the act of 'slicing' within the framework of judicial decisions and to reveal its consequences in disciplinary legislation.

Keywords: ethical violation, publishing ethics, slicing, saluting, disciplinary action

Giriş

Dilimleme ya da diğer adıyla salamlama şeklinde ifade edilen bu etik ihlal türü bir araştırmanın sonuçlarını usulsüz şekilde bölerek akademi atama ve terfilerde farklı yayınlar gibi sunulmasıdır. Doğal olarak bu eylemin söz konusu atama ve terfilerde yarar sağlamak kastı ile yapılmış olması başta aranacak unsurlardan biridir. Ceza soruşturmaları ve disiplin soruşturmaları bakımından salt eylem unsurlarının gerçekleşmesinin yanında bu eylemlerin hangi saikle yapıldığı, sonucundan bir yarar yada kazanç sağlanıp sağlanmadığı ve nihayetinde başka kişilerin bir takım haklarına zarar verip vermedikleri de incelenmektedir.

Dilimleme eylemi şüphesi durumu etik inceleme ve disiplin soruşturması süreçlerini birlikte getireceğinden iddiaya konu eserlerin dikkatle irdelenmesi de mühimdir. Bu kapsamda iddia sahiplerinin “eserlerin sonuçları”ndan ziyade çalışma süresinde elde edilen “veri”lere odaklandığını görmekteyiz. Dolayısıyla hem bölünmenin usulsüz olup olmaması hem de bölünen olgunun sonuç olup olmaması hususları her dosya bakımından münferiden değerlendirilerek bir sonuca ulaşılması maddi gerçeğe ulaşma bakımından önem arz etmektedir. Zira eylemin vuku bulduğunun tespiti halinde ortaya çıkacak sonuç, eylemi yapan hakkında disiplin soruşturması başlatılmasına ve nihayetinde disiplin cezası verilmesine yol açacaktır. İdarenin eylemlerinin hukuka uygunluğu karinesinden yararlanılarak verilen disiplin cezası işlemleri yargı kararları ile ortadan kalkana kadar hem sicilde belirle bir süre görünecek hem de atama, kadro ve terfi gibi durumları doğrudan etkileyecektir.

Dilimleme tanımında yer alan unsurların gereği gibi değerlendirilmediği zaman ortaya hukuka aykırı sonuçlar çıktığı yargı kararları ile sabit hale gelmiştir. Bu anlamda karşımıza çıkan hususlar ağırlıklı olarak projeler ya da tezler için yapılan araştırmalardan sonra ortaya çıkarılan yayınların dilimleme isnadı ile karşı karşıya kaldığı göz önüne alındığında neredeyse her bilim alanı tarafından tavsiye edilen tezden/projeden yayın üretme durumlarının yanlış değerlendirilmesinin disiplin hukuku bakımından ne kadar sakıncalı sonuçlar ortaya çıkardığı ortadadır. Zira eylemi yapan hakkında “Aylıktan veya ücretten kesme” müeyyidesi ve bu cezanın 10 yıl sicilde kalması prosedürü uygulanmaktadır. Dolayısıyla öncelikle akademik anlamda çalışma yapan kişiler eylemler ve olası sonuçları bakımından bilgilendirilmeli ve her olay eser ilgili bilim alanında yetkin kişilerce tek tek dikkatle incelenmelidir.

Bu itibarla çalışmamızda öncelikle dilimleme eyleminin klasik tanımından, doktrin ve yargı mercilerinin tanımlamalarından bahsedilecek ardından yargı kararlarında incelenen haliyle dilimlemenin nasıl iddia edildiği ve sonucundan verilen kararların gerekçesinden bahsedilecektir. Son olarak ise dilimleme eylemi neticesinde tesis edilen disiplin cezaları ile ilgili işlemlerin yargı kararlarında nasıl tartışıldığı ortaya konulacaktır.

Kavram kargaşası yaratmaması açısından şunu da belirtmekte fayda mülahaza ediyoruz. Dilimleme etik ihlalinin tespiti sonucu etik kurul ya da komisyonlar tarafından verilen kararlar davaya konu edilmemektedir. Etik kurullar yada komisyonlarca hazırlanan evrak rapor niteliğinde olup ilgili kurul yada komisyonun bağlı bulunduğu idari makamın verdiği müeyyideyi gösterir işlemler bir idari işlem olarak kabul edilip yargılamaya konu edilebilmektedir. Önceden YÖK etik kurulutarafından halihazırda ise Üniversitelerarası Kurul, Tubitak yada üniversitelerin etik kurulları yada komisyonlarının tespitine karşı dava açılmamaktadır. Doçentlik başvurusunun iptali, belirli bir süre projelere başvurularından men yada 2547 sayılı kanunun 53. maddesinde sayılan disiplin cezalarını içeren ve ilgiliye bildiren işlemler nihai ve icrai nitelikte olup iptali talep edilebilmektedir. Netice olarak ise her durumda ihlal eyleminin gerçekleşip gerçekleşmediği araştırılmakta ve dilimleme tanımında yer alan unsurlar irdelenmekte olup söz konusu davaların incelenmesi bakımından bir farklılık bulunmamaktadır.

1. Dilimleme Etik İhlali Kavramı

Dilimleme ya da diğer adıyla salamlama/salamizasyon kavramı araştırmalar sonucu ulaşılan sentez ve anlamlı bilgilerin ya da önemli sonuçların tek yayın olarak sunulabilmesine karşın sırf akademik atama ve terfilerde fazla yayın olarak kullanılabilmesi ve yarar sağlanabilmesi için birden fazla yayına dönüştürülmesi olarak tanımlanabilir.

Öncelikle mevzuatımızda yer alan tanımlara bakmak başlangıç için yerinde olacaktır. Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma Ve Yayın Etiği Yönergesi'nde şu şekilde tanımlanmaktadır: "Dilimleme: Bir araştırmacının sonuçlarını, araştırmacının bütünlüğünü bozacak şekilde ve uygun olmayan biçimde parçalara ayırıp birden fazla sayıda yayımlayarak bu yayınları akademik atama ve yükselmelerde ayrı yayınlar olarak sunmak,"

Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nde şu şekilde tanımlanmaktadır: "Dilimleme: Bir araştırmacının sonuçlarını, araştırmacının bütünlüğünü bozacak şekilde ve uygun olmayan biçimde parçalara ayırıp birden fazla sayıda yayımlayarak bu yayınları akademik atama ve yükselmelerde ayrı yayınlar olarak sunmak"

Tubitak Araştırma Ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nde şu şekilde tanımlanmaktadır: "Dilimleme: Bir araştırmacının sonuçlarını, araştırmacının bütünlüğünü bozacak şekilde ve uygun olmayan biçimde parçalara ayırarak birden fazla sayıda yayın yapmak veya yayın yapmak için girişimde bulunmak,"

Görüldüğü üzere ilk iki tanım aynı olup mevzuatımıza işlenen ilk tanımlardır. Tubitak yönetmeliğinde ise yapılan eylem birtakım farklılıklarla düzenlenmiştir. Eylem sonucu elde edilen yayınların akademik süreçlerde kullanılması sonucu ortadan kaldırılarak sonuçtan bağımsız hale getirilmiştir. Başka bir ifade ile ihlalin vuku bulması sırf eylemin yapılmasına bağlanmış olup sırf hareket suçu haline getirilmiştir. Bununla birlikte yine Tubitak yönetmeliğinde suçun teşebbüs halinin de cezalandırılması ön görülerek herhangi bir neticenin aranmaması ihdas edilmiş ve tanım genişletilmiştir.

Mevzuatta yer alan tanımları kendi mevzuatı haline getiren üniversitelerin benzer düzenleyici işlemlerine de bakmak gerekmektedir. Zira her ne kadar Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma Ve Yayın Etiği Yönergesi genel çerçeveyi çizmişse de üniversiteler bu yönerge ile bağdaşacak şekilde kendi düzenleyici işlemlerini ortaya çıkarmış ve kendi personellerinin sorumlu olduğu mevzuatı yayınlamıştır. Bu üniversite etik yönergelerinde geçen tanımlardan birkaçına bakmak tanımların yükseköğretim kurumlarında uygulama süreçleriyle ilgili tarafımıza bilgi verecektir.

Ankara Üniversitesi Etik Kurul Yönergesi'nde şu şekilde tanımlanmaktadır: "Dilimleme: Bir araştırmacının sonuçlarını, araştırmacının amacına aykırı biçimde parçalara ayırarak ve birbirine atıf yapmadan çok sayıda yayın yaparak akademik atanma ve yükseltmelerde ayrı eserler olarak sunmayı,"

Marmara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Ve Yayın Etiği Kurulları Kuruluş Ve Çalışma Esasları Yönergesi'nde şu şekilde tanımlanmaktadır: “Dilimleme: Bir araştırmanın sonuçlarını araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde, uygun olmayan biçimde parçalara ayırarak ve birbirine atıf yapmadan çok sayıda yayın yaparak doçentlik sınavı değerlendirmelerinde ve akademik terfilerde ayrı eserler olarak sunmak,”

Galatasaray Üniversitesi Etik Kurul Yönergesi'nde şu şekilde yer almaktadır: Yayınlarda; intihal, uydurmacılık, çarpıtma, yayın tekrarı, dilimleme, hayali yazarlık ve bilimsel ihmal gibi etik ihlallere yol açılmaması;

Yükseköğretim kurumlarının tanımlarına göz atıldığında bazı farklılıkların bulunduğu, klasik tanıma göre “atıf” konusunun eklendiği, eylemi yapanın amacının dikkate alınıp alınmayacağına ilişkin düzenlemeler yapıldığı ve hiç tanım yapmayan üniversitenin olduğu görülmektedir.

Ankara 5. İdare Mahkemesi ise dilimleme etik ihlalinin davaya konu edildiği bir kararında : “Birbirinden bağımsız olarak yayımlanması uygun olmayan birden fazla yayının, aynı araştırmanın bölümlerini yansıttığı halde tamamen farklı araştırmalar gibi algılanacak şekilde ayrı ayrı yayımlanması, bu şekilde araştırmanın bilimsel bütünlüğünün bozulması, ayrı ayrı yayınlar yerine tek bir yayında alt bölümler olarak sunulması daha uygun olan ve tek bir yazıda sunulabilecek veri ve bulguların ikiye bölünerek iki ayrı makale olarak yayınlanması” şeklinde tanımlama yapmıştır. Mahkeme son olarak ortaya çıkan birden fazla yayının farklı araştırma gibi algılanıp algılanmaması hususunu da sorgulamıştır. Ayrıca tek yayın olarak sunulabilme hususunu “tek bir yayında alt bölümler olarak” sunulup sunulmaması şartına bağlamıştır.

Ünal, Toprak, Başpınar'a göre dilimleme: “Bir araştırmanın sonuçlarını, araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde parçalara ayırarak çok sayıda yayın yapma veya özgün bir katkı sağlamadan aynı veri setinden birden fazla yayın yapma” şeklinde tanımlanarak özgün katkının da incelenmesi gerektiğini ortaya konmuştur.

2. Dilimleme Etik İhlali İddiaları, Etik Kurul/Komisyon Değerlendirmeleri ve Yargı Kararları

Bütün etik ihlal iddialarında olduğu gibi dilimleme etik ihlali de akademik atama veya yükselmelerde görevli olan jüri üyelerince hazırlanan ya da ihbar/şikayet dilekçelerinde yer alan iddialar ile incelenmeye başlamaktadır. Tanımda yer alan unsurlar genel itibariyle standart olduğundan iddialar da birbirine benzer şekilde ortaya çıkmaktadır. İddiaların içeriği her bir bilim alanına özgü olup farklı kavram ve terimlerle ifade edilmektedir. Ancak neticede bir araştırmadan birden fazla yayın üretilme durumuna duyulan şüphe ile iddialar ortaya çıkmakta ve olay etik kurulların/komisyonların önüne gitmektedir.

a) Dilimleme ihlali tespiti sonrası açılan davada Ankara 6. İdare Mahkemesi önünde incelenen ve doçent adayı tarafından açılan davadaki iddialara, etik komisyon tarafından yapılan değerlendirmeye ve mahkemenin kararına bakılabilir.

Jüri üyesi aday hakkındaki iddialarını: “Aday M-493-2439 oalu çatışmada yaptığı gibi elde etmiş olduğu deneysel verileri tek bir yayın halinde sunabilecek iken, doçentlik başvuru koşullarını sağlayabilmek adına aynı deneysel verilerin bir kısmını kullanarak birbirine oldukça benzer iki yayın (M-676-2439 ve M-548-9173) üretme yoluna gitmiştir. Adayın bu eylemini doçentlik başvuru koşullarının Tobla 9, 1.c Mokaleler kısmındaki ”ULAKBİM tarafından taranan ulusal hakemli dergilerde yayımlanmış makale şartını sağlayabilmek adına gerçekleştirdiği düşünülmektedir, Adayın Haziran 2020'de yayınlanan M-676-2439 kodlu yayının da, aynı konuda yapılmış ve Ekim 2019 tarihinde yayınlanmış M-548-9173 kodlu yayına neden atıf yapmadığını da açıklaması gerektiği düşünülmektedir. Böylece M-676-2439 kodlu yayının diğerinden (M-548-9173) farkını ortaya koyabilirdi. Sonuç olarak adayın Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma Ve Yayın Etiği Yönergesi 2. bölümündeki d) Dilimleme eylemini gerçekleştirdiği sonuç ve kanaatine varılmıştır.” şeklinde ifade etmektedir.

Bu iddialar sonucu etik komisyon tarafından verilen karar ise şu şekildedir;

“İddialar kapsamında yapılan inceleme ve değerlendirme neticesinde, iddialar, savunma ve uzman görüşleri birlikte değerlendirildiğinde; 6762439 nolu yayın ile 5489173 nolu yayınların her ikisi de

temel olarak daha önce yayınlanan ve proje ile desteklenen 4930139 nolu yayına dayanmaktadır. Dr.....'ün iddiaya konu olan 4930139, 5489173, 6762439 nolu yayınlarında Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma Ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında 4-1-d maddesinde belirtilen Dilimleme: "Bir araştırmancının sonuçlarını, araştırmancının bütünlüğünü bozacak şekilde ve uygun olmayan biçimde parçalara ayırıp birden fazla sayıda yayımlayarak bu yayınları akademik atama ve yükselmelerde ayrı yayınlar olarak sunmak" yoluyla etik ihlalde bulunduğu oy birliği ile karar verildi."

Görüleceği üzere etik komisyon bir ayrıntılı bir gerekçe sunmamakla birlikte iki yayının da projeden üretilmiş olan bir başka yayına dayandığını gerekçe gösterip dikkat çekerek dilimleme yapıldığına karar vermiştir. Bu karar üzerine açılan davada mahkeme bilirkişi raporunu karara esas teşkil edecek düzeyde bularak kişi lehine karar vermiştir. Alınan raporda kısaca ; "Davacının 2018 yılında üniversitesinden destekli bir proje (BAP) tamamladığı görülmektedir. Bu proje hasır otu ve defne yaprağının Cd ve Zn metallere adsorblama özellikleri incelenmiştir. Davacının M-676-2439 nolu ve M-548-9173 nolu yayınları defne yaprağının sırası ile Pb ve Cd ile Zn ve Cu metal iyonlarını adsorblamasına yönelik çalışmalarını sunmaktadır. Yayınların içeriklerinin projede çalışan birine odaklandığı ve her iki yayında da projeye atıf yapıldığı görülmektedir. Öte yandan M-493-0139 kodlu yayının (yağı alınmış defne yaprağı ile yürütülen çalışma) ise proje ile doğrudan ilişkisi bulunmamaktadır ve haklı şekilde projeye atıf yapılmamıştır.

Bahsi geçen projeden kaynaklı iki yayının benzer içeriklerde oldukları görülmektedir. Bu iki yayın yaklaşım, sunum ve yorumlamalar bakımından birbirine benzer yapıdadırlar. Ancak bu durum, araştırma konularının benzer olmasından kaynaklanmaktadır. Birbirlerine benzer olan bu eserlerin amaçları farklıdır, gerçekleştirilen deneysel çalışmaları farklıdır ve elde edilen sonuçlar farklıdır. Bir projede elde edilen sonuçlar bölünerek tek bir yayın olarak sunulabilecekken parçalara ayrılarak dilimleme eylemi gerçekleşmiş değildir. Bu değerlendirmemizi destekler literatürde yer alan önemli bir husus da uluslararası literatürdeki karşılık gelen durumdur. Uluslararası literatürde yer alan biyosorpsiyon çalışmaları incelendiğinde, bu tür araştırmaların amaçlarının yaklaşımlarının metodolojilerinin benzer olduğunu ve elde edilen sonuçların değerlendirmesinin çok benzer şekilde yapıldığını görmek mümkündür.

.....dilimleme eyleminin gerçekleşmediği dolayısıyla adayın dava konusu eserlerinde etik ihlali bulunmadığı kanıtlanmıştır" şeklinde değerlendirme yapılarak etik komisyonun değerlendirmesinin hatalı olduğu ortaya konulmuştur.

b) Dilimleme ile ilgili olarak bir başka yargı kararında Ankara 11. İdare Mahkemesi önünde incelenen ve doçent aday tarafından açılan davadaki iddialara, etik komisyon tarafından yapılan değerlendirmeye ve mahkemenin kararına bakılabilir. İdare mahkemesi tespit edilen dilimleme eylemini ve gerekçesini kısaca özetleyerek davanın teknik konu olduğunu bildirmiş ve bilirkişi raporuna ihtiyaç duymuştur. Rapor sonrası kurulan karar kısaca şu şekildedir;

"Dava dosyasının incelenmesinden; 2021 Mayıs döneminde Cerrahi Hastalıklar Hemşireliği Bilim Alanından doçentlik başvurusunda bulunan davacı hakkında, Sağlık ve Spor Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Komisyonunun 24.02.2022 tarih ve 2021-0447 dosya numaralı kararı ile dilimleme yoluyla etik ihlalinde bulunduğu tespit edildiğinden bahisle doçentlik başvurusunun iptal edilmesine ilişkin Üniversitelerarası Kurul Başkanlığı'nın 02.03.2022 tarih ve E-89093701 sayılı işleminin iptaline karar verilmesi üzerine, bu işlemin iptali istemiyle bakılmakta olan davanın açıldığı anlaşılmaktadır.

Uyuşmazlığın çözümü bilimsel ve teknik değerlendirme gerektirdiğinden, mahkememizce 27.04.2022 tarihinde bilirkişi incelemesi yaptırılmasına karar verilmiş olup, söz konusu karar üzerine düzenlenen 17.10.2022 tarihli bilirkişi raporunda özetle;"..Mevcut tüm belgeler dikkate alındığında; Hemşire ve hastaların hemşirelik bakım kalitesini algılamaları ile etkileyen etmenler" arasındaki ilişkinin incelenmesi" başlıklı Etik Kurul Onayının (29.11.2017 tarih ve GOKAEK 2017/16.21. sayılı karar) adayın sadece M-666-5999 No'lu (Patients' and nurses') eserinin başlığı ile aynı olduğu, M-593-3264 (Perceptions of care) ve M-647-2902 (Cerrahi.....) No'lu eserlerindeki etik kurul onay tarih ve sayılarının aynı olduğu saptanmıştır. Ayrıca, yayınlarda her üç eserin de aynı proje numarası ile (..... Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi, Proje

Numarası:2018/044) desteklendiğinin bildirildiği tespit edilmiştir. İlâveten, üç çalışmanın verilerinin 01.01.2018- 01.07.2018 tarihleri arasında toplandığı, M-593-3264 makaledeki hemşirelerin demografik özellikleri ile Bakım Davranışları Ölçeği-24'nin toplam ve alt ölçek puanlarının M-666-5999 numaralı makale ile tamamen benzer olduğu, her üç çalışmanın aynı yıl içinde farklı aylarda yayımlanmakla birlikte M-647-2902: numaralı çalışmada sadece M-666- 5999 numaralı çalışmaya atıf yapıldığı ve diğer yayınlarda önceki çalışmalardan söz edilmediği saptanmış olup M-593-3264, M-647-2902 ve M-666-5999 numaralı çalışmaların tek bir etik kurul onayı ve proje desteği ile birbirine atıf yapmayan (önceki yayınlardan söz etmeden) Üç ayrı yayın olduğu tespit edilmiştir. "Yaşlı bireylerde....." başlıklı Etik Kurul Onayı Raporunda (13.10.2015 tarih ve KOU KA EK 2015/298 sayılı kararı) beyan edilen çalışma başlığının adayın M-513-0642 (İdentifying the relationship) M-439-8387 (Yaşlı bireylerde. yaşanılan yer ile yalnızlık durumu arasındaki ilişkinin incelenmesi) ve M-455-4003 (Yaşlı bireylerde) No'lu eserlerinin başlıklarını içermediği, M-439-8387 ve M-455-4003 No'lu çalışmaların etik kurul onaylarının tarih ve sayısının söz konusu etik kurul onayı olduğu, M-513-0642 ve M-455-4003 No'lu eserlerin veri toplama tarihlerinin, M-439-8387 ve M-455-4003 No'lu eserlerin örneklem seçiminin birebir aynı olduğu, M-513-0642 -No'lu. eserin- örnekleminin ise diğer iki çalışmanın örneklemini oluşturan kişi sayısının toplamını oluşturduğu, çalışmaya dahil edilme kriterlerinin üç eserde de birebir aynı olduğu, M-513-0642 ve M-455-4003 No'lu eserlerdeki 'Barthel İndeksi ve Pittsburg Uyku Kalitesi İndeksi ölçme araçlarının aynı olduğu, M-455-4003 ile M-439-8387 No'lu eserlerde verilerin değerlendirilmesi/istatistiksel analiz bölümlerinin içeriğinin aynı olduğu, üç eserin ayrı tarihlerde yayımlanmakla birlikte bu yayınlarda önceki çalışmalardan söz edilmediği ve atıf yapılmadığı tespit edilmiştir. M-513-0642, M-439-8387 ve M-455-4003 No'lu eserlerin her birinin tek bir etik kurul izni ile yapılmış 3 farklı yayın olduğu ve birbirine atıf yapmadan yayımlandığı saptanmıştır. Bu durum dikkate alındığında'nın yukarıda adı geçen altı yayın için DİLİMLEME ŞEKLİNDE ETİK İHLALLERDE BULUNDUĞU görülmektedir..." şeklindeki tespit ve görüşlere yer verildiği görülmektedir.

Bilirkişi raporu taraflara tebliğ edilmiş ve bilirkişi raporuna karşı davacı tarafından söz konusu rapora itiraz edilmiş ise de, işbu itiraz raporu kusurlandırıcı nitelikte görülmemekle ve Hâkim, bilirkişinin oy ve görüşünü diğer delillerle birlikte serbestçe değerlendirir hükmü uyarınca da söz konusu rapor bilimsel ve teknik değerlendirme kriterleri kapsamında hüküm tesisi için yeterli görüldüğünden, mahkememizce hükme esas alınabilecek nitelikte ve yeterlikte görülmüştür.

Bu durumda; dosyadaki bilgi ve belgelerle yukarıda yer alan mevzuat hükümleri bir arada değerlendirildiğinde, davacının söz konusu yayın için dilimleme şeklinde etik ihlallerde bulunduğu anlaşıldığından, 2021 Mayıs döneminde Cerrahi Hastalıklar Hemşireliği Bilim Alanından doçentlik başvurusunda bulunan davacı hakkında, Sağlık ve Spor Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Komisyonunun 24.02.2022 tarih ve 2021-0447 dosya numaralı kararı ile dilimleme yoluyla etik ihlalinde bulunduğu tespit edildiğinden bahisle doçentlik başvurusunun iptal edilmesine ilişkin Üniversitelerarası Kurul Başkanlığı'nın 02.03.2022 tarih ve E-89093701 sayılı işleminde hukuka aykırılık bulunmamaktadır.

Açıklanan nedenlerle, davanın REDDİNE, aşağıda dökümü yapılan 4.729,90-TL yargılama giderinin davacı üzerinde bırakılmasına, A.A.Ü.T uyarınca belirlenen 5.500,00-TL vekalet ücretinin davacıdan alınarak davalı idareye verilmesine, artan posta giderinin talep edilmemesi halinde kararın kesinleşmesinden sonra re'sen davacıya iadesine, kararın tebliğini izleyen günden itibaren 30 (otuz) gün içerisinde Ankara Bölge İdare Mahkemesine istinaf yolu açık olmak üzere, 07/02/2023 tarihinde oybirliğiyle karar verildi."

Karar incelendiğinde 2 etik kurul izni ile üretilen 6 yayındaki benzerliklerden yola çıkılarak bir araştırmanın sonuçlarının parçalandığı, birebir aynı olan kriterlerin olduğu ve neticede M-513-0642, M-439-8387 ve M-455-4003 No'lu eserlerin her birinin tek bir etik kurul izni ile yapılmış 3 farklı yayın olduğu ve birbirine atıf yapmadan yayımlandığı saptanmıştır. Bu bakımdan dilimleme etik ihlalinin gerçekleştiği sonucuna ulaşılmıştır.

3. Dilimleme Etik İhlali ve Disiplin Cezaları

2547 sayılı Yükseköğretim Kanununun 53. maddesine göre dilimleme etik ihlali yaptığı tespit edilen kişilere aylıktan veya ücretten kesme disiplin cezası verilmektedir. Aylıktan veya ücretten kesme cezası “Brüt aylıktan; veya ücretten bir defaya mahsus olmak üzere 1/30 ila 1/8 arasında kesinti yapılması” şeklinde kendini göstermektedir.

Dilimleme etik ihlal sebebiyle verilecek olan disiplin cezasını verme yetkisinin kime ait olduğu da yine mezkur kanun ile düzenlenmiştir. Bu kapsamda aylıktan veya ücretten kesme ve kademe ilerlemesinin durdurulması veya birden fazla ücretten kesme cezaları kişinin görevli olduğu birimdeki disiplin kurulu kararı ile verilir.

Ancak uygulamada sıkça karşılaştığımız durum dilimleme tespiti halinde doğrudan geçerli olan aylıktan veya ücretten kesme cezası yerine bir alt ceza olan “kınama” cezasının verilmesi verilmesidir. Zira mezkur kanunun 53/D maddesine göre geçmiş hizmetleri sırasındaki çalışmalarını olumlu olan veya ödül veya başarı belgesi alanlara verilecek disiplin cezalarında bir derece alt ceza uygulanabilir. Bir derece alt cezayı, asıl cezayı vermeye yetkili makam verir. Yine aynı maddede bu kapsamda verilecek bir disiplin cezasının verildiği tarihten itibaren, aylıktan veya ücretten kesme cezası cezanın verildiği tarihi izleyen aybaşında uygulanacağı düzenlenmiştir.

Dilimleme etik ihlali neticesinde aylıktan veya ücretten kesme cezası alanlar üç yıl, boyunca rektör, dekan, enstitü müdürü, yüksekokul müdürü, meslek yüksekokulu müdürü, bölüm başkanı, anabilim dalı başkanı, anasanat dalı başkanı, bilim dalı başkanı, sanat dalı başkanı, daire başkanı dengi ve üstü kadrolara atanamazlar. Söz konusu disiplin cezalarının verildiği tarihte bu görevlerde bulunanların görevleri kendiliğinden sona erer ve durum ilgili mercilere derhal bildirilir.

Etik komisyonların dilimleme olduğu yönündeki raporlarına istinaden disiplin amiri tarafından verilen aylıktan veya ücretten kesme cezasına karşı itiraz ilgilinin görevli olduğu üniversite disiplin kuruluna, yükseköğretim üst kuruluşlarında görev yapan personel için Yüksek Disiplin Kuruluna yapılabilir. İtiraz süresi, cezanın tebliğ tarihinden itibaren yedi gündür. İtiraz mercileri, itiraz tarihinden itibaren altmış gün içinde karar verir. İtiraz mercileri itirazı kabul ya da reddedebilir. İtirazın kabul edilmesi halinde ceza tüm sonuçlarıyla ortadan kalkar, ancak ilgili disiplin amiri veya disiplin kurulu tarafından kabul gerekçesine uygun olarak en geç üç ay içerisinde yeni bir işlem tesis edilebilir.

Bilindiği üzere doçentlik aşaması haricindeki etik inceleme süreçlerinde bağlı bulunan yükseköğretim kurumları yetkili olup disiplin soruşturması başlatmaktadır. Dilimleme iddiası isnat olunan bir doktor öğretim üyesinin açtığı davada Ankara Bölge İdare Mahkemesi 4. İDD, bir kararında;

“Science Citation Index (SCI) tarafından endekslenen Ankara Veteriner Fakültesi Dergisi ve Tarım Bilimleri Dergisi’nde sırasıyla “A1. Genetik Modifikasyon ve Türk Tüketiciler - Kentli Tüketicilerin Genetik Modifiye Organizma ve Gıdalara Yönelik Farkındalıkları” ve “A2. Türkiye’de Kentli Tüketicilerin Genetik Modifiye Organizma ve Gıdalara Yönelik Tutumları” başlıklı 2 adet makalenin Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Birimi tarafından desteklenen Genetiği Değiştirilmiş Gıdalara Genel Tüketicilerin ve Akademisyenlerin Genel Bakış Açısı ve Eğilimlerinin Belirlenmesi (Proje Kodu 12Y0427002) projesinden üretildiğini ve bu makalelerin ayrı ayrı yayımlanarak dilimlemeye gidildiği ileri sürülmektedir.

Bu çerçevede, kişinin, bir araştırmanın sonuçlarını, araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde parçalara ayırarak çok sayıda yayın yapması veya özgün bir katkı sağlamadan aynı veri setinden birden fazla yayın yapma bilim etiği ihlalidir. Ancak Amme İdaresi Dergisi’nde yayımlanan “Bilim Etiğine Aykırı Davranışlar ve Yaptırımlar: Sosyal ve Beşeri Bilimler İçin Bir Çerçeve Önerisi” başlıklı makalelerinde yazarlar Ünal/Toprak/Başpınar’a göre bu kuralın uygulanmasında, "...dikkatli olmak gerekir. Örneğin, kişi dört farklı konudan oluşan bir alan araştırması yapmış ve her bir konuyu müstakil bir yayına dönüştürmüştü, bunu dilimleme olarak değerlendirmek uygun olmayabilir. Sonuçta, olgusal durum bilgileri (deneklerin kimlikleri, eğilimleri, evren, örnek hacmi ve dağılımı gibi) dört yayının hepsinde de aynı olacaktır; ancak, bu bir yayından çoğaltma yapma anlamına gelmez. Burada ana veri seti, dört alt veri setini kapsamaktadır”...Somut olayda Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Birimi tarafından desteklenen Genetiği Değiştirilmiş Gıdalara Genel Tüketicilerin ve Akademisyenlerin Genel

Bakış Açığı ve Eğilimlerinin Belirlenmesi (Proje Kodu 12Y0427002) projesinin olgusal durum bilgileri; A1 makalesinde “Materyal ve Metot” (s. 214) ve A2 makalesinde de “Materyal ve Yöntem” (s. 73) başlığıyla ve de benzer biçimde yer almıştır. Ancak, A1 makalesinde “Türkiye kentli nüfusunu temsil edecek nitelikte ve yüz yüze anket tekniği uygulanarak elde edilen veriler kullanılarak, tüketicilerin genetik modifikasyon ve GM gıdalar konusunda farkındalıkları hakkında betimleyici bilgilerin elde edilmesi, bu verilerin, sosyo-ekonomik durum, yaş ve cinsiyete bağlı olarak değişim gösterip göstermediğinin belirlenmesi amaçlanmıştır”. A1 makalesinde, “Türkiye’de kentli tüketicilerin, genetik modifikasyon ve GM ürün ve gıdalar hakkında yeterli ve tatminkâr açıklama ve bilgilere ulaşamadıkları; konu hakkında önemli düzeyde bilgi kirliliği ve karmaşası yaşandığı; bu nedenle tüketiciler nezdinde biyoteknolojik uygulamaların risk ve yararlarının tartışılması öncesinde konu hakkında bilgi kirliliğini giderecek faaliyetlerin yürütülmesi gerektiği” sonucuna ulaşılmıştır.

A2 makalesinde, başvuru alan çalışması bilgilerine istinaden “Türkiye genelindeki tüketicilerin genetik modifikasyon (GM) ve GM gıdalar hakkında tutumlarının belirlenmesi hedeflenmiştir”.

A2 makalesinde de “kentli tüketicilerin GM gıdalara karşı, güçlü bir negatif tutumunun bulunduğu; riskli bir gıda maddesi olarak algılandığı belirlenen GM gıdalar için tüketici bilgilendirmesinde kullanılabilir başlıca motivasyon unsurunun ‘gıda güvenliği’ olduğu; tüketicilere açık ve net bilgilerin doğru iletişim kaynakları kullanılarak ulaştırılması gerektiği” sonucuna ulaşılmıştır.

Aynı alan çalışmasının sonuçlarını kullandığından olgusal durum bilgileri de aynı olan, ancak amaçları ve sonuçları farklı olan iki makaleyi bir bilimsel etik ihlali olan “dilimleme” olarak nitelendirmek doğru olmayacaktır.” şeklinde hüküm kurularak aynı alan çalışmasının ürünü olan bilgilerin kullanılması durumunda sonuçların farklı olması nedeniyle dilimlemenin söz konusu olamayacağı belirtilmiştir. Bu bakımdan davacı akademik personel hakkında dilimlemeden dolayı disiplin cezası da söz konusu olmayacaktır.

Sonuç

Dilimleme etik ihlali ile ilgili isnatların kaynağı olan ve davaya konu edilen çalışmaların genel olarak proje yada tezden üretilen yayınlar olduğu görülmektedir. Bununla birlikte tez ya da proje dışında da tek bir araştırma yapmak mümkün olduğundan farklı şekillerde de karşımıza çıkabilmektedir.

Dilimleme etik ihlaline ilişkin iddialar her bilim alanında farklı isimlendirilmekle birlikte aynı örneklem grubu, aynı katılımcı gurubu, aynı evren, aynı veri toplama aracı, aynı yöntem, aynı veri seti şeklinde olduğunu görmekteyiz. Özellikle fen bilimleri ve sağlık bilimlerinde daha sık olduğu bilinen bir gerçektir. Bu bakımdan karşımıza bu iki alanda sıkça kullanılan bir terim olan ‘Veri’ kavramı karşımıza çıkmaktadır. İncelemelerde yayınlara ait olan “Veri” ile ‘Sonuç’ kavramının karıştırıldığını, tanımın zorunlu olarak incelenmesini emrettiği ‘sonuç’ yerine ‘veri’lerin bölünüp bölünmediğine bakıldığı görülmektedir. Dolayısıyla çalışmaların sonuç, tartışma kısmı yada analiz kısımları odaklı bir inceleme yapılmalıdır.

Dilimleme etik ihlali incelenirken yargılama sürecinde asıl araştırılan husus ‘araştırmanın bütünlüğünün bozulup bozulmadığının’ tespitidir. Ancak bu olguya ilişkin olarak ne mevzuatta ne de içtihatla bir tanımlama, belirleme yada düzenleme bulunmaktadır. Bu bakımdan yargı kararları çerçevesinde bütünlüğün bozulup bozulmayacağı hususunun ancak “elde edilen sonuçlar tek bir çalışma olarak sunulabilir miydi?” sorusu “evet” olarak yanıtlanırsa mümkün olacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte yine farklı araştırma sorularına, farklı hipotezlere ve netice olarak farklı sonuçlara ulaşıyorsa dilimleme olmayacağı doktrinin neredeyse ortak düşüncesi haline geldiği görülmektedir. Dilimlemeye konu çalışmalarda atıf yapılması ise hafifletici neden ya da ihlali ortadan kaldırmaya yönelik bir kanaat olarak karşımıza çıkmaktadır. Birden çok yayın üretme düşüncesi var olsa da kasten dilimleme yapıp yapmama hususu ile sadece akademik atama yükselmelerde kullanılan yayınlarda söz konusu olması hususu ne doktrinde ne de yargı kararlarında netlik kazanmamıştır. Düşüncemiz “kasıt” olgusunun manevi unsur olarak düşünülmesi ve ihlalin varlığında doğrudan rol alması gerektiğine ilişkin olup akademik bir yarar sağlayıp sağlamama hususunun kasıtlı birlikte değerlendirilmesi gerektiği yönündedir.

Başta da belirtildiği üzere dilimleme ile ilgili olarak karşımıza en çok çıkan durum tezden üretilen yayınlara ilişkindir. Her bilim alanında tavsiye edilen 'tezden yayın üretme' hususu gözden kaçırılmadan bir değerlendirme yapılması bilimin gelişmesi açısından da önem arz etmektedir. Aynı şekilde incelemelerde dergilerin ya da kitapevlerinin kabul ettiği kelime sınırı gözetilmelidir. Zira kapsamlı araştırmaların tek yayın olarak yayınlanması mümkün olmadığından kişiler kasıt olmadan birden fazla çalışma olarak planlama yapabilmektedir.

Kaynakça

Ankara 11. İdare Mahkemesi E:2022/672 sayılı kararı

Ankara 5. İdare Mahkemesi'nin 2008/747 E. sayılı kararı

Ankara 6. İdare Mahkemesi E:2022/842 sayılı kararı

Ankara Bölge İdare Mahkemesi 4. İDD, E. 2018/2292 sayılı ve 15.11.2019 tarihli kararı

Bahattin Duman "Akademik Çalışmalarda Etik İhlali ve Yaptırımları" Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2022

Mehmet Ünal - Metin Toprak - Veysel Başpınar, "Bilim Etiğine Aykırı Davranışlar ve Yaptırımlar: Sosyal ve Beşeri Bilimler İçin Bir Çerçeve Önerisi" Amme İdaresi Dergisi, Cilt 45, Sayı 3, Eylül 2012

Bilim Dünyasında Feragatname Uygulamaları¹

Seren Kaya², Fahri Apaydın³

Özet

Bu çalışmada bilimsel çalışmaya katkı veren ya da üretilmesinde aktif görev alan araştırmacıların gösterdiği emek karşılığı kazandığı haklardan feragat etmesi konusunu incelemektedir. Bazı kurumlar (ÜAK, üniversiteler, dergiler, vb.) kimi işlemleri yapmak için bilimsel çalışmaya katkı veren araştırmacıların onayını ya da haklarından feragat ettiklerine dair belge talep edebilmektedir. Ancak bazı durumlarda bu kişilerden feragat almak mümkün olmamakta ya da bu kişiler feragat vermektan imtina edebilmektedirler. Bu araştırmada hangi durumlarda kurumlarca feragat istenmemesi gerektiği tartışılmaktadır. Teorik bir araştırma olan bu çalışmada araştırma konusu uzmanların yani akademisyenlerin görüşlerinden yararlanılarak tartışılmakta ve çeşitli öneriler geliştirilmektedir.

Anahtar kelimeler: *feragatname, bilimsel araştırma, akademik etik, yazar hakları*

Giriş

Araştırmanın amacı bilim dünyasında feragatname uygulamasının kapsamını ve hangi durumlar bu uygulamaya başvurmamak gerektiğini ortaya koymaktır. Feragatname uygulamasının araştırmacıların hakkını korumaya yönelik olduğu bilinmektedir. Ancak bazı durumlarda da bu uygulamanın sakıncalarının olduğu bilinmektedir. Bu durumların ortaya konması mağduriyetlerin yaşanmaması ve bilimsel çalışmaların aksamaması için gerekmektedir.

Feragatname, belirli haklardan kişinin kendi isteğiyle kısmen ya da tamamen vazgeçmesini ifade eden ve resmileştiren bir belgedir. Akademik çalışmalarda feragat etme çalışmadan ayrılmak isteyen kişinin hür iradesine bağlı olabileceği gibi; gerekli sorumluluklarını yerine getirmeyen çalışmacının çalışmadan çıkarılması, başkası tarafından veya başkalarıyla beraber önceden sürdürülen çalışmanın devam ettirilmek istenmesi, tezden makale üretmek isteyen öğrenci veya danışmanın birbirlerinden bağımsız şekilde yayın yapmak istemeleri gibi çeşitli durumlarda akademik etik ilkeleri doğrultusunda kişinin sonradan hak talep etmemesi ve hukuksal sıkıntıların çıkmaması açısından feragatname alma uygulaması devreye girmektedir.

Ancak cinsel saldırı/taciz, mobbing, akademisyenin cevap vermiyor, ona ulaşamıyor olunması, katkı vermediği gibi durumların ispat edilmesi halinde ve vefat gibi mücbir sebeplere bağlı olarak feragatnamenin alınamayacağı durumlar olabilmektedir. Bu çalışmada, cinsel saldırıyla ilgili örnek vaka üzerinden feragatname alma uygulamasının gerekli olduğu/olmadığı durumlara değinilerek ilgili kurum ve kişilere örnek olunması hedeflenmiştir.

Vaka: Tez aşamasında danışmanı tarafından cinsel saldırıya uğrayan bir öğrenci adli ve idari makamlara suç duyurusunda bulunmasının ardından, danışman değişikliği isteğini enstitü kuruluna bildirmiş olup değişikliği onaylanmıştır. Soruşturmalarda devam ederken, tezine devam etmek isteyen öğrenci etik kurula, danışman değiştirme sebebiyle beraber etik kurul formunda danışman değişikliğinin gerçekleştirilmesi amacıyla dilekçe göndermiştir. Konusunu öğrencinin kendisinin bulunduğu tezde, olay gerçekleşmeden önce veri alma aşamasını tek başına sürdüren öğrenci etik kurul tarafından danışman değişikliğinin gerçekleştirilmesi için feragatname alması gerektiği şeklinde bir cevapla karşılaşmıştır. Feragatname almak istemeyen öğrenci tezini değiştirmek zorunda kalarak, yeni bir teze başlamıştır. Bu öğrencinin gösterdiği emeğin zayı olmasının yanında çalışma yapmak istediği konu hakkında bilimsel

¹ Bu bildiri Akademik Etik Derneği tarafından yürütülen akademik etik konularına görüş verme faaliyetinde elde edilen verilerden yararlanılarak üretilmiştir.

² Ar. Gör., Beykent Üniversitesi

³ Prof. Dr., Yalova Üniversitesi

bir çalışmanın yapılması da aksamıştır. Buna ek olarak öğrenci zaman kaybı yaşayarak da mağduriyet yaşamıştır.

Tartışma: Akademik çalışmalarda her yazar, çalışmada üzerine düşen görevleri yerine getirme sorumluluğuna sahiptir. Etik olarak çalışma sonunda da yazarlara gerekli haklarının verilmesi gerekmektedir. Sorumluluklarını yerine getirmeyen, çalışmaya katkısı bulunmayan bir çalışmacıya yazar hakkı tanımak “hediye yazarlık” etik ihlaline girmektedir. Bunun önüne geçilmesi için kişiden feragatname alınarak çalışmadan çıkarılması gerekmektedir. Ancak her zaman feragatname alma belli kurallar çerçevesinde meydana gelmeyip, örnek vakada olduğu gibi mücbir sebeplerden dolayı feragatname alınamayacak durumda kalılabilmektedir. Hastalık, yurt içi/yurt dışı görevlendirme, kurum değiştirmeye bağlı akademisyene ulaşamama, vefat, cinsel taciz, mobbing gibi durumlarda feragatname almayı gerçekleştirme mümkün olamamaktadır.

Literatür incelendiğinde akademide meydana gelen cinsel tacizlerin kişi üzerinde oluşturduğu psikolojik, fiziksel, sosyal, akademik problemler, bunların hangi durumlarda ortaya çıktığı, kişilerin o an nasıl davrandıkları üzerine çalışmalar olduğu görülmekle beraber; akademik hayatta böyle durumlarla karşılaşan kişinin hakları ve nasıl bir yol izlenmesi gerektiğiyle ilgili çalışmalara rastlanamamıştır. Süreç içerisinde en fazla başvuru alan kurumlar etik kurulları, proje onay birimleri, enstitüler ve anabilim dallarıdır. Benzer konularda nasıl yol izlenmesi gerektiğiyle ilgili net bir fikir birliğinin olmaması bu kurumların yol gösterici ve problem çözücü etkinliğinin azalmasına sebep olabilmektedir. Örnek vakada olduğu gibi bir durumla karşılaşan birinin, sorumluluklarını yerine getirmeyen ve cinsel saldırı eyleminde bulunan birinden feragatname almaya zorlanması psikolojik sıkıntılarını ve mağduriyetini arttıracığından, özellikle enstitü ve etik kurulunun çözüm odaklı olarak, mağduriyete uğrayan kişiye rehberlik etmesi gerekmektedir.

Kimi durumda feragatname alma şartı sonraki araştırmaların yapılmasına mâni teşkil edebilmektedir. Şayet ilgili araştırmacı feragatname vermez ya da kişiye ulaşamaz ise yeni araştırmaların yapılması gecikebilmektedir. Literatür kısmında anlatılan vakada görüldüğü gibi feragatname isteme bazı durumlarda başka mağduriyetlere neden olabilmektedir. Bu nedenle hangi durumlarda feragatname istenmeyeceği konusunda normların geliştirilmesi gerekmektedir.

Metodoloji ve Bulgular

Öncelikle alan yazın taranmış ve ilgili bilimsel çalışmalara ulaşılmaya çalışılmıştır. Daha sonra ise uzman görüşüne başvurma yöntemiyle görüşler toplanmıştır. İlk aşamada farklı bilim alanlarından ve farklı unvandaki 338 akademisyene çalışmada anlatılan vaka iletilmiştir. Bunlardan 37’si dönüş yaparak görüşlerini aktarmıştır. Bu akademisyenlerin bazıları aynı zamanda başka ülkelerdeki uygulamalara da vakıftır ve bu konu hakkında uluslararası normların da yeterince oluşmadığı görülmüştür. Bu ise bu çalışmanın katkısı önemli kırmaktadır.

Vuran vd. (2022) yazarlık hakkı ile ilgili yaptıkları çalışmada bazı mücbir sebeplerin dikkate alınmasının gerekliliğinden bahsetmektedirler. “Aynı tez konusunun sürdürülmesi hususunda önceki danışmanın onayı yoksa böyle durumlarda öğrencinin hâlihazırda araştırma konusuna yönetsel yaklaşım, veri toplama, veri analizi vb. yönlerinden yaptığı katkı, araştırmanın amaç ve hedeflerine ne kadar yaklaşıldığı gibi hususlar durum bazında incelenerek, araştırma konusunun değiştirilip değiştirilmeyeceğine ilgili Enstitü karar verir.” Vuran vd. (2022). Buradan anlaşılacağı üzere bir araştırmacının yapacağı ileriki araştırmalarla ilgili mağduriyet yaşamaması için yazarlık hakkı ile ilgili verilecek karara dikkat etmeyi önermekte ve bu tür durumlar için de enstitü yönetim kurulları ya da etik kurulları gibi kurumların inisiyatif almasının gerekliliğini vurgulanmaktadır.

Kurullar ve yöneticiler kendisine cinsel tacizde/saldırıda bulunulduğunu iddia eden kadının yürütülen araştırmalarda mağduriyetini artıracak kararlar vermemelidir. Bu tür durumlarda olayları kadınlar lehine yorumlamak kadınların toplumda gelişmesi ve korunması açısından yararlı olacaktır.

Bir kadın araştırmacı birlikte araştırma yaptığı/çalışma yaptığı erkek kişinin kendisine cinsel taciz/saldırıda bulunduğu iddiası ile yargı kurumlarına başvurması durumunda bu kişiden feragat almadan yargı kararını beklemeksizin aynı çalışmayı kendisi ya da başka bir kişiyle yürütmeye devam edebilir.

Durumun hassasiyeti nedeniyle, öğrencinin iddiasını temel alarak hareket etmek gerekmektedir. Zira bu koşullarda kendisini eski danışmanı ile çalışmaya ya da ondan feragatname almaya zorlamak doğru olmaz. Eğer durum başvuru sahibinin anlattığı gibi değilse (bu da bir olasılık tabii) bile, bu zorlama yersiz olur; böyle bir durumda zaten öğrenci de adli ve idari kurullar çerçevesinde bir karşılık alır. Ama böyle bir iddianın kolayca dillendirilemeyeceğini de düşünerek, tez danışmanlığı ve araştırmayla ilgili etik kurul süreçlerinin öğrenci lehine işletilmesi gerekmektedir.

İddianın vahameti nedeniyle ve konunun yargıya taşınacak boyutta olduğu sabit olduğundan etik kurulunun yeni danışmanla çalışmanın yürütülmesi konusunda gerekli izni vermesi gerekir.

Etik Kurul, feragatname istemek yerine, kendi oluşturacağı bir gündemle, hem öğrencinin taciz olayını ele almalı, hem de (hukuki karar danışman lehinde olma ihtimalini de düşünerek danışmanın çalışılan kısımlardan oluşturulacak makale/bildirilerde yazarlık haklarını mahfuz tutarak) öğrencinin tezinin devamını sağlayacak bir karar almalıdır. Çünkü öğrenci, keyfi olarak değil; etik dışı bir davranışa maruz kaldığı için danışman değişikliği yapmıştır. İlgili Enstitü de "bu Etik Kurul'un vazifesi" diyerek öğrenciyi sahipsiz bırakmamalı, sorun çözücü olmalı ve ek bir gündem maddesi oluşturarak aldığı kararlar öğrencinin çalışmasını kaldığı yerden sürdürmesini sağlamalıdır.

Aşağıdaki durumların olması halinde konuyu kimin belirlediği dikkate alınmadan diğer kişi aynı çalışmayı tek başına ya da başka birisi ile araştırmaya feragat almadan devam edebilir.

Feragatname almanın gerekmediği durumlar:

1. Ortak çalışma yürütülen kişinin cinsel tacizde bulunması
2. Kişiye ulaşılamadığının belgelenmesi
3. Kişinin etik dışı davranış sergilediği ilgili kurul ya da kurumlarca karara bağlanması
4. Kişinin katkı vermediğinin belgelenmesi
5. Kişinin emekli olması ya da araştırmayı devam ettirmekte isteksiz davrandığının belgelenmesi
6. Benzeri mücbir nedenler

Sonuç

Akademide temel amaç bilimin ilerlemesi olduğundan, anlatılan durumlarda kişilerin kendi istekleriyle feragatname vermesi yaşanacak birçok problemin önüne geçilmesini sağlarken; bu durumun gerçekleşmediği durumlarda özellikle etik kurullara, proje onay birimlerine, enstitülere ve anabilim dallarına durumları değerlendirip yönlendirici olmaları açısından büyük sorumluluklar düşmektedir. Çalışmanın benzer durumlar yaşayan akademisyenlere ve durumun yönetilmesi açısından üzerine sorumluluk düşen birey ve kurumlara yol gösterici olmasını hedeflenmektedir.

Bilimsel çalışmalarını engellemek ya da geciktirmek de etik ihlali olarak görüldüğünden gerekli durumlarda araştırmacıların kendilerinden feragatname istendiğinde bilimsel araştırmaların engellenmemesi için belki de bazı emeklerin zayıf olması pahasına feragatname vererek pozitif bir tavır geliştirmeleri önerilmektedir.

Bu çalışmanın hukuki içtihatlar geliştirmede temel oluşturabileceğine inanılmaktadır. Feragatname uygulaması hukuki açıdan da değerlendirilerek gözden geçirilmelidir. Bu uygulamanın olası sakıncalarını gidermek için ise bilim adamlarından oluşan enstitü yönetim kurulu, etik kurulu gibi kurulların inisiyatif olarak uygulamadaki olası boşlukları doldurması onların sorumlulukları olarak değerlendirilmektedir.

Kaynakça

<https://www.akademideetik.org.tr/etik-basvurulari/> (erişim tarihi: 14.01.2022)

https://www.telifhaklari.gov.tr/resources/uploads/2014/11/19/2014_11_19_741448.pdf

Kesgin, T. (2021). Yazar Kimdir? Yazarlık Hakları. YBH, 2(1):i-vii.

Vuran, S., Apaydın, F., Olçay, S., Özdemir, O., Güldemir, O., Akgün, E. Y., (2022). Tez Danışmanlık Süreci: Etik İlkeleri Belirlemeye Yönelik Nitel Araştırma, Aketder 1. Etik Araştırmaları Kongresi, Ankara.

YÖK Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi, <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Kurumsal/mevzuat/bilimsel-arastirma-ve-etik-yonetmeligi.aspx>

Yükseköğretimde Etik Değerleri İdari Personel Üzerinden Yeniden Düşünmek

Dr. Öğr. Üyesi Ezgi ÖREN, Doç. Dr. Cemile Burcu KARTAL, Arş. Gör. Fatih UÇAN,
Arş. Gör. Lokman ŞAHİN, Arş. Gör. Tuğba SALMAN, Arş. Gör. Kerem Fırat COŞKUN

Özet

Toplumsal tarih boyunca ilişkilerin şekillenmesinde önemli bir rol edinmiş olan etik, genel olarak ilişkilerde doğru ve yanlış ölçütlerin belirlenmesi anlamına gelmektedir. Belirli ölçütlerin düzenlediği ve toplumsal ilişkilerin önemli bir parçası olan çalışma hayatında da etik olmazsa olmaz koşullardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak etik kuralların varlığı onun her alanda tam manasıyla uygulanabilir olduğu anlamına gelmemektedir. Özellikle çalışma hayatında sıklıkla görülen mesleki etik sorunu, işin akışı, iş memnuniyeti veya aidiyet gibi birçok konu üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Söz konusu problem, belirsiz durumlar karşısında nasıl davranılması gerektiği konusunda rehberlik eden etik ilkelerin benimsenmesi, etik algısı ve kültürünün oluşturulması vb. yöntemlerle aşılabılır. Bu bağlamda mesleki etiğin çok değerli olduğu yükseköğretim kurumlarında da belli bir etik bilincin yerleşmesi akademinin geleceği açısından son derece önemlidir. Sadece akademisyen ve öğrencileri değil, idari personeli de kapsayan tüm paydaşlar sorumlu olduğu alanlarda etik değerler ve ilkeler çerçevesinde hareket etmeli ve bunun bilincinde olmalıdırlar. Belirli bir etik düzey kuruma olan güveni de pekiştirmektedir. Yükseköğretim Kurumları Etik Davranış İlkeleri'ne göre, yükseköğretim kurumları bilimsel araştırma ve yayın, eğitim-öğretim ve topluma hizmet konusunda önemli bir rol üstlenmektedir. Bu rol yükseköğretim kurumu mensuplarını güven ilkesi ve sorumluluk bilincine dayalı olarak muhataplarına karşı etik davranış standartlarına uygun hareket etme yükümlülüğü altına sokmaktadır. Bu doğrultuda, yükseköğretim çalışanları, mesleki çevrelerindeki tüm aktörler ve kurumları ile ilişkilerinde güven ve saygı yaratacak şekilde davranmalı, bu konuda en iyiye ulaşma yönünde çabalamalıdırlar. Kalite ve güvenin artırılmasında üniversitelerin iç paydaşlarından biri olan idari personelin önemi göz ardı edilemez. Bu bağlamda, İdari personelin sorumluluk alanlarındaki mesleki etik değerlerini belirleyebilmek, bu konudaki bilgi ve bilinç düzeyini ölçebilmenin kurumsal başarı, kalite ve güven stratejilerine önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çalışmada, yükseköğretim kurumlarında çalışan idari personelin etik değerler algısını ölçmek üzere Atatürk Üniversitesi örneklemiyle Atatürk Üniversitesi'nde yürütülmekte olan bir projenin ilk çıktıları paylaşılacaktır. Çalışmamızda saha araştırma yöntemi ve anket tekniği tercih edilmiştir. Atatürk Üniversitesi'nde görev yapmakta olan idari personelin etik değerlere ilişkin tutumları, geliştirilecek ölçek üzerinden analiz edilmeye çalışılacaktır. Çalışmanın olası sonuçlarının yeni hedefler ve politikalar üretmek için yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Anahtar kelimeler: etik, meslek etiği, idari personel, yükseköğretim

Giriş

İlk ortaya çıktığı zamanlardan günümüze kadar toplumsal ilişkilerin şekillenmesinde önemli bir rol edinmiş olan etik, genel olarak, ilişkilerde doğru ve yanlış ölçütlerin belirlenmesi anlamına gelmektedir. Etik kavramı ile ahlak kavramı birbirinin yerine kullanılıyor olsa da iki kavram birbirinden farklıdır. Ahlak kavramı “morality” Yunancada adet, gelenek ve görenek anlamına gelmekte olup etik alışkanlık anlamına gelen “ethos” kelimesinden türetilmiştir. Ethos kelimesinden türetilen “ethics” kavramı ideal ve subjektif olanı içermekte, değerler ve ahlak ilkelerinin incelenmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Etik, ahlaktan daha özel ve felsefi bir anlamı ifade etmektedir (İşgüden ve Çabuk, 2006). Ahlak, toplum içinde yaşanarak öğrenilen, toplumdan topluma farklılık gösteren ve belirli bir toplumdaki bireylerin benimsedikleri uymak zorunda oldukları ilkelerin tümünü ifade etmeye yarayan bir kavram iken; etik, geçmiş ve bugüne ilişkin doğru ve yanlış ölçütlerin anlatımıdır. Bu doğru ve yanlış ölçütü sadece bireysel alanları değil, aynı zamanda kamusal alanları da kapsamaktadır. Günümüzde, çalışma hayatı içerisinde karşılaşılan etik sorunlarının çoğalmasında etiğin önemini artırmıştır. Mesleki etik problemi, belirsiz durumlar karşısında nasıl davranılması gerektiği konusunda rehberlik eden etik ilkelerin uygulanması ve benimsenmesi ile aşılabilecektir. Ayrıca, mesleki anlamda bir etik algısı ve kültürünün oluşturulması, iş memnuniyeti ve örgütsel bağlılık üzerinde de olumlu etkiler yaratacaktır.

Mesleki etiğin çok değerli olduğu yükseköğretim kurumlarında belli bir etik bilincin yerleşmesi akademinin geleceği açısından son derece önemlidir. Sadece akademisyen ve öğrencileri değil, idari personeli de kapsayan tüm paydaşlar sorumlu olduğu alanlarda etik değerler ve ilkeler çerçevesinde hareket etmeli ve bunun bilincinde olmalıdırlar. Belirli bir etik düzey kuruma olan güveni de pekiştirmektedir. İdari personelin öğretim elemanlarına, öğrencilere, meslektaşlarına, kurumuna ve topluma karşı sorumlulukları bulunmaktadır. Bu bağlamda, yükseköğretim kurumlarında kalite ve güvenin artırılmasında -paydaşlardan biri olarak- idari personelin önemi göz ardı edilemez. İdari personelin sorumluluk alanlarındaki mesleki etik değerlerini belirleyebilmek, bu konudaki bilgi ve bilinç düzeyini ölçebilmek kurumsal başarı, kalite ve güven stratejilerine önemli bir katkı sağlayacaktır.

Çalışmanın evrenini Atatürk Üniversitesi idari personeli oluşturmuştur ve olası sonuçların yeni hedefler ve politikalar üretmek için yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Yükseköğretim Kurumları Etik Davranış İlkeleri giriş bölümünde, “Yükseköğretim kurumları bilimsel araştırma ve yayın, eğitim-öğretim ve topluma hizmet konusunda önemli bir rol üstlenmişlerdir. Bu rol, yükseköğretim kurumu mensuplarını güven ilkesi ve sorumluluk bilincine dayalı olarak muhataplarına karşı etik davranış standartlarına uygun hareket etme yükümlülüğü altına sokmaktadır” ifadesi yer almaktadır. Bu doğrultuda, yükseköğretim çalışanları, mesleki çevrelerindeki tüm aktörler ve kurumları ile ilişkilerinde güven ve saygı yaratacak şekilde davranmalı, bu konuda en iyiye ulaşma yönünde çabalamalıdırlar. Tüm bu süreçler ve hedefler ancak etik değerler çerçevesinde oluşturulmuş olan etik ilkelerin takibi ve benimsenmesi ile mümkün olacaktır. Nesnel etik değerlerin ve algıların belirlenmesi, etik ilkelerin oluşturulmasında en önemli adımdır. Ancak, literatürde bu konu ile ilgili birçok çalışma olmasına rağmen, özellikle idari personelin etik ilke ve değerlerle ilişkisini inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır. Bu anlamda, yükseköğretim kurumlarında görev yapmakta olan idari personelin etik ile ilişkisini inceleyerek üniversitelerin kalite ve güven tesis edebilmesinde diğer paydaşlar ile birlikte önemli yeri olan idari personelin meslek etiği bilincini değerlendirmek önemlidir. Bu amaç kapsamında Atatürk Üniversitesi idari personeli özelinde yapılması planlanan bu çalışma ile sürdürülebilir mesleki etik politikası önerilerinin oluşturulması ve bu politikaların diğer üniversiteler tarafından uygulanabilirliğinin tespiti de hedeflenmektedir.

Literatür

Mesleklerde karşılaşılan etik sorunlarının çoğalmasında mesleki etik ilkelerinin önemini artırmıştır. Meslek etiği belirli bir meslek grubunun, yapılan işe ilişkin oluşturduğu ve koruduğu, o işi yapan kişilerin uyması gereken ilkelerin ne olduğunu gösteren ve onları belirli bir şekilde davranmaya zorlayan, belirsiz durumlar karşısında nasıl davranması gerektiği konusunda rehberlik eden ilkelerin bütünüdür (Alev ve Genç, 2015; Uluç, 2003: 324). Mesleğini en iyi şekilde yerine getirme, kişisel dürüstlük, mesleki ve kişisel güvenilir olma, mesleğini sevme, mesleğine bağlılık hissi, kişisel haklara saygı, yasallık ve kendini mesleki anlamda geliştirme ve sürdürme, meslek ortamlarına saygı, mesai saatini en verimli şekilde değerlendirme gibi evrensel ilkeler mesleki etik ilkeleri olarak kabul edilmektedir (İşgüden ve Çabuk, 2006). Bu ilkelere belirli bir meslekte çalışan insanların görevlerini yerine getirirken uyması beklenmektedir.

Meslek etiği ve ilkeleri, kamu kurum ve kuruluşlarının işleyişinde önemli bir yere sahiptir. Bu kurum ve kuruluşlardan biri olan Yükseköğretim kurumları; öğrenciler, akademik ve idari personel olmak üzere üç paydaş grubunun etkileşim içinde buldukları alanlardır. Bu gruplar içerisinde yer alan idari personelin etik davranışlarının ne olduğu konusu mevcut olan çalışmalarda ihmal edilmiştir. Gerçek vd., (2011) tarafından yapılan “Yükseköğretim Kurumlarında Etik İlkeler, Sorumluluklar ve Davranış Kuralları” isimli çalışmada bilim etiğinin ne olduğu tanımlanmış, öğretim elemanları, öğrenciler, üniversite temsilcileri ve idari personelin etik ilkeleri, etik sorumlulukları ve etik davranış kurallarının ne olduğu ele alınmıştır. Halis ve Yamak, (2019) tarafından yapılan “İş Ahlâkı ve İş Memnuniyeti ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Üniversite İdari Personeli Üzerinde Bir Araştırma” isimli çalışmada ise Kocaeli Üniversitesinde kadrolu olarak çalışan idari personel üzerine araştırma yapılmıştır. Araştırmaya katılan katılımcıların iş etiği algısının olumlu yönde olduğu, etik algısının iş memnuniyeti, işten ayrılma niyeti ve örgütsel bağlılıkla etkileştiği ve işten ayrılma niyetinin ahlaki ve etik bilincin örgütsel bağlılık ve iş memnuniyeti üzerindeki etkisinin belirleyici rol oynadığı gözlemlenmiştir. Bu çalışmalar dışında idari

personelin etik değerlerinin ne olduğunu ele alan ve bu konuda ölçek geliştiren bir çalışma bulunmamaktadır.

Araştırmaya İlişkin Bilgiler

Araştırmanın Amacı

İdari personel; üniversitedeki işlerin kurallara uygun bir şekilde aksamadan yürütülmesinde önemli bir rol oynamaktadır. İdari personel; kadrolu ve geçici statüdeki tüm idari memurlar, işçiler ve diğer yardımcı personellerden oluşmaktadır. İdari personel; hizmette buldukları kamu kurumunun niteliğine yakışır şekilde tarafsız ve dürüst olmalı, ayrıca nesnel davranış ve uygulamalar sergilemelidir. İdari personelin görevlerini yerine getirirken mesleğinin getirdiği etik değerlere uygun hareket etmesi Yükseköğretim kurumuna olan güveni arttırmada, stratejik planların ve Toplam Kalite Yönetiminin uygulanmasında önemli bir faktördür. İdari personelin öğretim elemanlarına (akademisyenlere), öğrencilere, meslektaşlarına, kurumuna ve topluma karşı sorumlulukları bulunmaktadır. İdari personelin sorumlu bulunduğu bu paydaşlar karşı etik değerlerinin belirleyebilmek ve bu konudaki bilgi düzeyini ölçebilmek bu çalışmanın amacıdır.

Araştırmanın Örnekleme ve Yöntemi

Örnekleme yöntemi olarak evrendeki her bir insanın örneklem içerisinde yer alması ihtimalinin eşit olmasını sağlayan basit tesadüfi yöntem tercih edilmiştir. Bunun yanında evren içerisinde yer alan alt grupların evren içindeki ağırlıkları göz önünde bulundurularak örneklendirilmeye çalışılmıştır. Örneklem hesaplamada aşağıdaki formülden (Cochran'ın formülü) yararlanılmıştır.

n= Örneklem Büyüklüğü

t= Güven Düzeyinin Tablo Değeri (t= 1.96 ve ya 2.58)

PQ= Maksimum örneklem büyüklüğünün sağlanabilmesi için örneklem yüzdesi [(0.50) (0.50)=.25]

N= Evren Büyüklüğü

D= Tolerans düzeyi (.05 ya da .01)

$$n = \frac{t^2(PQP)/d^2}{1 + \left[\frac{1}{N}\right]t^2(PQP)/d^2}$$

Örneklem hesaplama formülüne göre Atatürk Üniversitesinde görev yapan idari personel (1828 kişi) evren olarak kabul edildiğinde %95 güven düzeyi %5 hata payı ile 318 kişinin evreni temsil etme kabiliyetine sahip olacağı hesaplanmıştır. Hali hazırda çalışma kapsamında 264 idari personelden anket toplanmıştır.

Yöntem olarak saha araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Teknik olarak ise anket tekniği uygulanmıştır. 264 katılımcıyla tamamlanan pilot uygulamadan elde edilen veriler SPSS paket programı yardımıyla analiz edilmiştir. Ayrıca araştırmacılar tarafından sahada elde edilen geri dönüşler titizlikle kayıt altına alınmıştır. Geri dönüşler proje ekibi tarafından irdelenmiş ve ankette revize edilmesi gereken hususlar belirlenmeye çalışılmıştır. Uygulama için %95 güven düzeyi %5 hata payı ile ulaşılması planlanan katılımcı sayısı doğrultusunda saha araştırması devam etmektedir.

Araştırmanın Bulguları

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

		İdari Personel	
		N	%
Cinsiyet	Erkek	189	71,6
	Kadın	75	28,4
Medeni Durum	Evli	209	79,2
	Bekâr	55	20,8

Yaş	25 yaş altı	2	,8
	25- 35 yaş	58	22,0
	36-45 yaş	76	28,8
	46-55 yaş	95	36,0
	56 ve üstü	33	12,5
Eğitim Durumu	Ortaokul	5	1,9
	Lise	61	23,1
	Ön lisans	60	22,7
	Lisans	113	42,8
	Yüksek Lisans	18	6,8
	Doktora	7	2,7
Kurumdaki Tecrübe	0-3 yıl	14	5,3
	4-6 yıl	23	8,7
	7-9 yıl	42	15,9
	10-12 yıl	52	19,7
	13 ve üzeri	133	50,4
Meslekteki Tecrübe	0-3 yıl	12	4,5
	4-6 yıl	19	7,2
	7-9 yıl	43	16,3
	10-12 yıl	50	18,9
	13 ve üzeri	140	53,0
Sosyo-ekonomik Durum	Düşük	27	10,2
	Orta	210	79,5
	Yüksek	27	10,2
İş yoğunluğu	Az	1	,4
	Orta	90	34,1
	Fazla	95	36,0
	Çok Fazla	78	29,5
Toplam		264	100

Pilot uygulamaya katılan idari personelin %71,6'sı (n:189) erkeklerden, %28,4'ü (n:75) kadınlardan oluşmuştur. Bu oranlar evrenin cinsiyet dağılımına uygundur. Katılımcıların %79,2'si (n: 209) evli iken %20,8'i (n:55) bekarıdır. Katılımcıların yaklaşık 2/3'ü 35 yaşın üzerindedir ve yaklaşık %48'si önlisans ve altı eğitim seviyesine sahiptir. Pilot uygulamaya katılma idari personelin yaklaşık %70'i 10 yıldan daha fazla süredir Atatürk Üniversitesinde çalışmaktadır. Bu da katılımcıların tecrübeli idari personelden oluştuğunun göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ayrıca katılımcıların %90'ı sosyo-ekonomik durumunu orta seviyede ve üzeri olarak beyan etmiştir. Katılımcıların %34,1 iş yoğunluklarını orta olarak tanımlarken %36,0 fazla düzeyde olduğunu beyan etmiştir.

Tablo 2. İdari Personelin Öğrenciye Karşı Tutumu

Öğrenciye Karşı Tutum İfadeleri	N	Ortalama	Standart Sapma
Öğrencilere adil davranırım	264	4,59	,565
Öğrencilere hoşgörü ile yaklaşırım	264	4,58	,587
Öğrenciler arasında ayrımcılık yapmam (ırk, dil, din, cinsiyet, fiziksel engel vb.)	264	4,64	,540
Öğrencilerin yasal hakkı olan hizmeti geri çevirmem veya geciktirmem	264	4,59	,578
Hiçbir koşulda öğrencilere karşı tehdit edici davranışta bulunmam	264	4,64	,569

Öğrencilerle ilişkilerde sözlü veya fiziksel taciz gibi algılanabilecek hareketlerden kaçınırım	264	4,66	,588
Şahsi kazanç ve özel işlerim için öğrencileri kullanırım®	264	4,76	,617
Hizmetlerim sırasında öğrenciler hakkında edindiğim bilgileri, yasal olarak talep edilmedikçe paylaşmam	264	4,56	,722
Öğrencilerin din, dil, ırk gibi özellikleri onlarla ilgili yaptığım işleri etkiler®	264	4,69	,636
Öğrencilere haksız muamelede bulunmam	264	4,63	,646

İdari personelin öğrencilere karşı etik algısını ölçmek için 10 tane soru yöneltilmiştir. Etik algısıyla ilgili yöneltilen bu yargılar içerisinde en yüksek ortalamaya (4,76) sahip ifade “Şahsi kazanç ve özel işlerim için öğrencileri kullanmam” olmuştur. En düşük ortalamaya (4,56) sahip ifade ise “Hizmetlerim sırasında öğrenciler hakkında edindiğim bilgileri, yasal olarak talep edilmedikçe paylaşmam” olmuştur.

Tablo 3. İdari Personelin Meslektaşlarına Karşı Tutumu

Meslektaşlarına Karşı Tutum İfadeleri	N	Ortalama	Standart Sapma
Meslektaşlarıma adil davranırım	264	4,61	,600
Meslektaşlarıma saygılı davranırım	264	4,61	,575
Meslektaşlarımla olan ilişkilerimde sınırları aşmam (kontrollü davranırım).	264	4,58	,587
Diğer idari ve yardımcı personel arasında ayrımcılık yapmam (ırk, dil, din, cinsiyet, fiziksel engel vb).	264	4,70	,528
Hiçbir koşulda diğer idari personele karşı tehdit edici davranışta bulunmam	264	4,59	,609
İdari personelle ilişkilerde sözlü veya fiziksel taciz gibi algılanabilecek hareketlerden kaçınırım.	264	4,66	,548
Diğer idari ve yardımcı personeli şahsi kazanç ve özel işlerim için kullanırım®	264	4,74	,655
Meslektaşlarımla saygınlıklarına zarar verecek davranışlardan kaçınırım.	264	4,59	,641
Hizmetlerim sırasında idari personel hakkında edindiğim bilgileri, yasal olarak talep edilmedikçe paylaşmam.	264	4,60	,668
İdari personelin yasal hakkı olan hizmeti geri çevirmem veya geciktirmem.	264	4,64	,520

İdari personelin meslektaşlarına karşı etik algısını ölçmek için 10 tane soru yöneltilmiştir. Etik algısıyla ilgili yöneltilen bu yargılar içerisinde en yüksek ortalamaya (4,74) sahip ifade “Diğer idari ve yardımcı personeli şahsi kazanç ve özel işlerim için kullanmam” olmuştur. En düşük ortalamaya (4,58) sahip ifade ise “Meslektaşlarımla olan ilişkilerimde sınırları aşmam (kontrollü davranırım)” olmuştur.

Tablo 4. İdari Personelin Topluma Karşı Tutumu

Topluma Karşı Tutum İfadeleri	N	Ortalama	Standart Sapma
Toplumsal sorumluluklardan kaçınmam.	264	4,43	,732
Bireysel farklılıklara, tüm bireylerin onur ve kişiliklerine saygı gösteririm.	264	4,63	,522
Toplumsal konulara (çevre, sağlık, eğitim, adalet vb.) duyarlılık gösteririm.	264	4,55	,645
Topluma hizmet etmeyi toplumsal bir sorumluluk olarak kabul ederim.	264	4,54	,633
Toplumsal konularda kamu yararını gözetirim.	264	4,61	,547
Toplum yararına olacak hizmetler sorumluluk alanımın dışında olsa bile hizmetin ifası için elimden geleni yaparım.	264	4,38	,776

Kamu hizmetlerini sunarken paydaşların hizmetten yararlanmalarını kolaylaştırırım.	264	4,52	,622
Görev ve yetkilerimi çıkar sağlamak amacıyla kötüye kullanmam.	264	4,70	,514
Kamu malları, kaynakları, işgücü ve olanaklarını kullanırken etkin, verimli ve tutumlu olmaya çalışırım.	264	4,67	,502
Kamu kaynaklarını kullanırken şeffaf ve hesap verilebilir şekilde davranırım.	264	4,65	,551
Kamusal kaynakları özel çıkarlarım için kullanmam.	264	4,71	,538

İdari personelin topluma karşı etik algısını ölçmek için 11 tane soru yöneltilmiştir. Etik algısıyla ilgili yöneltilen bu yargılar içerisinde en yüksek ortalamaya (4,71) sahip ifade “Kamusal kaynakları özel çıkarlarım için kullanmam” olmuştur. En düşük ortalamaya (4,43) sahip ifade ise “Toplumsal sorumluluklardan kaçınmam” olmuştur.

Tablo 5. İdari Personelin Kuruma Karşı Tutumu

Kuruma Karşı Tutum İfadeleri	N	Ortalama	Standart Sapma
Üniversitenin idaresi ve işlerinin düzgün yürütülmesiyle ilgili kurallara uymak ve bununla ilgili bilgileri edinmek benim mesleki sorumluluğumdur.	264	4,61	,620
Kamu hizmetlerini belirlenen standart ve süreçlere uygun şekilde yürütürüm.	264	4,65	,485
Kurum içi potansiyel çıkar çatışmalarını önlemeye çalışırım.	264	4,50	,641
Şahsım için özel hizmet, imkân ve benzeri çıkarlar talep etmem.	264	4,63	,578
Görev, unvan ve yetkimi kullanarak kendim, yakınlarım ve üçüncü şahıslar lehine menfaat sağlayacak davranışlarda bulunmam.	264	4,64	,601
Üniversite dışında yürüttüğüm gelir getirici nitelikteki işleri yasal düzenlemelere uygun olarak yaparım.	264	4,63	,590
Açık ve kesin kanıtlara dayanmayan belge düzenlemem.	264	4,70	,485
Paydaşlara ve üniversiteye başvuran bireylere karşı saygılı davranırım.	264	4,69	,472
Rüşvet görüntüsü verebilecek hediyeleri talep ve kabul etmem.	264	4,66	,621
Paydaşların ve üniversiteye başvuran bireylerin yasal hakkı olan hizmeti geri çevirmem veya geciktirmem.	264	4,64	,595
Yürüttüğüm görevle ilgili iş yapan gerçek veya tüzel kişilerden çıkar sağlarım. ®	264	4,68	,788
Kurumun ilkelerine göre değil, duruma göre hareket ederim. ®	264	4,59	,863
Etik ihlallerini yetkili makamlara bildiririm.	264	4,35	,859
Şahsımı ve yakınlarımı ilgilendiren karar mekanizmalarında yer almam.	264	4,35	,906
Yönetim görevi ile ilgili her türlü konuda tarafsız ve adil davranırım.	264	4,59	,664
Dürüstlük ve tarafsızlığımı tehlikeye düşürecek etkinliklerden uzak dururum.	264	4,61	,601
Hizmet konusu yetkilerimin dışındaysa ilgili birime/yetkiliye yönlendiririm.	264	4,65	,544
İşimin gerektirdiği biçimde davranırım.	264	4,61	,595

Üniversitenin olanaklarını şahsi çıkarlarım ve kazançlarım için kullanmam.	264	4,56	,773
Kurumumu değil bireysel önceliklerimi düşünürüm. ®	264	4,61	,852
İşlerimi yürütürken keyfi davranırım. ®	264	4,59	,893
Konumumu kişiler üzerinde etki kurmak için kullanırım. ®	264	4,67	,752
Görevin ifası sırasında elde ettiğim gizli ve özel bilgileri, görevdeyken veya görevden ayrıldıktan sonra yetkili makamlar dışında hiçbir kurum, kuruluş ve kişiye açıklamam.	264	4,52	,770

İdari personelin kuruma karşı etik algısını ölçmek için 23 tane soru yöneltilmiştir. Etik algısıyla ilgili yöneltilen bu yargılar içerisinde en yüksek ortalamaya (4,70) sahip ifade “Açık ve kesin kanıtlara dayanmayan belge düzenlemem” olmuştur. En düşük ortalamaya (4,35) sahip iki ifade “Etik ihlallerini yetkili makamlara bildiririm” ve “Şahsımı ve yakınlarımı ilgilendiren karar mekanizmalarında yer almam” olmuştur.

Tablo 6. İdari Personelin Akademisyenlere Karşı Tutumu

Akademisyenlere Karşı Tutum İfadeler	N	Ortalama	Standart Sapma
Öğretim elemanlarına saygılı davranırım.	264	4,63	,622
Öğretim elemanları arasında ayrımcılık yapmam (ırk, dil, din, cinsiyet, fiziksel engel vb.).	264	4,70	,564
Öğretim elemanlarının yasal hakkı olan hizmeti geri çevirmem veya geciktirmem.	264	4,72	,500
Hiçbir koşulda öğretim elemanlarına karşı tehdit edici davranışta bulunmam.	264	4,67	,554
Öğretim elemanları ile ilişkilerde sözlü ve fiziksel taciz gibi algılanabilecek hareketlerden kaçınırım.	264	4,74	,497
Hizmetlerim sırasında öğretim elemanları hakkında edindiğim bilgileri, yasal olarak talep edilmedikçe paylaşmam.	264	4,64	,587
Öğretim elemanlarının din, dil, ırk gibi özellikleri onlarla ilgili yaptığım işleri etkiler. ®	264	4,69	,756
Öğretim elemanlarına haksız muamelede bulunmam.	264	4,65	,591

İdari personelin akademisyenler karşı etik algısını ölçmek için 8 tane soru yöneltilmiştir. Etik algısıyla ilgili yöneltilen bu yargılar içerisinde en yüksek ortalamaya (4,74) sahip ifade “Öğretim elemanları ile ilişkilerde sözlü ve fiziksel taciz gibi algılanabilecek hareketlerden kaçınırım” olmuştur. En düşük ortalamaya (4,63) sahip ifade ise “Öğretim elemanlarına saygılı davranırım” olmuştur.

Sonuç

Etik değerlerin ve bu çerçevede oluşturulmuş ilkelerin bir kurumun verimli ve başarılı olabilmesinde ve yaşanması muhtemel olumsuzlukların önüne geçilebilmesinde önemli ölçüde etkisi vardır. Bu bağlamda, kurumsal normlar çerçevesinde düzenlenen etik kuralların uygulanabilirliği belirleyicidir. Uygulamanın başarısı ise kurumların en önemli paydaşları olan çalışanların görev ve sorumluluklarını yerine getirirken ilgili normlar ve ilkeler çerçevesinde davranmalarını gerektirmektedir. Bu çalışmada mevcut etik ilkelerin yükseköğretim kurumlarında işlerliği ve etkinliğini, kurumun önemli bir paydaşı olan idari personelin etik algısı ve bilinci üzerinden ölçülmeye çalışılmıştır. Ön test bir kısım Atatürk Üniversitesi idari personeli üzerinde uygulanmıştır. Pilot uygulamadan elde edilen sonuçlar çalışmaya dair kesin sonuçlar ortaya koymasa da genel olarak elde edilecek sonuçlara dair ipuçları barındırmaktadır. Çalışmanın devam eden sürecinde hesaplanan örnekleme ulaşılarak veri seti nihai halini alacaktır. Veri seti üzerinde yapılan istatistiksel analizler ile değişkenler arasındaki ilişkilerin ortaya çıkarılması hedeflenmektedir. Elde edilen veriler ile sürdürülebilir mesleki etik politikası önerilerinin oluşturulması ve bu politikaların diğer üniversiteler tarafından uygulanabilirliği için yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Alev, B. ve Genç, N. (2015). Türkiye’de Üniversite Etik Kurulları Üzerine Bir İnceleme, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, (31), 135-182.
- Gerçek, H., Güven, M.H., Özdamar, Ş.O., Yelken, T. ve Korkmaz, T. (2011). Yükseköğretim Kurumlarında Etik İlkeler, Sorumluluklar ve Davranış Kuralları, Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/Journal of Higher Education and Science, 1(2), 80-88.
- Halis, M., & Yamak, A. (2019). İş Ahlakı ve İş Memnuniyeti ve Örgütsel Bağlılık İlişkisi: Üniversite İdari Personeli Üzerinde Bir Araştırma. Bilge Kağan ISC-2019, 223.
- İşgüden, B., & Çabuk, A. (2006). Meslek Etiği ve Meslek Etiğinin Meslek Yaşamı Üzerindeki Etkileri. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(16), 59-86.
- Uluç, G. (2003). “Türk Medyasında Etik Sorunlar: Örnek Olaylar ve Öneriler”, 1. Ulusal “Türk Medyasında Etik Sorunlar: Örnek Olaylar ve Öneriler”, 1. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi Kitabı. Ankara

Etik Aktivizmin Kavramsallaştırılması ve Kişilerin Etik Aktivizm Düzeyini Ölçmek İçin Ölçek Önerisi

Fahri Apaydın⁴

Özet

Bu araştırmada literatürde daha önce incelenmeyen bir konu olan etik aktivizmi kavramsallaştırılmakta, çerçevesi belirlenmekte ve ayrıca kişilerin etik aktivizm düzeylerini ölçmeye yönelik ölçek maddeleri de önerilmektedir. Kişilerin etik aktivizm düzeylerinin ölçülmesi kişilerin çeşitli konulardaki tutum ve davranışlarını inceleme imkanını verecek olmasının yanında etik aktivizm ile çeşitli olgular ve kavramlar arasındaki ilişkilerin incelenmesi olanağı da verebilir. Araştırmada ayrıca etik aktivizm kavramı ile ilgili yapılabilecek bazı araştırmalar da önerilmektedir. Bu nedenle araştırmanın etik literatürüne önemli katkısının olacağına inanılmaktadır.

Giriş

Aktivizm uzun yıllardır toplumlarda yaşanan sorunlara yönelik eylemci özellikleri olan kişiler tarafından toplumsal bir hareket olarak hep dikkat çekmiş ve ilgi görmüştür. Bu nedenle hakkında da çok sayıda akademik çalışma ve araştırma yürütülmüştür. Aktivizm denildiğinde daha çok politik hareketler akla gelmektedir ancak özellikle ülkelerde demokratik yapıların gelişmesi ve belki de aktivistlerin kimi durumlarda hedeflerine ulaşmış olması ile birlikte aktivizm hareketlerinde de azalma olduğu görülmektedir. Aktivizm kadın haklarını, siyahi kişilerin haklarını, azınlıkların haklarını (azınlık hakları ile ilgili sorunlar bazı yerlerde hala devam ettiği bilinmektedir), işçi hakları ve bunun gibi toplumsal taleplerce şekillenmiştir ama bu alanlardaki oldukça gelişmenin yaşanması ile aktivizm hareketlerinde de azalma olduğu gözlemlenmektedir.

Aktivizm hareketleri bir taraftan kimi zaman hak arayışı ile şekillenirken kimi zaman toplumda yaşanan başka alanlarda da görülmektedir. Günümüzde toplumları ilgilendiren daha farklı sorunların yaşandığı görülmektedir. Buna bağlı olarak da aktivizmin değişen şartlara bağlı olarak ortaya çıkan yeni sorunlarla şekillendiği görülmektedir. Son yıllarda daha çok nesli tükenen hayvanlar, iklim değişikliği gibi alanlarda aktivizm hareketleri gözlemlenmektedir. Aktivizm hareketleri genelde toplumun genelini ilgilendiren sorunlarla ilgili olduğu gözlemlenirken kimi durumlarda da belirli alanları ya da toplulukları ilgilendiren alanlarda da ortaya çıkabilmektedir.

Bilim dünyasının yapısı, işleyişi, bu alandaki ilişkiler toplumun genelini ilgilendiren olumlu ya da olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Bilim dünyasında yaşanan önemli bir toplumsal sorun ise akademik etik ilkelerinin ihlal edilmesidir (İnci, 2009). Bilim dünyasında yaşanan bir türlü önlenemeyen etik sorunlar maalesef azalma yerine artarak ve şekil değiştirerek devam etmektedir. Gelişen teknoloji intihal gibi etik ihlalleri azaltırken kalite sorunu, liyakatsizlik, kayırmacılık, mobbing gibi intihalden hiç de geri kalmayan boyutlarda etki yaratma potansiyeline sahip önlenemez etik sorunlar doğurmaya devam etmektedir. Bu nedenle akademi çevresinde etik değerlerin tesisi için farkındalık, bilinç ve gerekirse de tepki vermek için toplumsal hareketlerin yaşanması gerekmektedir. Bilim dünyasını ilgilendiren bu sorunlara yönelik aktivizm hareketleri bilim çevresinde yeni sorunlar yaratmamalı, daha önce yaşanan politik hareketlerde görülen istenmeyen şiddet içermemeli tam tersine pozitif ve olumlu yönde olmalıdır. Bu hareketlerin nasıl olması gerektiğine de yine bilim dünyası karar vermelidir. Bu araştırmada bu hareket etik aktivizm olarak adlandırılmakta ve incelenmektedir. Öncelikle etik aktivizm kavramsallaştırılmakta ve boyutları belirlenmeye çalışılmaktadır. Sonra da etik aktivizmi ölçmede kullanılacak ölçek için maddeler geliştirilmektedir. Yapılan literatür taramasında gerek yerel gerekse uluslararası literatürde etik aktivizm kavramının kullanılmadığı görülmektedir. Bu kavramın ilk defa bu araştırmada kullanılması araştırmayı değerli yapmaktadır. Araştırmanın sonuç kısmında akademisyenlerin etik aktivizmi için hangi eylemleri gerçekleştirebilecekleri de önerilmektedir.

⁴ Prof. Dr., Akademi Etik Derneği Başkanı, Yalova Üniversitesi

Aktivizm ve etik aktivizmin tanımı

Toplumsal sorunlara ilgi duyarak bunların çözümü için çana sarf etmek olarak tanımlanabilecek aktivizm gönüllülük esasına göre belirli hedefler için eyleme geçme olarak tanımlanabilir. “Aktivizm, belirli sorunlara, problemlere dikkat çekilmesi amacıyla insanların bir araya gelmesi, politik ya da toplumsal değişim gerçekleştirmesi olarak tanımlanmaktadır” (<https://sozluk.gov.tr/>). Aktivizm aynı zaman bir sosyal harekettir ve sosyal hareketler ise bir araya gelen aktörlerin toplu eylemlere katılarak çıkarların dile getirildiği, şikayetlerin ve eleştirilerin ve belirlenen sorunlara çözüm önerilerini seslendirildiği sosyal süreçtir. Bu hareketlerin üç özelliği bulunmaktadır: 1.muhafif özelliğe sahiptir ve açıkça tanımlanmış karşı taraf bulunmaktadır, 2.formal olmayan ağlarla yapılanmıştır ve 3. kollektif kimlik geliştirme, sürdürme ve paylaşma için değişim başlatırlar (Cammaerts, 2015). Ancak günümüzdeki kimi aktivizm hareketleri bazı açılardan bu vasıfları taşımayabilir. Örneğin sivil toplum kuruluşu kurarak formal şekilde yapılan hareketler de aktivizm çerçevesinde değerlendirilebilir. Bu açıklamalar dikkate alındığında ise etik aktivizm toplumlarda etik değerlerle ilgili bilinç oluşturmak ve etik değerlerle ilgili yaşanan sorunlara çözüm üretmek için eyleme geçme ve bireylerde vetoplumlarda olumlu yönde değişimin gerçekleşmesi için çaba sarf etmek olarak tanımlanabilir. Etik aktivizmin kavramsallaştırılmasında dikkat edilmesi gereken husus etik aktivizmin göz ardı edilen birtakım değerlerin tesis edilmesi için çaba sarf etmenin bir sosyal harekete dönüştürülebilme potansiyeline sahip olmasıdır. Bu açıdan aktivizm kavramı ile etik kavramının birleşimi yapılması gereken bir tanımlama olarak değerlendirilmektedir. Özellikle değerlerin erozyona uğraması, sistematik olarak değerlerin göz ardı edildiği bir kamu düzeninin oluşturulması ve kaynak ve imkanların hakkaniyete ve liyakate dikkat edilmeden tasarruf edilmesi etik değerlerle ilgili aktivizm boyutunda sosyal hareketlere ihtiyaç duyulmasına neden olmaktadır.

Aktivizm toplum yararına sonuçlar elde etmek için belirli eylemlerde bulunmak olarak görülmektedir. Bu sorunlardan bazılarında çok sayıda insanın zarar görmesine neden olan devam eden savaşlar gibi sosyal sorunlar, ormanlık alanların yok edilmesi gibi çevresel sorunlar ve insan haklarının ihlali gibi insani sorunlar örnek olarak verilebilir (Cengiz ve Günay, 2020).

“Aktivizm, en yalın ifadeyle toplumsal değişim istenciyle gerçekleştirilen mücadeledir.” (Gürel ve Nazlı, 2020). Bu tanımdan anlaşılacağı gibi aktivizmin temel hedefi toplumsal değişimdir ve değişim isteği mevcudu durumdan hoşnut olmama neticesinde şekillenmektedir. Bu tanımda aktivizmin diğer özelliği ise mücadele yapmayı kapsamasıdır. Aktivistler hedeflerine ulaşmak için mücadele vermektedirler. Mücadelenin şeklini belirleyen belirli durumlar söz konusudur. Mücadele veren kişilerin sorunla ilgili bilinçsel düzeyleri, mücadele verilen tarafın gücü, mücadele verilen bir ülke ya da ortamdaki yönetim biçimi, mücadele veren kişilerin eğitim düzeyleri bu durumlardan bazılarıdır. Değişen teknoloji mücadele etme biçimini değiştirmekle birlikte mücadele araçlarını da etkilemektedir. “Arap Baharı” olarak adlandırılan aktivizm hareketlerinin şekillenmesinde sosyal medyanın etkisi açıkça görülmüştür.

“En genel tanımla aktivizm; toplumda problem olarak görülen konuların geleceğe yönelik olmak şartıyla herkesin menfaatine hizmet edecek şekilde değiştirilmesine yönelik yapılan savunuculuk çabalarıdır.” (Garip, 2021). Etik aktivizm ile ulaşılabilecek durum toplumun bütün kesminin menfaatine olacağı söylenebilir.

Kişilerin etik aktivizm faaliyetlerine katılmadaki güdüleri farklılık göstermektedir. Bu güdülerden bazıları psikolojik iyi oluş, öznel zindelik ve umutlu olma, psikolojik olarak daha güçlü olma, mutluluk, sevinç ve tatmin, benlik saygısı, özgüven gibi duyguların olduğu görülmektedir (Gürel ve Nazlı, 2020). Aktivizm hareketleri medyanın dikkatini çekerek topluma hedefleri ile ilgili mesajlarını ileterek istenen etkiyi yaratmaya çalışmaktadırlar. Medya yapısının değişmesi aktivistlere yeni fırsatlar sunmaktadır. Geleneksel medya haber yapacakları olayları seçici davranarak bir çeşit kontrol mekanizması oluşturmaktayken yeni medya olarak tanımlanan sosyal medya bu mekanizmayı zayıflatırken aktivistlere kendilerini etkin bir şekilde anlatmak için yeni fırsatlar sunmaktadır.

Günümüzde oldukça yaygın olarak kullanılan ve buna bağlı olarak da yaygın etkiye sahip olan sosyal medya toplumdaki iletişim biçimini değiştirmekle kalmamış aynı zamanda ilişkilerin şekillenmesinde de etkili olmuştur. Sosyal medya bilginin yayılması, duyguları ifade etme, sosyal etki ve hatta demokratik devrimlere bile olanak tanıyabilmektedir (Lewis, Gray ve Meierhenrich, 2014; Sert, 2012). Sosyal hareketler ya da başka bir ifade ile aktivizm de sosyal medyanın bu gücünden etkilenmiştir. Sosyal medya aktivizmin amaçlarına ulaşması konusunda büyük imkanlar sunmaktadır ve sosyal medyayı etkin kullanan aktivistler daha büyük toplumsal etki üretebilmektedir.

Etik aktivistlerin kullanabileceği oldukça fazla sayıda yöntem ve araçlar bulunmaktadır. Özellikle toplumsal sorunlara yönelik artan duyarlılık, toplumdaki eğitim düzeyinin artması, toplumda yaşanan sorunların artması, sosyal medya kullanımının artmasıyla da iletişim imkanlarının artması, kurum ve şirketlerin sosyal sorumluluk anlayışının artması etik aktivizm için yeni fırsatlar sunmaktadır.

Aşağıda etik aktivizm için çeşitli davranış biçimleri verilmektedir. Etik aktivistlerin bu davranışları mümkün olan en üst düzeyde sergilemeleri onların ne oranda etik aktivist olduklarına yönelik gösterge olacağına inanılmaktadır. Bu davranışlar:

- Etik aktivizm faaliyetlerine destek olmak
- Etik sorunlarla ilgili entelektüel katkıda bulunmak (öneri sunmak, akademik çalışma yürütmek, eğitim faaliyetlerinde bulunmak, raporlar düzenlemek, bilimsel toplantılar düzenlemek, vs.)
- Etik aktivizm faaliyetlerine finansal destek vermek (bağış yapma, üyelik aidatı ödeme, ürünleri satın almak vb.)
- Yasaların verdiği örgütlenme hakkını kullanmak
- Etik aktivizm faaliyetlerine iletişim desteği vermek (medyayı kullanarak farkındalık oluşturmak, etik aktivizm faaliyetleri çevresine duyurmak, vb.)
- Siyasetçi, mülkü amirler, kurum yöneticileri gibi ilgili paydaşlardan etik farkındalığın artmasına yönelik destek almak için girişimlerde bulunmak
- Yapılan yanlışları eleştirmek ve eleştirileri ilgili kişilere ulaştırmak ve uygun ortamlarda bu eleştirileri dile getirmek,
- Aktif hak arayışında bulunmak,
- Şahit olunan etik dışı davranışlara uygun tepki göstermek (eleştirerek, vb.),

Aktivizm kavramı kişilerin belirli sorunlarla ilgili eylemde bulunmasını ifade etmektedir. Bu eylemlerin belirli sorunlara yoğunlaşması durumunda aktivizm kelimesinin başına bu alana referansa veren bir kelime kullanılarak aktivizmin odağı belirlenebilir. Bu nedenle aktivizm kavramının başına etik eklenerek etik sorunlarla ilgili eylemlerde bulunmayı kasteden etik aktivizm kavramı ifade edilmiş olabilir.

Aktivizm davranışı sergileyen bireylerin üretken oldukları ve gelecek nesillerin refahına kendilerini adadıkları görülmektedir. Çoğu akademisyenin önemli bir özelliği üretken olmalarıdır. Bu açıdan akademisyenlerin etik aktivizm eylemlerine katkı vermeleri daha yükse oranda olasıdır. Aktivistlerin diğer bir özelliği ise dünyayı daha iyi bir duruma getirme istekleridir (Gürel ve Nazlı, 2020). Benzer şekilde etik aktivistler bu isteğin daha üst düzeyde olduğunu söylemek mümkündür.

Etik Aktivistlerin Genel Özellikleri

Bazı insanlar aktivist iken bazıları değildir ve bu iki grup insanlar arasında farklar vardır. Etik aktivist insanları diğerlerinde ayıran özellikler vardır bu özelliklerin tanımlanması gerekmektedir (Wiltfang ve McAdam, 1991).

İnsanların toplumsal sorunlara gösterdikleri tepki türleri ve seviyeleri farklılık göstermektedir (McAdam ve Paulsen, 1993). Bu ise insanların psikolojik özelliklerinden, sorunun kapsamı konusundaki düşünsel farklılıktan, kurumsallaşmış yapı ve davranış biçimlerinin farklılık göstermesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle aynı soruna değişik kişilerin tepkilerinde de farklılıklar oluşmasına neden olmaktadır. Aktivistlerin sahip olduğu bazı özellikler aktivizm hareketine dahil olmalarını ya da desteklemelerini sağlamaktadır (McAdam, 1986). McAdam (1986) aktivistlerdeki bazı özelliklerin onların sosyal hareketlere dahil olması için yeterli olmadığını birtakım yapıların da kişilerin bu hareketlere dahil

olmasını mümkün kıldığını söylemektedir. Bu yapılardan birisi ise sosyal hareketlerin yapısal bir kimlik kazanmalarındır. Kişilerin aktivizm faaliyetlerine katılma ya da destek olmalarında bir diğer unsur ise desteklemenin zaman, para ve enerji açısından maliyetidir.

Bir kişinin etik aktivist olarak tanımlanabilmesi için davranışlarında, tutumlarında ve söylemlerinde belirli özellikler bulunmalıdır. Etik aktivizmin ve aktivistlerin paylaştıkları bazı özellikler vardır. Bu özelliklerin bilinmesi kişilerin ne kadar etik aktivist olduklarını tanımlayabilmek için kullanılabilir.

Etik aktivizm kimliğini benimserler

Yapılan araştırmalar kişilerin davranışsal kimlik geliştirebileceklerini ortaya koymaktadır ve kimlikleri eğilimleri ve davranışlarının belirleyicisi olabilmektedir. Aktivizm kimliği belirli eylemlere dahil olma özelliği olan kişiler olarak tanımlanabilmektedir (Louis et al., 2016). Başka bir ifadeyle aktivizm kimliği kişilerin bireysel özelliği haline gelebilmektedir. Bu özelliğe sahip olan kişiler ilgili oldukları sosyal olayla alakalı olarak aktif faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir. Etik aktivizm kimliği kişiler üzerinde daha belirgindir ve bunun nedeni ise hemen her olayın ya da kararın sürekli etik açıdan değerlendirilmesidir.

Etik aktivizme bağlılıkları vardır

Bağlılık bir olguya karşı ilgi düzeyinin yüksek olmasının yanında o olguya zaman ve enerji ayırmasını da ifade etmektedir. Etik aktivizme bağlılık kişilerin etik aktivizme ilgi duymaları ve bunun için gerekli eylem ve etkinliklere katılım ve katkı göstererek enerji ve zaman ayırması şeklinde açıklanabilir. Kimi durumlarda ise etik aktivist bağlılık düzeylerinin yüksek olmasıyla orantılı olarak eylemler arasında seçim yapmak zorunda olduğu durumlarda etik aktivizm eylemine yöneldiği söylenebilir. Bağlılık aynı zamanda etik aktivizm eylemlerini yürütürken karşılaşılan sorunların üstesinden gelme çabasının üst düzeyde olmasını da gerektirir.

Risk alırlar

Etik aktivistler yasal, sosyal, fiziksel, finansal risk almaktadır (McAdam, 1986) ve algılanan riskin kişilerin sosyal olaylara destek olma düzeylerinde de etkili olmaktadır. Kimi aktivizm türleri yüksek riski kimi ise düşük riskli olarak sınırlandırılabilir. Riskin kaynağı yapılan eylemlerin kurum, kişi ya da toplum tarafından tepkiyle karşılanması sonucu aktivistlere bazı yaptırımların uygulanma ihtimalidir. Toplum tarafından ve kurumsallaşmış yapı tarafından tepki görme ihtimali bulunmaktadır ve bu da kişilerin toplumdaki statülerine zarar verme ihtimalini doğurmaktadır. Ancak etik aktivizmin düşük risk içerdiği söylenebilir. Etik aktivizmin en önemli risk kaynaklarından biri kişilerin kararlarının menfaatlerinin zarar görmesine bağlı olarak kişilere tepki gösterme ihtimalidir. Bu risk nedeniyle etik değerlere bağlı olan kişilerin eyleme geçme yerine daha az tepki görebilecek tutum ve davranış sergiledikleri söylenebilir.

Etik aktivistlerin karşılaşacağı önemli bir başka risk ise etik aktivizmi faaliyetlerini çeşitli çıkarlar için yapıklarına dair itham almalarıdır (Brown ve Pickerill, 2009). Bu şekilde kişilerin etik aktivistleri itham etmesinin çeşitli nedenleri olabilir. Bu nedenlere bu yazının kapsamı dışında olduğundan değinilmeyecektir. Etik aktivistler bu riskleri göze almaları onların önemli bir özelliği olarak görülmektedir.

Eylemcidirler/Eylemcilik yönleri vardır

Aktivistlerin en temel özelliklerinden biri onların inandıkları hedeflere ulaşmak için eylemci olmasıdır (McAdam, 1989; Sert, 2012). Bu nedenle etik aktivistlerin de etik değerlerle ilgili yaşanan sorunlara çözümler üretmek için aktif çaba sarf ettikleri ve inisiyatif aldıkları söylenebilir. Ayrıca etik aktivistler bu amaç için yapılan faaliyetlere de aktif destek verdikleri gözlemlenmektedir. Bazı aktivistler bağışta bulunma, dilekçelere imza verme, öneri sunma gibi düşük riskli eylemleri tercih ederken kimi aktivistler gösteri yapma, örgütlenme ve yargıya başvurma gibi daha riskli eylemleri tercih edebilmektedir.

Uzmanlıkları bulunmaktadır

Aktivist kişiler genellikle bilgili oldukları alanlarda yaşanan toplumsal sorunlara ilgi duymaktadırlar. Alandaki uzmanlık bilgileri sorunun kapsamını ve önemini daha iyi algılamalarını sağlamanın yanında

bu sorunlara çözüm geliştirmede yetkinlik de kazandırmaktadır. Bu kişiler aynı zamanda fikir önderliği görevini üstlenerek sorunla ilgili bilgili olmayan kişilerin de çözüm üretmenin bir parçası haline gelmesini sağlamaktadırlar ve onlara liderlik etmektedirler. Bilgili olmadıkları konularda ise uzmanlardan destek alabilmektedirler (Arancibia,2016; Jones ve Pietilä, 2020). Toplum tarafından takip edilen ve itibar edilen kişilerin parçası oldukları aktivizm hareketlerinin toplumdaki daha çok ilgi ve destek görmektedir.

Yaratıcılardır

Etik aktivistler toplumda etik alanda yaşanan sorunlar konusunda çözüm önerileri geliştirirken gerek kişilerin sorunlara dikkatini çekmede başarılı olmak gerekse de daha çok destek almak için toplum tarafından ilgi çeken eylemler geliştirme çabasındadırlar. Geliştirdikleri önerinin yaratıcı olması toplumda farkındalık oluşturmada önemli bir etkidir. Sıradan eylemler ve söylemler toplum tarafından ilgi görmeyeceği gibi sorunun kapsamını aktarmada da başarılı olmamaktadır (Nerlich, ve Koteyko, 2009; Mayer, 2013).

Öngörü yetenekleri yüksektir

Genelde çoğu aktivistler gibi etik aktivistlerin de öngörü yetenekleri diğer kişilere göre daha gelişmiş olduğu söylenebilir. Bu kişiler alınan kararların ve yapılan eylemlerin olası sonuçlarını ve bu sorunlar için geliştirdikleri önerilerin olası sonuçları hakkında doğru öngörülerde bulunabilmektedirler. Bu özellikleri onlara olayları kavrama ve değerlendirme becerisi kazandırmaktadır.

İletişim yetenekleri yüksektir

Medyanın aktivistlerin faaliyetlerine ve yaşamlarına özel ilgi gösterdikleri bilinmektedir (McAdam, 1989) ve bunu haber olarak sunmanın yanında sosyal sorumluluk çabası olarak da görmektedirler ve bu şekilde topluma olumlu katkı verme çabası içerisinde olmaktadır. Etik aktivizm aynı zamanda bir iletişim çabası olarak görülmelidir. Etik aktivistler belirledikleri sorunları topluma iletilmesinde çaba sarf etmekte ve çeşitli iletişim stratejilerini aktif olarak kullanmaktadırlar. Bu nedenle de etik aktivistlerin de medyada yer edinme imkanları bulunmaktadır ki bu da hedeflerine ulaşmalarına katkı verebilmektedir. Sosyal medya toplumlarında etkisini artırmakta ve çoğu sosyal hareketlerin daha hızlı ve küresel boyutta yayılmasını sağlamaktadır. Bu ise sosyal hareket başlatanların iletişim güçlerini ve fırsatlarını büyük oranda artırmaktadır (Mansell ve Hwa, 2015).

Organize etme yetenekleri yüksektir

Etik aktivizme bağlı olan kişilerin en öne çıkan özelliklerinden biri ise örgütlenme yeteneklerinin yüksek olması. Bu kişiler başkalarını uzmanlıkları ve vizyonları ile etkileyerek harekete geçirirler ve aynı zaman kişiler arasında ilişkiler geliştirecek eylemleri de planlarlar. Bu özellikleri onlara misyonlarını gerçeķleřtirmede önemli bir katkı vermektedir. Etik aktivistler STK kurarak, tepkisel eylemler organize ederek, mevcut kurumları belirli yönde hareket etmeye ikna ederek bu özelliklerini aktif olarak kullanmaktadırlar.

Kararlıdırlar

Etik aktivizmi benimseyen kişiler değişim oluşturma ya da ideal olarak düşündükleri mevcut durumu devam ettirmek için kararlı oldukları gözlemlenmektedir. Etik aktivistler sorunlar getirdikleri çözüm önerilerinin hayata geçmesi için yoğun çaba sarf ederler ancak bu çabalarından çabuk sonuç almama ihtimalini göz önünde bulundurarak çabalarını uzun bir zaman dilimine yaymaktadırlar. Ayrıca sorun çözme çabaları esnasında zorluklarla karşılaşacaklarının farkında olan etik aktivistler bu zorlukları göğüsleme konusunda da sebat göstermektedirler.

Method

Kavramsal olan bu araştırmada öncelikle alan yazın taranarak etik aktivizm kavramının literatürde açıklanmadığı görülmüştür. Daha sonra aktivizm kavramı literatürde incelenerek aktivizm ve aktivistlerin özellikleri incelenmeye çalışılmıştır. Ancak bu alanda yeterli çalışma yapılmadığı görülmüştür. Aktivizm kavramı araştırıldığında: Dijital aktivizm, çevresel aktivizmi, politik aktivizm, yargısal aktivizm, marka aktivizmi, siyasi aktivizm, sosyal medya aktivizmi, küresel aktivizm, sanat

aktivizmi, insan hakları aktivizmi gibi kavramlarının olduğu görülmektedir. Ayrıca adında aktivizm kelimesinin olmadığı ancak aktivizm kapsamında olan feminizm gibi çeşitli hareketler de bulunmaktadır. Gözlemlere dayanarak elde edilen bulgularda ise akademik etik konusunda sosyal girişimlerde bulunan ve etik konusunda bilinçlenme için çeşitli eylemler gerçekleştiren kişilerin varlığı belirlenmiştir. Bu kişilerin kimi faaliyetlerinin aktivizm kapsamında olduğu gözlemlenmektedir.

Literatür taraması sonucunda etik aktivizm kavramı tanımlanmış ve boyutları açıklanmaya çalışılmıştır. Boyutlar tanımlandıktan sonra bu boyutları ölçmek için kullanılacak ölçek maddeleri geliştirilmiştir. Bu boyutlardan iki tanesi Klar ve Kasser (2009) tarafından geliştirilen ölçekten alınmıştır. Daha sonra çok sayıda akademisyene bu boyutlar ve ölçek maddeleri gönderilerek görüşlerine başvurulmuştur. Bu akademisyenlerden 27 tanesi geri dönüş yaparak görüş beyan etmiştir. Bu akademisyenlerin görüşleri doğrultusunda gerekli değişiklikler yapılarak ölçek maddelerinin son hali oluşturulmuştur.

Bir akademisyen bu konuda daha önce yapılmış bir çalışmanın (Ethical activism: strategies for empowering medical social workers) olduğunu belirtmiştir. O çalışma incelendiğinde ise aktivizm faaliyetlerinin etik boyutu araştırıldığı görülmektedir. Başka bir akademisyen ise etik aktivizm şeklinde bir kavram geliştirmenin doğru olmadığını belirtmiştir. Ancak diğer akademisyenlerden bu şekilde bir görüş gelmemiştir. Oysa bu çalışmada doğrudan etik aktivizmi ile etik konusunda eyleme geçme konusu incelenmektedir. Akademisyenler etik aktivizmi kavramını ilk defa kullanıldığını ifade etmişlerdir. Bu açıdan bildiriye bu kavramın etraflıca açıklanmasının faydalı olacağını belirtmişlerdir.

Görüş beyan eden bazı akademisyenler bazı maddelerin de ölçeğe ilave edilebileceğini belirtmişlerdir. Bazı akademisyenler bazı maddelerin birbirine çok yakın olduğunu belirtmişlerdir. Bu durum yapılacak ampirik çalışma ile analiz edilebilecek ve gerekirse maddeler birleştirilebilecek ya da ayıklanabilecektir. Kimi akademisyenler ise bazı maddelerin ifadelerinin değişmesi gerektiğini önermiştir. Bu öneriler dikkate alınarak bazı maddeler yeniden ifade edilmiştir. Bazı akademisyenler ise ilave madde eklenmesini önermiştir. Bu öneriler dikkate alınarak bazı maddeler ilave edilmiştir. Bazı akademisyenler ise etik aktivizm boyutlarının yeniden adlandırılmasının doğru olacağını belirtmiştir. Akademisyenlerin ilave edilmesini istediği maddeler mümkün olduğunca ilave edilmiştir. Böylece ampirik çalışmada gerek olursa bunlarla ilgili düzeltmelerin yapılması öngörülmüştür.

Etik aktivizm ölçek maddeleri

Klar ve Kasser (2009) Aktivist Kimlik ve Aktivizme Bağlılık ölçeği geliştirerek alan yazına büyük bir katkı verdikleri görülmektedir (Cengiz ve Günay, 2020). Etik aktivizm ölçeğini geliştirmek için bu ölçekteki 7 ifade etik aktivizme uyarlanmıştır. Ancak bu ifadelerin sadece kişilerin etik aktivizmi kimliğini ve aktivizme bağlılığı ölçülmektedir. Kişilerin etik aktivist olmaları için başka özelliklere de sahip olması gerekmektedir. Etik aktivizmin diğer boyutlarının da olduğu düşünüldüğünde 24 ifade daha eklenerek ölçek maddeleri genişletilmiştir.

Etik aktivizm kimliği boyutu

- Etik aktivist olmak benim kim olduğumun merkezindedir.
- Kendimi etik aktivist olarak tanımlarım.
- Beni iyi tanıyan insanlar beni etik aktivist olarak adlandırırlar.
- Bir etik aktivist olmak benim kim olduğumun önemli bir göstergesidir.
- Etik aktivist olmak benlik ihtiyacımı doyurur.

Etik aktivizme bağlılık boyutu

- Etik aktivizme katılmaya gerçekten kararlıyım.
- Yoğun olsam dahi etik aktivizm için vakit yaratırım.
- Etik aktivizme katılmak için zahmete katlanırım.
- Etik aktivizme katılmak zorunda olduğumda gerekli zamanı ayırırım.

İletişim yeteneği boyutu

- Etik aktivizmin hedeflerini çevremdeki kişilere yeterince iletebilmekteyim.
- Etik aktivizm etkinliklerinin sosyal medyada ve diğer medyada yer almasını sağlamaktayım.

- Etik aktivizm içerikli mesajı çevreme aktarabilmekteyim.
- Etik aktivizm faaliyetleri için teknolojiyi kullanırım.

Etik aktivizm uzmanlık boyutu

- Etik değerler hakkında bilgiliyim.
- Etik değerlerle ilgili toplumda yaşanan sorunlar hakkında bilgiliyim.
- Etik değerlerle ilgili sorunların nasıl çözüleceğine dair bilgiye sahibim.
- Etik değerlerin uygulama durumu hakkında tecrübeliyim.

Etik aktivizm eylemcilik boyutu

- Etik değerler için girişimde bulunurum.
- Etik değerler için yapılan etkinliklere aktif katılıyorum.
- Etik değerler için gerekli eylemleri yaparım.
- Etik değerlerin uygulanması yönünde mücadele ederim.
- Etik değerler için gerekli eylemlere katılıyorum.

Risk alma boyutu

- Etik değerler için çaba sarf etmem statümü olumsuz etkileyebilir.
- Etik değerler ile ilgili ürettiğim çözümlerin toplumdan olumsuz tepki almasını kabullenirim.
- Etik değerlerle ilgili çabamın eleştirilmesini kabullenebilirim.
- Etik değerlerin uygulamaya konulması durumunda olası riskleri tolere edebilirim.
- Etik aktivistlik çabalarımın tepki alması beni yıldırılmaz.

Yaratıcılık boyutu

- Etik değerlerin yerleşmesini sağlamak için yeni yöntemler düşünürüm.
- Etik değerler konusunda bilinci artırmak için yaratıcı çözümler geliştirebilirim.
- Etik değerlerin benimsenmesini sağlamak için farklı önerilerde bulunabilirim.

Öngörü yeteneği boyutu

- Etik değerlerdeki erozyonun oluşturabileceği sorunları öngörebiliyorum.
- Etik değerler için gösterdiğim çabaların sonucunda nasıl tepki alacağımı kestirebilirim.
- Kişilerin davranışlarının hangi etik sorunlar yaratacağını sezinleyebilirim.
- Etik değerlerin dikkate alınması durumunda olası olumlu etkileri kestirebilmekteyim.

Organize etme yeteneği boyutu

- Etik değerler için insanları örgütlerim.
- Etik değerler için faaliyetler planlarım.
- Etik değerler için çevremi yönlendiririm.
- Etik değerlerle ilgili işbirliklerini ortaya koyma yeteneğim vardır.
- Etik ile ilgili sorunlara çözüm bulabilmek için tüm imkânları kullanmaya çalışırım.

Kararlılık boyutu

- Etik değerler için çabalarımın karşılaştığım zorluklara katlanırım.
- Etik değerler için sabırla çaba gösteririm.
- Etik değerler için çabalarımın süreklilik bulunmaktadır.
- Etik değerler için gösterdiğim çaba sekteye uğrasa da mücadeleden asla vazgeçmem.

Sonuç

Türkiye çok alanda olduğu gibi akademi dünyasında da etik değerlerle ilgili büyük sorunlar yaşanmaktadır ve bu sorunlar kurumların verimliliğini ve nihayetinde de ülke kalkınmasını olumsuz etkilemektedir. Bu ortamdan her bir birey olumsuz etkilenmenin yanında hoşnut da değildir. Bu ortamın nasıl geliştirileceği konusunda hemen herkesin görüşleri ve önerileri bulunmaktadır ancak

bunların önemli bir kısmı fiiliyata dönüşmemektedir. Dolayısıyla da toplumda istenen gelişmeler sağlanamadığından sorunlar da katlanarak büyümektedir.

Bu çalışmada yukarıda değinilen sorunlara çözüm odaklı yaklaşan kişilerin tutum ve davranışlarını açıklamakta kullanılabilir önemli bir kavram olan etik aktivizmi incelenmiştir. Aktivizm toplumun sorunları ile ilgili olarak eylemde bulunmayı ifade ederken benzer şekilde etik aktivizmi de etik değerler konusunda yaşanan sorunlarla ilgili eylemci bir yaklaşım sergilemeyi ifade etmektedir. Bu sorunlara bütün kişilerin benzer tepki göstermesi beklenmemektedir ve benzer şekilde kişilerin etik aktivizmi düzeylerinin de farklılıklar göstereceği muhakkaktır. Bu araştırmada etik aktivizmi kavramını tanımladıktan sonra bu kavramın boyutları ortaya konmuş ve sonrasında da kişilerin etik aktivizmi düzeylerinin ölçülmesine kullanılacak ölçek için maddeler geliştirilmiştir.

Araştırma keşifsel bir nitelikte olup nitel araştırma yönteminden yararlanılmıştır. Araştırmanın sonraki çalışmalara temel oluşturacağına inanılmaktadır. Bu araştırmayı temel alarak etik değerlerde yaşanan sorunlarla ilgili kişilerin tutum ve davranışlarını anlamaya yönelik daha geniş ve ampirik çalışmalar yürütülebilir. Etik değerlerle ilgili sorunların yaşandığı bir alan olan üniversitelerdeki akademisyenlere yönelik araştırmalarda etik aktivizmi ile mesleki tatmin, kişisel gelişim, kurumlardaki etik ihlalleri gibi kavramlar arasındaki ilişkiler incelenebilir. Etik aktivizmin özellikle mesleki tatmini artıracak düşünülmemektedir ve bunun en temeli olarak da kişilerin değerleri koruma çabasının psikolojik olarak da sorumluluklarını yerine getirmiş olma düşüncelerini artırarak mutluluklarını artıracak düşünülmemektedir.

Bu araştırmada ayrıca etik aktivizmi çerçevesinde yapılabilecek eylemlere de örnekler verilmiştir. Bu örnekler incelendiğinde etik aktivizmin toplumda iyileşmelere neden olabileceği düşünülmektedir. Diğer alanlardaki aktivizm faaliyetlerinin önemli etkiler ve buna bağlı değişimler yarattığı gözlemlenmektedir. Bu nedenle etik aktivizmin de etik değerlerle ilgili yaşanan sorunlara çözümler üretme ihtimali oldukça yüksek görünmektedir.

Aktivizm ile ilgili aklı ilk aklı kavram politik aktivizmdir. Ancak aktivizmi sadece politik aktivizmle sınırlı tutmak kavramın daraltılması riskini doğurmaktadır. Son zamanlar iklim aktivizmi kavramı da toplumda sıkça kullanılan bir kavramdır. Bu açıdan etik aktivizmin de kavramsallaştırılması ve bununla ilgili araştırmaların yapılması gerekmektedir.

Kaynaklar

- Arancibia, F. (2016). Rethinking Activism and Expertise within Environmental Health Conflicts. *Sociology Compass*, 10(6), 477-490.
- Brown, G. ve Pickerill, J. (2009). Space for emotion in the spaces of activism. *Emotion, Space and Society*, 2, 24–35.
- Cammaerts, B. (2015). *Social Media and Activism* içinde Mansell, R., Hwa, P., *The International Encyclopedia of Digital Communication and Society*. Oxford, UK: Wiley-Blackwell, 1027-1034.
- Cengiz, H. ve Günay, A. (2020). Aktivist Kimlik ve Aktivizme Bağlılık Ölçeği: Türkçe'ye Uyarlama, Geçerlilik ve Güvenirlilik Çalışması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(3), 307-314.
- Garip, S. (2021). Demografik Özelliklerin Aktivist Kimlik ve Aktivizme Bağlılık Düzeyine Etkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerine Nicel Bir Araştırma. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli E-Dergisi*, (15), 4-19.
- Gürel, E. ve Nazlı, A. (2020). Dijital Aktivizm: Change.org Kampanyaları Üzerine Bir Analiz. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(4), 187-206.
- <https://sozluk.gov.tr/>
- İnci, O. (2009). Bilimsel yayın etiği ilkeleri, yanıltmalar yanıltmaları önlemeye yönelik öneriler. *Sağlık bilimlerinde süreli yayıncılık*. 7. Ulusal Sempozyum içinde (ss. 69-90). Ankara: TÜBİTAK/ ULAKBİM.
- Jones, M. ve Pietilä, I. (2020). Expertise, advocacy and activism: A qualitative study on the activities of prostate cancer peer support workers. *Health*, 24(1) 21–37.
- Lewis, K., Gray, K.ve Meierhenrich, J. (2014). The Structure of Online Activism. *Sociological Science*, 1, 1-9.

- Louis, W. R., Amiot, C. E., Thomas, E. F. ve Blackwood, L. (2016). "The "Activist Identity" and Activism across Domains: A Multiple Identities Analysis", *Journal of Social Issues*, 72(2), 242—263.
- Mansell, R. ve Hwa, P. (2015). *The International Encyclopedia of Digital Communication and Society*. Oxford, UK: Wiley-Blackwell, 1027-1034.
- Mayer, M. (2013) First world urban activism. *City*, 17(1), 5-19,
- McAdam, D. (1986). Recruitment to High-Risk Activism: The Case of Freedom Summer. *American Journal of Sociology*, 92(1), 64-90.
- McAdam, D. (1989). The Biographical Consequences of Activism. *American Sociological Review*, 54(5), 744-760.
- McAdam, D. Ve Paulsen, R. (1993). Specifying the Relationship Between Social Ties and Activism. *American Journal of Sociology*, 99(3), 640- 667.
- Nerlich, B. ve Koteyko, N. (2009) Carbon Reduction Activism in the UK: Lexical Creativity and Lexical Framing in the Context of Climate Change, *Environmental Communication*, 3(2), 206-223.
- Sert, N. Y. (2012). Online Aktivizm Araçları Yoluyla Oluşturulan Etkilerin Metafor Kullanılarak Açıklanması: Örnek Olay İncelemesi: "İnternetime Dokunma" Eylemi. *Akdeniz İletişim Dergisi.*, 17, 126.
- Wiltfang, G. L. ve McAdam, D. (1991). The Costs and Risks of Social Activism: A Study of Sanctuary Movement Activism. *Social Forces*, 69(4), 987-1010.

Müşteri Şikâyet Yönetiminin Etik Boyutu^{5,6}

Ethical Dimension of Customer Complaint Management

Işılşay ŞELİMEN, Prof. Dr. Fahri APAYDIN

Özet

Bu araştırmada otellerin müşteri şikâyet yönetim sürecinde etik değerlere verdikleri önem ve pazarlama etiği konusunda nelere dikkat ettikleri incelenmeye çalışılmıştır. İlk olarak neler yapılacağı planlanarak literatür taraması yapılmıştır ve daha sonra sorular hazırlanmıştır. Hazırlanan bu sorular otel yöneticilerine sorularak görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler sonucunda otellerin şikâyet yönetim sürecini nasıl yönettikleri, nelere dikkat ettikleri, müşteriye yaklaşımları, personellerin ne zaman ve ne şekilde inisiyatif kullandıkları gibi konular hakkında bilgi sahibi olunmuştur. Görüşme yaptığımız oteller için en önemli konu misafir memnuniyetidir. Misafirin otelden memnun ayrılması ve misafirin tekrar aynı otel işletmesini tercih etmesini sağlıyor ve bu durumda beraberinde müşteri sadakatini getirmekte olduğunu görmekteyiz. Otel yöneticileri pazarlama sürecinde misafirlerini yanıltıcı bilgi ve görsellerden uzak doğru bir şekilde verdikleri hizmetleri belirterek misafirlerinin memnuniyetini amaçlamaktadırlar. Konaklama bittikten sonra da şikâyet gelmesi durumunda misafirlerine hızlı geri dönüş sağlayarak her zaman misafirlerin memnuniyetini sağlamaya çalışmaktadır. Görüşülen otel yöneticilerinden aldığımız cevaplarda ortak bir etik kültürü geliştirdikleri karşımıza çıkmaktadır. Bu durum etik kuralları yazılı olma da otelcilik işletmelerinde çok önem verildiği görülmektedir.

Anahtar Sözcükler: *Müşteri, şikâyet, pazarlama, etik.*

Abstract

In this study, it was tried to examine the importance given by hotels to ethical values in the customer complain management process and what they pay attention to in terms of marketing ethics. First, a literature review was made by planning what to do, and then questions were prepared. These questions were asked to the hotel managers and interviews were held. As a result of the interviews, information was obtained about how the hotels manage the complaint management process, what they pay attention to, their approach to the customer, when and how the personel use initiative. The most important issue for the hotels we interview is guest satisfaction. It ensures that the guest leaves the hotel satisfied and the guest prefers the same hotel business again and in this case, we see that it brings customer loyalty. Hotel managers aim to satisfy their guests by indicating the services they provide in a way that is far from misleading information and visuals during the marketing process. In case of complaint after the end of the stay, it always tries to ensure the satisfaction of the guests by providing a quick return to its guests. In the answers we received from the hotel managers interviewed, we see that they have developed a common ethical culture. In this case, it is seen that the ethical rules are very important in hospitality businesses.

Keywords: *Customer, complaint, marketing, ethic.*

Giriş

Günümüzde işletmeler için en önemli konuların başında müşteri memnuniyeti gelmektedir. İşletmeler bu sebeple müşteri memnuniyetini en üst seviyeye ulaştırmak için ve en üst seviyede tutmak için çeşitli sistemler geliştirerek yenilikler yapmaktadırlar. Birçok işletmenin, şikâyet yönetimi yapılandırmasına gittikleri ve bu konuya çok önem verdikleri görülmektedir. İşletmeler müşteri şikâyetlerine yapılan yatırımları müşteri bağlılığını artırmanın ve müşteri sadakati oluşturmanın bir yolu olarak ele almaktadır (Tax 1998). Ancak şikâyet yönetimine yönelik yatırımların artırılması yönündeki çalışmalar,

⁵ Bu araştırma Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü bünyesinde yürütülen “Müşteri Şikâyet Yönetimi İle Yenilik Yapma Ve Süreç Geliştirme Arasındaki İlişkide Müşteri Katılımının Ara Değişken Etkisi” adlı tezden üretilmiştir.

⁶ Bu araştırmanın yürütülmesi için veri toplanmasına katkı veren Nimet Işık ve Pınar Şelimen’e teşekkür ederiz.

müşterilerin bir şirketin şikâyetlerine verdiği yanıtı nasıl değerlendirdiği veya bu çabaların müşteri ilişkilerini nasıl etkilediği hakkında çok az şey bilinmektedir (Goodwin ve Ross 1992). Bu çalışmanın amacı, şikâyetlerin nasıl ele alındığını ve nasıl değerlendirildiğini incelemektir. Ayrıca Müşteri şikâyetlerini ele alırken aynı zamanda müşteri şikâyet yönetim sürecinde pazarlama faaliyetlerindeki etik davranışları incelemektedir.

Müşteri şikâyet yönetim sürecinde ürün ve hizmetler müşteriye tanıtılırken ya da reklamlar aracılığıyla müşteriye sunulurken işletmelerin bazı konulara dikkat etmesi ve pazarlama faaliyetinde yeterli bilgilendirmenin yapılmasına önem vermesi gerekmektedir. Aynı zamanda ürün ve hizmet tanıtımında yanlış ya da yanıltıcı bilgi ve tanıtımın yapılmaması pazarlama etiği açısından büyük önem taşımaktadır. Hatalı bilgilendirme durumunda şikâyette bulunan müşterilere gerekli dönüşlerin yapılmasıyla hata telafi edilmelidir. İşletme faaliyetlerini pazarlama etiği çerçevesinde sürdürmek için şikâyet konusunun işletmenin hatasından mı ya da müşteriden mi kaynaklı olduğu tespit edilmeli şikâyete yönelik çözüm en kısa sürede bulunmalıdır.

Etik

Literatüre baktığımız zaman etik kavramıyla ilgi birden çok tanım karşımıza çıkmaktadır. Bu tanımlardan bir tanesi etik “kişinin davranışlarının belirli ahlak ve kuralları içinde olması” olarak tanımlanırken bir diğer tanım ise “kişilerin nasıl ve ne şekilde davranacağını belirten ve tanımlayan ilkeler, değerler ve standartlar sistemi” olarak değerlendirmektedir (Schlegelmich, 1998). Bu bağlamda etik, toplumun ve kişilerin davranışlarının ve karşılıklı ilişkilerinin uygunluğu ve aynı zamanda bu belirli davranışların kişilerin hayatları üzerindeki etkilerini açıklamaktadır (Leśna Wierszołowicz, 2012). Uzun ise 2007 yılında etiği bir insanın yaradılışı gereği gerçekleştirdiği davranışlar ve huy, adet, alışkanlık anlamını taşıdığını söylemektedir (Uzun, 2007). Etik ile ilgili verilen kararlar bir eylemin kişinin kendi değerlerinden oluşan ahlaki olarak doğruluğu veya yanlışlığı hakkındaki inanç ve tutumlarıdır (Hunt ve Vitell, 2006). Toplumsal hayatın içinde ve özel yaşamımızdaki davranışlarımız belirli davranışlar içinde gerçekleşmesi gerekmektedir. Etik sadece sosyal yaşantımızda değil hayatımızın diğer alanlarında da önem kazanmaktadır. Bu sebeple etik, pazarlama alanında da araştırmacıların önem verdiği bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Pazarlama alanında araştırmalarda bulunan uzmanlar, pazarlama alanında araştırma yapan uzmanlar pazarlama kavramına açıklama getirmektedirler (Yoo and Dontu, 2002). Bu açıklamalar pazarlamacıların davranışlarına ve kararlarına yol gösterme görevi işlevini yürütmektedir.

Pazarlama Etiği

Pazarlama etiği günümüzde dikkatle araştırılması gereken konulardan bir tanesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu alandaki etik ile ilgili ilk düşünceler ise 20. Yüzyılın başında müşteri odaklı yaklaşımların önem kazanmasıyla ve müşteriye korumaya yönelik tartışmaların başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Pazarlama etiği, etik değerlendirmelerin pazarlama strateji ve taktiklerine nasıl uygulandığını kapsamlı olarak araştıran bir disiplindir (Murphy ve Lacznac, 2006). Başka bir tanımla pazarlama etiği, işletmelerde pazarlama alanında yaşanabilmesi muhtemel yanlış ve yanıltıcı bilgilendirme gibi olumsuzluklara karşı müşterileri korumak amaçlı alınan kararlar ve belirlenen normları içermektedir (Yüksel, 1999). Pazarlama etiğinin amacı, pazarlama sürecinde müşteriyle gerçekleşen alışveriş etkinliğinde davranışların etik olmasını incelemektedir. Bu alanda araştırma yapan önemli bilim insanlarında biri Baumharttır ve 1961 yılında yaptığı ilk çalışmada bu alana önemli katkı vermiştir. Baumhart çalışmasında çalışanların önemli bir kısmının kişisel etik değerleriyle işletmenin etik değerleri arasında uyumsuzluk olduğu orta koymuştur. Yine bu araştırmaya göre fiyatlandırma ve tutundurma karması işletmelerin en çok etik dışı davranış sergilediği alanlardır (Baumhart, 1961). Amerikan Pazarlama Derneği 1962 yılında pazarlama araştırmaları etik kurallarını belirleyerek araştırmacılara yön göstermiştir (Twedt, 1963). Bu kurallar 1972 yılında dernek tarafından revize edilmiştir. Pazarlama etiği oluşturulurken içinde bulunulan dönemde önem taşımaktadır. Çünkü etik sadece yazılı kurallardan oluşmadığı için döneminin şartlarına göre değerlendirilmesi gerekmektedir (Torlak, 2009). Pazarlama etiği işletmeler açısından, ‘müşteri bilgilerinin gizliliği, aşırı fiyatlandırma, istif ve fırsatçılık, küresel markaların sosyal amaçlı pazarlama uygulamalarının yetersizliği, müşteri, beklentilerinin her zamankinden daha fazla olmasına karşın, çağrı merkezleri ve diğer müşteri iletişim kanallarının

yetersizliği etik niteliği tartışılan sorunlar arasında yer almaktadır' (Apaydın ve Bölüktepe 2020). İşletmeler pazarlama kararlarını verirken yöneticilerin etik kurallara uymaması işletmelerde çeşitli sorunlara yol açmaktadır. İşletmelerin etik dışı davranması müşterilerin işletmelere karşı güvenini yitirmesine ve işletme ile olan bağının kopmasına neden olabilmektedir. İşletmelerin bu tür sorunlarla karşı karşıya kalmamak için etik kurallarına uygun bir şekilde pazarlama faaliyetlerini sürdürmeleri gerekmektedir. Bu kuralların uygulanabilmesi için kimi durumlarda çeşitli yasalarla mümkün olan düzenlemeler yapılmaktadır. İşletmelerden beklenen ise bu yasalara uygun hareket etmesi beklenmektedir. Ancak diğer taraftan etğin yasaların kapsamadığı diğer alanlarda da etkili olduğu işletmeler tarafından fark edilmesi gerekmektedir (Pride ve Ferrell, 1998).

Pazarlama alanında yapılan etik çalışmalarının ortaya koyduğu konuları başta pazarlama karması elemanları olmak üzere, gelişen pazarlama uygulamaları çerçevesinde birkaç başlık altında incelenebilir. Bu başlıklar ürün, fiyatlandırma, dağıtım, tutundurma, uluslar arası pazarlama, pazarlama eğitimi ve pazarlama araştırmaları ile ilgilidir (Armağan, 2008). Etik uygulamalarını başarı ile gerçekleştirilmesi işletmeler için ve toplum için verimlilik, karlılık, kurumsal güven, inandırıcılık, en iyi çalışanları kazanmak, çalışanların bağlılığını ve hissedarların güvenini arttırmak, oluşan hataları daha kolay telafi etmek, tüketiciler ve rakipler ile iş birliği oluşturmak gibi kazanımlar elde edilmesini sağlayabilmektedir (Altuğ ve Gönen, 2003). Altuğ ve Gönen (2003) bu açıklamasıyla etik ilkelerin müşteri şikâyet yönetimi alanında da önemli bir yerini olduğunu vurgulamaktadır. İşletmeler pazarlama alanında uyguladıkları etik kurallar ile müşterilerinin güvenini kazanarak başarılı bir şekilde varoluşlarını sürdürmektedirler. Bu bağlamda etik, işletmelerin uzun yıllar pazarda varlık göstermesini sağlayabilmektedir.

Müşteri Şikâyet Yönetimi ve Etik

İşletmeler tarafından memnuniyeti sağlanamayan müşteriler şikâyet davranışı göstermektedirler. Müşteri şikâyeti, müşterilerin bir işletmelerin müşteri beklentilerini sağlayamaması durumunda oluşmaktadır (Stauss, 1999). Kısaca müşteri şikâyeti müşterinin memnuniyetsizliğini doğrudan ya da dolaylı şekilde işletme personellerine ya da işletme yöneticilerine iletilmesidir (Lovelock ve Gummesson, 2004). Yöneticiler aldıkları şikâyetleri değerlendirerek işletmenin politika ve prosedürlerinde iyileştirmeler yapıp sadece şikâyetçi olan müşteri için değil bütün müşteriler için memnuniyetsizliğe sebebiyet olacak durumları engelleyebilirler (Barış, 2008).

İşletmeler için müşterilerden gelen şikâyetleri değerlendirmek çok önemlidir. Şikâyet yönetimi üzerine çalışmalar, müşterinin bakış açısından olumlu bir şikâyet yönetimi üzerine yapılan çalışmalar müşterilerde işletmelerin etkin bir şikâyet yönetimi yaptığına dair algısını oluşturan unsurlara ve müşteri memnuniyetinin sağlanmasın sonuçlarına odaklanmaktadır (Gilly ve Gelb 1982).

İşletmeler müşteri şikâyet yönetiminde müşterilerin memnuniyeti üzerine yoğunlaşması gerekmektedir. Öncelikli olarak personel ve yöneticiler müşterilerin şikâyetlerine kısa sürede dönmeyi hedefleyerek sorunları hızlı bir şekilde çözüme ulaştırmaları gerekmektedir. İşletmelerde yüz yüze yapılan alışverişlerde bir müşteri şikâyette bulunursa çalışanların inisiyatif kullanma hakkı bulunmalıdır ve bu inisiyatif doğrultusunda müşteriyle doğrudan iletişim kurarak şikâyeti ortadan kaldırmaları beklenmektedir. Ancak alışveriş bittikten sonra süreçte bir şikâyet gelirse gerek çalışan personel gerekse yönetim birimleri kontrollerini hızlı bir şekilde sağlayarak müşteriye en kısa sürede dönüş yapmaları beklenmektedir. Aksi takdirde müşteri işletmeye olan güvenini kaybedecektir ve başka işletmelere yönelecektir. Örneğin bir otelde yiyeceklerle ilgili bir sorunla karşılaşıldıysa yeme içme birimi personelleri müşterinin şikâyetini o anda ne olduğunu sormalı, şikâyetin müşteri mi yoksa işletme kaynaklı mı olduğunu tespit etmeli ve problemi ortadan kaldırmalıdır.

Eğer bu şikâyet müşteri tarafından otelde kaldığı sürede belirtilmemiş ve otelden ayrıldıktan bir süre sonra geliyorsa şikâyet yönetim birimi ya da ilgili bölüm müşteriye geri dönüş yaparak süreci yönetmesi gerekmektedir. Müşterilerin şikâyetlerini dinlemek, müşterileri önemsemek ve sorunlarını çözmek işletmelerin sadece görevi değil aynı zamanda yönetici ve çalışanların işletmede etik konusuna ne kadar önem verildiğinin de bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple işletmeler bir şikâyet geldiğinde bu şikâyete konu olan sorunun müşteri kaynaklı olduğunu bilse bile müşterilerin şikâyetlerini dikkatlice ele almalı gerekli inceleme ve kontrolleri gerçekleştirerek müşteriye geri dönüş yapmaları

gerekmektedir. Bazı işletmeler müşterilerden gelen şikâyetleri göz ardı edebilmektedir ya da bazı şikâyetler gözlerinden kaçabilmektedir. İşletmeler özellikle internet üzerinden gelen şikâyetleri takip edemeyebilmektedirler. Örneğin bir işletmeden kışlık bir ayakkabı alan bir müşteri yağmurlu havada giydiği ayakkabısının su geçirdiğini fark ederek işletmeye şikâyette bulunmuştur ancak işletme telefonlara yanıt vermemektedir ya da internet üzerinden ya da e- posta ile gelen şikâyetlerle ilgilenmemektedir. Böyle bir davranış biçimi de etik olamayan bir durum olmaktadır. Şikâyete konu olan sorun sadece işletme ya da sadece müşteri hatası olmamaktadır. Müşteriler işletmelerde genellikle olumsuz geri dönüş yapılması, müşterinin ciddiyetle dinlenmeyip önemsenmemesi, müşteriyle yeterli derecede ilgilenilmemesi ve şikâyetlerin çözülememesi durumlarla karşı karşıya kalınmaktadır. Müşteriye doğru bir şekilde yaklaşılması, müşterinin dinlenmesi ve gerekli ilginin gösterilmesi sorunların daha doğru ve hızlı bir şekilde giderilmesini sağlamaktadır (Barlow ve Moller, 2008). Bir diğer durum ise müşteriden kaynaklı sorunlardır. Müşteriler ürünlerin kullanma talimatlarına uymadıklarında sorunlar yaşayabilirler. Bu sorunlar ürünler performansını olumsuz etkileyerek müşteri memnuniyetsizliğine sebep olabilir. Bu nedenle işletmeler ürünün nasıl kullanılacağına dair müşterileri yeterince bilgilendirmeli ve gerek olan durumlarda eğitmelidir. Örneğin; bankacılık hizmetinden yararlanmak isteyen müşterilere sözleşmeler çok hızlı bir şekilde imzalatılmaktadır. Bu sebeple müşteriler uzun sözleşme metinlerini okumadan imzalamak durumunda kalabilmektedirler ya da okuma yazma bilmeyen müşteriler için yoğunluk sebebiyle vakit ayıramayabilmektedir. Bu müşteriler uzun sözleşme metinlerinde ne yazdıklarını öğrenebilme fırsatı olmadan imzalamaktadır. Bu şartlarda ortadan kaldırılabilmesi için banka çalışanlarının müşterilere fazladan vakit ayırabilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte banka çalışanları sözleşme metni hakkında müşterilerinin önemli noktaları iyice kavrayacakları şekilde bir özet sunmaları gerekmektedir. Başka bir alternatif olarak bankalar potansiyel müşterilerine veya müşterilerine bir gün öncesinden mail yoluyla sözleşme metnin gönderilmesini sağlanması gerekmektedir. Ayrıca mobil bankacılıkta ise sözleşme metinlerinin müşteriler tarafından iyice anlaşıldığına dair bir sistem geliştirmesi beklenmektedir. Kimi durumlarda da müşteriler etik dışı davranarak işletmelere şikâyetlerde bulunabilirler. Örneğin müşteri kullandığı ürünü kullandığı halde kullanmadığını beyan edebilir. Bazen de aldığı hizmetten memnun kalmasına rağmen başkalarının da aynı hizmetten yararlanmasını istemediği için memnun kalmadığını belirtebilmektedir. İşletmeler bu gibi durumlarla karşılaşsalar bile müşterilerini dinlemeli onlara etik kuralları çerçevesinde gerekli bilgilendirmelerde bulunup kısa sürede şikâyetlerine geri dönüş yapması beklenmektedir. Müşteri şikâyet etmesi o işletmeyle ilişkisini kopartmak istememesinden kaynaklanmaktadır.

Müşteriler şikâyet etmek istedikleri zaman ise bunu en kısa yoldan ve en hızlı şekilde yapıyor olması gerekmektedir. Müşteriler ürün ve hizmetlerden memnun kalmadıkları zaman doğrudan işletme çalışan ve yöneticilerine iletebildikleri gibi çeşitli iletişim kanallarıyla da hızlı bir şekilde şikâyetlerini iletmesi gerekmektedir. Bunun için işletmeler şikâyet alma sistemlerini geliştirmelidirler. Örneğin, çağrı merkezi kurmak, şikâyet kutuları koymak, anket uygulamak, internet web sitesi kurarak şikâyetleri takip etmek, e- posta ile şikâyetleri almak, sosyal medyada yapılan yorumları takip ederek geri dönüş sağlamak ve müşteriler için destek masaları kurmak işletmelerin yapabileceği bazı eylemlerdendir. Müşteri ürün ve hizmeti satın aldıktan bir süre sonra problem yaşadığında işletmeye ulaşmak isteyebilir ancak müşterinin işletmeye ulaşamaması işletmenin pazarlama etiğine aykırı hareket ettiğini göstermektedir.

İşletmeler müşterilerden gelen şikâyetleri dikkatle incelemelidirler. Çalışanlar şikâyetlerin ciddiyetini ve hangi konuda sorunlar olduğunu en kısa sürede işletme yönetimine bildirmek durumundadır. İşletme yönetimi bu şikâyetleri ciddiyetle takip etmelidir ve müşteriler sorunlarının çözüleceğini bilmek istemektedir. Çünkü iyi bir şikâyet yönetimi başarılı işletmeleri başarısız işletmelerden ayıran temel unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Johnstone, 2022). Müşteri şikâyet yönetim sürecinde, müşteri memnuniyetini en üst düzeyde tutacak yönetim davranışlarında etik bir gerekliliktir. Yönetim etiğinin altyapısının oluşturulmasında; yöneticilerin desteği, etkili bir yasal çerçeve, etkin hesap verebilirlik mekanizmaları, hizmet içi eğitim gibi profesyonelleşme çalışmaları ve etik kurulların oluşturulması önem taşımaktadır (Keskin ve Madenoğlu Kıvanç, 2009). Baumhart'ın 1961 tarihli çalışması, iş etiği alanındaki en eski ampirik çalışmalardan biridir. Çalışmasının başlıca araştırma ilgi alanları aşağıdaki gibi özetlenebilir (Nakona, 1997):

- yöneticilere “ne yaptınız?” diye sorarak yöneticilerin etik görüşlerini incelemek ve

- “ortalama bir yönetici ne yapardı?” etik konuların yer aldığı kurgusal davalara, yöneticilerin etik standartlarını etkileyen faktörleri incelemek,
- etik olmayan endüstri uygulamalarının varlığını incelemek ve
- yöneticilerin kurumsal etik kurumsallaşma çabalarına ilişkin görüşlerini incelemek.

Yukarıda incelediğimiz dört davranışın sonunda ise müşteri şikâyet yönetiminde şeffaflık önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Şeffaflık ise müşteri hizmetlerinin doğruluk ve açıklık ile yürütülmesini ifade etmektedir. Bu unsurlar doğrultusunda müşteri ile şirketler arasında güvenli bağ oluşmaktadır. Güven değişkeni ise müşteriler ile etik olarak karşılık etkileşimin önemini göstermektedir (Apaydın ve Bölüktepe, 2020). En çok karşılaşılan etik problemlerden biri pazarlama bölümünde kullanılan aldatma yöntemi karşımıza çıkmaktadır. Ürün ve hizmet pazarlamasında aktarılan bilginin doğruluğu ve yaratılan ihtiyaç düşüncesi özellikle reklam alanında önemli bir sorundur (Schlegelmilch, 1998). Bu durum göz önünde bulundurularak işletmeler müşteri şikâyet yönetimini etik kurallara uygun bir şekilde yürütmesi gerekmektedir. Bunun için kendilerine bir yönetim sistemi oluşturmaları ve bu sistemi çalışanlarını sisteme katmaları beklenmektedir. İşletmeler müşteri şikâyet yönetiminde etik ilkeleri oluştururken müşteri için doğru ve güvenilir bilgi toplaması gerekmektedir. Aynı zamanda müşteri ile temasın devam etmesini sağlayarak organizasyonunun kabul edilebilir en düşük hizmet seviyesini karşılaması gerekmektedir (Akaah, 1997).

Müşteri şikâyet yönetiminde, bu bilgileri göz önünde tutarak yöneticiler etik kararlarında müşterilerin güvenlerini sarsmayacak davranışları sisteme dâhil ederek kötüye kullanma gibi davranışlardan kaçınmaları gerekmektedir ve bu davranışları örgütün bir mecburiyeti değil bir kültürü haline getirmeleri beklenmektedir. İşletmelerde etik, kültür haline geldiği zaman çalışanlar etik kurallara daha kolay yöneleceklerdir. Fakat ne yazık ki birçok birey etik olmayan işletme kültürlerinde sosyalleşmektedir (Trevino ve Nelson, 2021). Bu yüzden müşteri şikâyet yönetiminde etkili bir etik sistemi geliştirilmedi. İşletme vaatlerini yerine getirmediği zaman bu durumu telafi etmek için müşteriye aynı ürünü ya da hizmeti sağlamalı, değişimi yapmalı veya müşterinin isteğine bağlı olarak para iadesi yapması gerekmektedir.

Örneğin, bir otele giden müşteri internette koyulan fotoğrafları görerek tercihini yapmaktadır. Otele gittiği zaman odaların fotoğraflarda görüldüğü gibi büyük ve temiz olmadığını görebilmektedir. Fotoğraflarda otel denizin kıyısında gözüktüğü halde denize ancak araçla gidilebilmektedir. Böyle durumlarda müşteriler doğrudan çalışan ve yöneticilere şikâyet edebilmektedirler. Oteller yapılan yanlış ortadan kaldırmak için aynı düzeydeki başka bir oda verebilirler, daha iyi bir oda tahsis edebilirler ya da başka bir otele yönlendirerek konaklamalarını sağlayabilirler. Şikâyetlere olabildiğince çabuk dönüş yapılması sağlanarak, ayıplı ürün ve hizmetin en kısa sürede giderilmesi, hataların en hızlı şekilde giderilmesi için çalışanların bu bilince ulaştırılması için çalışmalar müşteri şikâyet yönetimi tarafından gerçekleştirilmelidir. İşletme yönetimi gerekli destekleri vererek bu konuda işletme çalışanlarına eğitim aldırılmalı ve toplantılar yaparak personellerini de dâhil edecek bir yapılanma sürecine girmelidir.

Müşteriler şikâyetinin çözüleceğine inandıkları zaman, şikâyet yönetimi sürecinde sorunlarının giderileceğini düşünmektedir. Bu yüzden işletmelerin gelen şikâyetleri etik kurallar göz önünde bulundurularak yapı ve dikkatle çözümlenmeye çalışmalıdırlar. Sorunları gidermek için şikâyetleri önemseyerek ele almaları ve sorunların çözülmesine yönelik aldıkları kararların hepsi şikâyet yönetim sürecinde çok önemli rol oynamaktadır (Vos ve Huitema, 2008). İşletmelerin müşteri şikâyet yöneticileri Barlow ve Clause’un dediği gibi her şikâyetin bir armağan olduğunu unutmamalı ve etik değerlerinin gereği olarak çalışanların müşterilerine her zaman için nazik davranması gerektiğini, şikâyetlerinin neden önemli olduğunu, bir sorun yaşandığında özür dilemeleri gerektiğini ve bunların işletmenin bir kültürü olduğunu benimsetmesi gerekmektedir (Barlow ve Clause, 2008).

Metodoloji

Görüşme yapılan otellerden bir tane Sağlık Bakanlığına bağlı Yalova Termal Oteli Müdürü Ümit Gürbüzöğlü, Milli Eğitime bağlı Yalova Şaban Temuge Otelcilik ve Turizm Meslek Lisesi Uygulama Oteli Müdürü Ferhat Karataş, Yalova ilinden 4 yıldızlı Lova Otel Genel Müdürü Hidayet Çok, 5 Yıldızlı

Ramada Otel İnsan Kaynakları Sorumlusu Ömer Türk, Armas Grup bünyesinde bulunan 5 yıldızlı Antalya bölgesi otelleri Armas Kaplan Paradise, Arma Labada Resort, Armas Beach Hotel, Armas Beach, Armas Gül, Armas Transatlantik, Armas Fun And Sun Confort Beach, Amara Luxury Lake Resort, Amara Family, Armas Bella Sun, Armas Green Fuğla, Armas Garden, Kırşehir Armas Termal otellerinin İnsan Kaynakları Koordinatörü ve Kalite Sistemleri Koordinatörü Hayri Demirer, Trendy Hotes gurubu bünyesinde bulunan 5 yıldızlı Trendy Lara Antalya, Sentido Trendy Verbana, Beach Hotel Antalya, Trendy Palm Beach Hotel, Trendy Aspendos Side ve Trendy Side Beach İnsan Kaynakları ve Eğitim Direktörü Güntay Bakır, 5 yıldızlı Vikingen Hotels Operasyon Müdürü Ziya Gedik ve 5 yıldızlı Wyndham Grand İstanbul Kalamış Marina Satış ve Pazarlama Müdürü Alp Alpmen ile yapılmıştır. Toplamda sekiz otel ve yöneticisi ile görüştüğüm açık uçlu sorularla bu kişilerle derinlemesine mülakat gerçekleştirdim. Önceden yapılandırılmamış sorular soruldu. İzin alarak gerçekleştirilen görüşmelerden bazıları sesli kayıt bazıları ise yazıyla not alınmıştır. Görüşmeler 15- 20 dakika arası sürdü ve tekrar dinlendi. Otelleri seçerken iletişim kurabileceğim otellerle temasa geçildi. Görüşülen yöneticilere açık uçlu sorular soruldu. Bu soruların haricinde gerektiğinde ilave sorular yöneltilmiştir. Yöneltilen sorular;

- 1) İşletmedeki göreviniz nedir?
- 2) Müşteri şikâyet yönetim sürecinizi kısaca anlatır mısınız?
- 3) Müşteri şikâyet yönetim sürecindeki çalışanlarınızın rollerini açıklar mısınız?
- 4) Müşteri şikâyet yönetimi süreciniz ile ilgili etik kurallarınız nelerdir? Bahseder misiniz?
- 5) İşletmelerin müşteri şikâyet yönetim sürecinde etik dışı davranışlar neler olabilir? Örneklerle açıklayabilir misiniz?
- 6) İşletmelerin müşteri şikâyet yönetim sürecinde yaptıkları etik dışı davranışları engellemek için neler yapılmalıdır? Siz şirketinizde neler yapıyorsunuz?
- 7) Müşteri şikâyet yönetiminizle ilgili şirket kültürünüzde etik değerlerin yerini açıklar mısınız?
- 8) İşletmeniz çalışanlarına pazarlama etiği konusunda yaptığı faaliyetler nelerdir? Soruları sorulmuştur. Ek olarak personellerinize kurum içi ve kurum dışı eğitim sağlıyor musunuz? Müşterileriniz sizden kaynaklı olmayan durumlarda şikâyetinde bulunduğunda müşterilerinize yaklaşımınız nasıl oluyor soruları yöneltilmiştir. Verilen cevapların önemli bir kısmında benzerlik olduğu görülmüştür. Örneğin, departmanlara göre tek tip giyinme, odalara giriş ve çıkış zamanları, misafir verilerinin korunması, misafir memnuniyetinin sağlanmasıdır. Bu da bu sektörde bazı uygulamaların standartlaştığını göstermektedir.

Sonuç

Küresel rekabet ortamında ve günümüzün getirdiği şartlar doğrultusunda hizmet sektöründe yer alan otel işletmeciliği misafir memnuniyetini en üst düzeyde tutmaya çalışmaktadır. Hizmet pazarlama sektörü mal pazarlama sektörüne göre kişisel talepleri ve beklentileri daha yüksek ve zaman zaman daha özel olabilmektedir. Bu çalışmaya konu olan otellerle ilgili sorunlar hemen hemen bir birine benzer olarak karşımıza çıkmaktadır. Görüşme yapılan otel yöneticileri misafirleri haksız bile olsa tüm misafirlerine eşit bir yaklaşım sergileyerek sorunu gidermeye yönelik yaklaşımlarla misafirlerinin memnuniyetini sağlamak istemektedirler. Ancak misafirlerin hırsızlık ya da başka misafirlere rahatsızlık vermesi gibi etik dışı davranışları durumunda bu kişilerin otelden ayrılmasını istenebilmektedir.

Otel işletmeleri geliştirdikleri müşteri şikâyet yönetimleri ile gelen en küçük şikâyetleri bile kayıt altında tutarak daha sonra aynı sorunla karşılaşmamayı ya da muhtemel sorunlar ortaya çıkmadan önlemeyi amaçlamaktadırlar. Çoğu otellerde personele inisiyatif verilerek anlık gelen şikâyeti yönetme ve sorunu çözmeleri hedeflenmektedir. Bunun yanında sorun, çözülsün de çözülmesin de otelde bulunan müşteri şikâyetleri departmanı sorumlusuna veya müdürlerine iletmesi beklenmektedir.

Yapılan görüşmeler sonucunda bazı otellerde etik kuralları yazılı olarak bulunsun da bazı otellerde yazılı olmayan bir şekilde yer aldığı görülmektedir. Etik kuralların yazılı olmadığı otel işletmelerinde ise etik kurallarının bir kültür haline dönüştürülmeye çalışılmaktadır. İncelenen otel işletmelerinin pazarlama faaliyetlerinde ve tanıtımlarında yer alan otel odalarının genişliği, tipi, ücretli ve ücretsiz kullanım

alanları ve yiyecek içecek konusunda müşterileri tam ve doğru bilgilendirmeye çok önem verdikleri görülmektedir. Konaklayacak olan misafiri için web sayfalarında, sosyal medya hesaplarından veya acentalar aracılığı ile gelen misafirler için de acentara gerekli bilgilendirmelerini sağlayarak pazarlama sonrası otele gelen misafirlerin şikâyetlerini en aza indirmeyi amaçlamaktadırlar.

Bu çalışma ankete dayalı araştırma ile daha da geliştirilerek ampirik sonuçlar elde edilmesi planlanmaktadır. Elde edilecek ampirik verilerle müşteri şikâyet yönetimi konusunda işletmelerin etik yaklaşımları ile müşteri sadakati gibi bazı değişkenler arasındaki ilişkiler incelenecektir. Keşifsel bir çalışma olan bu araştırma sonraki çalışmaların temelini oluşturacağı düşünülmektedir. Müşteri şikâyet yönetiminin etik boyutu literatürde yeterince incelenmediğinden bu araştırmanın alana katkısı olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akaah, I. P. (1997). Influence of deontological and teleological factors on research ethical evaluations. *Journal of Business Research*, 39(2), 71-80.
- Altuğ, N. ve Gönen, G.E. (2003). Pazarlama Etiği: Hizmet Pazarlamasında Karşılaşılan Etik Sorunlar ve Malların Pazarlamasından Farklılıkları, 1. Türkiye Uluslararası İş ve Meslek Ahlakı Kongresi Bildirileri, 321-327, Ankara.
- Apaydın, F. (2020) Müşteri Şikâyet Yönetimi Ankara: Nobel Yayınları
- Armağan, E. A., & Nazilli-Aydın, S. K. Pazarlama Açısından Etik.
- Barış, G. (2008). Kusursuz Müşteri Memnuniyeti İçin Şikâyet Yönetimi. İstanbul: MediaCat Yayınları
- Barış, G. (2008). Kusursuz Müşteri Memnuniyeti İçin Şikâyet Yönetimi. İstanbul : MediaCat Yayınları
- Barlow, J ve Moller, C. (1998). Her Şikâyet Bir Armağandır, Günhan Günay (çev), İstanbul: Rota Yayınları.
- Baumhart, R. C.: 1961, 'How Ethical Are Businessmen?', Harvard Business Review 39, 6-176.
- Gilly, M.C./Gelb, B.D. (1982): Post-purchase consumer processes and the complaining consumer, in: Journal of Consumer Research, Vol. 9, No. 3, pp. 323-328.
- Hunt, S. D., & Vitell, S. J. (2006). The general theory of marketing ethics: A revision and three questions. *Journal of macromarketing*, 26(2), 143-153.
- Johnston, R., & Mehra, S. (2002). Best-practice complaint management. *Academy of Management Perspectives*, 16(4), 145-154.
- Keskin, G., Madenoğlu Kıvanç, M. (2009). Yönetimde etik yaklaşım. VII. Ulusal Sağlık Kuruluşları Yönetimi Kongre Bildirisi Kitabı. Kıbrıs, 287-288.
- Leśna-Wierszółowicz, E. (2012). The importance of ethics in business. *Folia Pomeranae Universitatis Technologiae Stetinensis, Oeconomica*, 298 (69), 39-48.
- Lovelock, C. And Gummesson, E. (2004). Whither services marketing?., *Journal of Service Research*, 7(1), 20-41.
- Shlegelmich, B. (1998). Marketing Ethics, International Thomson Business Pres, UK,
- Stauss, B. (1999). Kundenzufriedenheit. *Marketing: Zeitschrift für Forschung und Praxis*, 5-24.
- Torlak, Ö. (2009) Pazarlama ahlakı. İstanbul: Beta Yayınları
- Trevino, L. K., & Nelson, K. A. (2021). Managing business ethics: Straight talk about how to do it right. John Wiley & Sons.
- Twedt, D. W. (1963). Why a marketing research code of ethics?. *Journal of Marketing*, 27(4), 48-50.
- Uzun, R. (2007), İletişim Etiği, Sorunlar ve Sorumluluklar, Birinci Baskı, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Kırkinci Yıl Kitaplığı No:2, Ankara.
- Vos, J. F. J., Huitema, G. B., & de Lange-Ros, E. (2008). How organisations can learn from complaints. *The TQM Journal*.

Yoo, B. ve Donthu, N. (2002). The Effects of Marketing Education and Individual Cultural Values on Marketing Ethics of Students, *Journal of Marketing Education*, 24, 92-103.

Yüksel, B. (1999),“ Pazarlama Kararlarının Değerlendirilmesinde Bir Araç: Pazarlama Etiği Döngüsü”, A.K.Ü. İİBF Dergisi, Sayı-1, ss. 57-76.

SAĞLIKTA ETİK İLKELER

Sabiha MERT, İlknur SAYAN

Özet

Sağlıkta etik ve etik ikilemler literatüründe giderek daha fazla tartışma konusu olmaktadır. Sağlık hizmetlerinin karmaşık yapısında karşılaşılan etik sorunlar nedeniyle sağlık çalışanları etik ikilemler yaşamaktadır. Teknolojideki hızlı gelişmeler, sağlık finansmanındaki zorluklar, hasta ve yakınlarının ihtiyaçları ve beklentileri, sağlık hizmetlerinde etik karar verme sürecini daha karmaşık hale gelmiştir. Ancak, sağlık meslek mensuplarının eğitim, öğretim ve sağlık etiği ilkelerine ilişkin anlayışları ve bunların günlük pratikteki uygulamaları halen yetersizdir ve geliştirilmesi gerekmektedir. Bu çalışma, sağlık etiğinin en sık kullanılan ilkeleri olan adalet, özerklik, zarar vermeme ve yararlılık ilkeleri ve bunların uygulanması hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır. Bu amaca bağlı olarak, sağlık profesyonellerinin günlük klinik uygulamalarında kendilerine rehberlik edecek etik prensiplerin uygulanması ve etik kararların verilmesinde fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Sağlık profesyonellerinin etik eğitimleri konusunda sağlıkta uygulamalı etik eğitimler verilmeli, eylem ve davranışın etik boyutlarını içeren etik yetkinlikler sağlanmalıdır. Sağlık profesyonellerinin etik sorunları yönetmeleri için etik kodların oluşturulması ve sağlık kuruluşlarında etiğin kurumsallaştırılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler; *Etik, sağlıkta etik, etik prensipler, tıp etiği, etik kod*

Abstract

Ethics and ethical dilemmas in health are increasingly the subject of debate in the literature. Due to the ethical problems encountered in the complex structure of health services, health professionals experience ethical dilemmas. Rapid advances in technology, challenges in health financing, needs and expectations of patients and their relatives have made the process of ethical decision-making in healthcare more complex. However, the understanding of health professionals on the principles of education, training and health ethics and their applications in daily practice are still inadequate and need to be improved. This study aims to provide information about the most frequently used principles of health ethics, namely justice, autonomy, non-harm and beneficence, and their application. Depending on this purpose, it is thought that it will be useful for health professionals to apply ethical principles and make ethical decisions that will guide them in their daily clinical practices. Applied ethical trainings should be provided in health on ethical trainings of health professionals and ethical competencies including ethical dimensions of action and behavior should be provided. It is recommended to establish ethical codes for health professionals to manage ethical problems and to institutionalize ethics in health institutions.

Keywords; *Ethics, ethics in health, ethical principles, medical ethics, ethical code*

Giriş

21. Yüzyıl için kritik konulardan biri "Sağlık Etiği" dir. Sağlık uygulamalarında eylem için bir gerekçe sağlayan etik ilkelerin temelini oluşturur. Etik ilkeler özellikle uygun hasta ve örgütsel karar verme için önemlidir. Bununla birlikte, sağlık kuruluşlarında etik ilkeler uygulama alanları için yeterli değildir. (Summers, ve Morrison, 2009). Tıp etiğinin temel ilkeleri, özellikle özerklik, yararlılık, zarar vermeme, adalet ve gizlilik, sağlık profesyonellerinin kendilerine rehberlik etmeleri ve günlük klinik uygulamada hangi uygulamaların etik olduğuna karar verir. Son birkaç yılda, sağlık hizmetleri etiği ve etik kodlarına olan ilgi, tıp alanında bir alan olarak gelişmektedir. Ancak, sağlık meslek mensuplarının eğitim, öğretim ve sağlık etiği ilkelerine ilişkin anlayışları ve bunların günlük pratikteki uygulamaları halen yetersizdir ve geliştirilmesi gerekmektedir (Duttge,2006; Jafar, 2017). Bu ilkelerin uygulanması yüksek standartlarda hasta bakımı sağlamaya ve misyona dayalı sağlık kuruluşlarının işlevi açısından önemlidir (Eltan, 2013). Sağlık etiği, hastaların, ailelerin ve toplulukların sağlığını ve esenliğini etkileyebilecek sağlık uzmanları, araştırmacılar ve politika yapıcılar tarafından gerçekleştirilen eylemlerin önceliklendirilmesinde ve gerekçelendirilmesinde değerlerin dikkate alınmasını teşvik eder. Çok çeşitli

alanları kapsayan disiplinler arası bir alandır. Sınırlı kaynaklar altında çatışan çıkarlarla, bir sağlık etiği çerçevesi, kişisel özerkliğe saygı, iyilik, adalet, fayda ve dayanışma gibi genel etik ilkelerin kanıtı dayalı uygulaması yoluyla çatışmaların sistematik bir analizini ve çözümünü sağlar (Mack, 2004).

Sağlık hizmeti etiği, tıbbi bakım sağlamada doktorlara, hemşirelere ve diğer klinisyenlere rehberlik eden ilkeler bütünüdür. Ahlaki inançları- doğru ve yanlış duygusu- sağlayıcının başkalarına karşı görevi duygusuyla birleştirir. Sağlık hizmeti etiği, sağlayıcıların hastalara nasıl davrandığını kapsar. Ayrıca hastalar ve meslektaşlar ile ilişkiler gibi etik davranışlar için kılavuzlar sağlar; doktorlara ilaç yazmaları için teşviklerin sunulabileceği ilaç şirketleri gibi satıcılarla ilişkiler ve hastaları gereğinden fazla veya yetersiz tedavi etmek için mali teşviklerdir. Hasta ve sağlayıcı arasında bir çıkar çatışmasının ortaya çıktığı her yerde, sağlık hizmetlerinde etik, kararın hastanın tarafında olmasını gerektirir (Conn vd., 2005).

Etik, bir kişinin davranışını veya bir mesleğin kendi kendini nasıl yürüttüğünü yöneten ahlaki ilkeler olarak tanımlanır. Sağlık hizmetleri, yaşam ve ölümle ilgili ahlaki ikilemlerle uğraştığı için, karar vermede rehberlik sağlamak için güçlü bir etik kod gerektirir. Sağlık hizmeti sağlayıcıları etik kaygıları dikkate aldıklarında, saygılı, adil ve etkili kararlar vermeye daha hazırlıklı olurlar (Beauchamp ve Childress, 2001).

Etik kurallar sağlıkla ilgili kararlarla ilgili her zaman katı ve hızlı kurallar sağlayamasa da karar verme için bir çerçeve sağlar. Etik rehberlik, doktorların hastalar ve aileleri ile yaşam sonu kararları konusunda iletişim kurmasına yardımcı olabilir. Özellikle hızlı acil durumlarda bakım hususları hakkında bilgi verebilirler. Hasta merkezli bakımla birleştirildiğinde, hastalar, aileleri ve sağlayıcılar için çalışan şefkatli bir bakım ortamı yaratılmasına yardımcı olabilirler. Sağlık hizmetlerinin doğası öyledir ki her zaman etik çatışmalar olacaktır. Sağlayıcılar, hastaları en iyi şekilde nasıl tedavi edecekleri konusunda farklı profesyonel ve ahlaki görüşlere sahip olacaklardır. Bir etik kuralın değeri, bu anlaşmazlıkların saygı ve iletişim yoluyla çözülebilmesidir (Sugarman, 2001). Sağlık hizmetleri etiği, tıp pratiğinde ortaya çıkan çok çeşitli etik karar verme durumlarının yanı sıra bu tür uygulamalara rehberlik etmek için tasarlanmış prosedürler ve politikalarla ilgilenen uygulamalı etik alanıdır. İnsan vücudunun ve insan yaşamının, kişinin esenliği için gerekli olan tüm yönleri arasında, hiçbiri kişinin sağlığından daha önemli değildir. Tıp bilgisindeki ve tıp teknolojilerindeki gelişmeler beraberinde yeni ve önemli etik sorunları da getirmektedir. Sağlık hizmetlerinin sağlanması bağlamında ortaya çıkan etik meselelerin kavranması için esas olan, bu tür etik konulara uygulanabilir ve ahlaki kararlarımıza rehberlik etmeye hizmet eden en önemli etik ilkelerin ve etik karar verme yöntemlerinin anlaşılmasıdır.

Sağlık Hizmetlerinde Etik İlkeler

Sağlık etiği, sağlık, sağlık hizmetleri, tıp ve bilim alanlarındaki etik sorunlarla ilgilenen etiğin dalıdır. Bireylerin, ailelerin ve sağlık hizmeti sunucularının yüzleşmesi gereken tedavi seçenekleri ve bakım seçenekleri hakkında tartışmaları içerir. Bir nüfusun sağlığını iyileştirmek için geliştirilen programlar, sistemler ve yapıların yanı sıra sağlık profesyonelleri ve hizmet ettikleri kişiler arasındaki ilişkiler üzerine eleştirel bir düşünmeyi gerektirir. Sağlık etiği, kaynakların tahsisi hakkında müzakere etmeyi ve devam eden sağlık hizmetlerinin yeniden yapılandırılması ve ilerleyen teknolojiden kaynaklanan karmaşık ahlaki seçimler üzerinde düşünmeyi içerir. Ayrıca sağlığın tanımı ve belirleyicilerinin eleştirel, politik ve etik bir analizini de içerir (Bhanji, 2013). Genel olarak biyoetik olarak da adlandırılan sağlık hizmetleriyle ilgili etik dili, tüm uygulama ortamlarında uygulanır ve dört temel ilke yaygın olarak kabul edilir. Bu ilkeler (1) özerklik, (2) yararlılık, (3) zarar vermeme ve (4) adaleti içerir (Jafar, 2017).

Özerklik

Bir kavram olarak Yunanca autos ('öz') ve nomos ('kural', 'yönetim' veya 'yasa') kelimelerinden türetilen özerklik kelimesi kişinin kendi kendini yönetmesi anlamına gelir (Morrison, 2009). Kavram olarak özerklik, kişinin kendi kendini yönetmesi anlamına gelir. Auto terimi Yunancadır ve 'kendi' anlamına gelir. Terimin geri kalanı, 'kural' veya 'yasa' anlamına gelen Yunanca nomos'tan gelir. Özyönetim olarak da bilinen, kendi kendine karar verme yeteneğidir (Amir, 2019). Pek çok felsefi kavram gibi, 'özerklik' de bir teori bağlamında daha özel bir anlam kazanır. Kısaca, bireylerin bağımsız bir biçimde kendi hakkında karar vermeleridir. Bu karar verme sürecinde karar verecek olan bireyde bulunması gereken

bazı öğeler vardır. Bu öğeler şunlardır: “Bireyin özerk olması, seçimini özerk biçimde yapabilmesi, sergilediği eylemini de bilinçli ve istekli olarak gerçekleştirmesidir. Tıp uygulamalarında, etik açıdan üzerinde durulan hasta hakları kavramı, insan hakları, vatandaş hakları ve tüketici hakları kavramlarının tıbbı yansıyan görünümü olarak değerlendirilebilir. Özerklik kavramının temelinde, başkalarına oldukları gibi saygı duymamız gerektiği fikri yatmaktadır (Eltan, 2013).

Sağlık alanında özerklik, sağlık alanların özerkliği ve sağlık hizmeti verenlerin özerkliği olmak üzere iki açıdan değerlendirilebilir. Hizmeti alanlar, yani hasta bireyler açısından özerklik, bireyin kendi değerleri, yargıları, inançları ve tercihleri doğrultusunda, bedenini ve sağlığını etkileyecek tıbbi uygulamalar konusunda karar vermesi şekline tanımlanabilir. Hizmeti verenler açısından özerklik ise, bütün sağlık çalışanlarının mesleki sorumluluklarının farkında olmaları, görev yüklerini bilmeleri ve kendi meslekleri açısından yapacaklarına karar vermeleridir. Tıp etiği ilkelerinden birisi olan özerkliğe saygı ilkesi, bireyin otonomisini yani özerkliğini ortaya koyan eylemlerine diğer bireylerin saygı göstermesi ve bireyin de bu saygıyı bekleme hakkına sahip olmasıdır. Özerkliğe saygı, hastalara durumları hakkında gerçeğin söylenmesini ve bilinçli kararlar verebilmeleri için tedavinin riskleri ve yararları hakkında bilgilendirilmelerini gerektirir (Eltan, 2013). Ancak özerklik, sorumluluğu ortadan kaldırmaz. Sağlık hizmeti, hizmeti sunan ve alan arasındaki bir ortaklıktır. Her biri diğerine sağlık karar vermede bir ortak ve saygı borçludur. Etik bir güvence, hekimin veya başka herhangi bir sağlık çalışanının, o yetkin yetişkinin veya özgürleşmiş küçüğün rızası olmadan tek taraflı bir sağlık hizmeti kararı verememesidir (Amir, 2019). Sağlık tedavisi ve bakım ortamında, hastanın özerklik için gerekli koşullara sahip olup olmadığı genellikle belirsizdir. Özerklik için iki önemli koşulun karşılanması gerekir (Morrison, 2009):

- Hastalar kendileri için karar verme yetkinliğine sahip mi?
- Hastalar karar verirken baskıdan muaf mı?

Bu sorular, özerkliğin seçme özgürlüğü anlamına geldiği fikrini ortaya koyar. Yetkin bir kişinin aynı zamanda baskıdan uzak olması gerekir. Zorlama, kişinin birini -ebeveynleri, çocukları veya bakıcıları- memnun etmeye çalıştığı ve bu nedenle gerçek seçimlerini gizlediği anlamına gelebilir. Sağlık hizmetlerinde, özgür seçimi engelleyebilecek zorlama birçok şekilde ortaya çıkar. Sağlık hizmeti sağlayıcılar genellikle seçimleri riske atılan veya zorlanan hastalarla karşılaşır. Örneğin, istismara uğramış bir eş, yaralanmaların nedenlerini tartışmaktan çekinebilir. Tecavüze uğrayan bir kız, cinsel yolla bulaşan bir hastalıktan bahsetmekten kaçınabilir. Uyuşturucu bağımlıları işlerini kaybetme korkusuyla durumlarını gizleyebilirler. Hastanın özerk birey olma durumunu ortadan kaldırabilen tıbbi olgular, akıl hastalığı, koma, fiziksel sakatlıklar ya da acil durumlar olabilmektedir. Bu gibi durumlar, bireyin özerkliğini sağlayan yeterlilik ve koşulları ortadan kaldıran durumlardır. Sağlık çalışanları için özerkliğe saygı ilkesinin uygulanması, günümüzün en başta gelen yükümlülüklerinden birisidir. Bu ilke doğrultusunda hastayı dikkatli bir şekilde dinleme, sorularını doğru bir şekilde yanıtlama, hastalığına ait bilgileri iletme ve bu bilgiler sayesinde hastanın kendi özerk seçim ve kararına imkân sağlamayı amaçlayan kurallar ortaya konulmaktadır.

Özerkliğe saygı, hastalara durumları hakkında gerçeğin söylenmesini ve bilinçli kararlar verebilmeleri için tedavinin riskleri ve yararları hakkında bilgilendirilmelerini gerektirir. Ancak özerklik, sorumluluğu ortadan kaldırmaz. Sağlık hizmeti, hizmeti sunan ve alan arasındaki bir ortaklıktır. Her biri diğerine sağlık karar vermede bir ortak ve saygı borçludur. Etik bir güvence, hekimin veya başka herhangi bir sağlık çalışanının, o yetkin yetişkinin veya özgürleşmiş küçüğün rızası olmadan tek taraflı bir sağlık hizmeti kararı verememesidir (Amir, 2019). Yararlılık her zaman öznel ve nesnel belirlemeler, yarara karşı zarar sorununu gündeme getirir. Yararlı bir karar, ancak aynı karar kimin verdiği bakılmaksızın verilecekse objektif olabilir (Khan ve Tameer, 2016).

Zarar Vermeme

Zarar vermemek zarar vermemek demektir. Sağlayıcılar, eylemlerinin hastaya ihmal veya komisyon yoluyla zarar verip vermeyeceğini kendilerine sormalıdır. Bir ihmal eylemiyle zarar, zararı önlemek için bazı eylemlerin yapılabileceği ancak yapılmadığı anlamına gelir. Zarar vermeme ilkesi daha çok hasta ve hekim arasında gerçekleşmektedir. “Hekimin geleneksel ödevi olan zarar vermeme, hasta ve hekim

tarafından arzu edilen amacın gerçekleştirilmesi sırasında kasıtlı zarar vermemesi ya da mümkün olduğunca zararı en aza indirmesi” olarak yorumlanmaktadır (Conn, 2005).

Tıp uygulamasında, çağlar boyunca, öncelikle zarar vermeme ilkesinin geçerli olduğundan söz etmek mümkündür. Hekim başvuracağı girişimin yararı ile zararını tartmak zorundadır. Bu da olasılık ve risk faktörlerinin iyi bilinmesine, yani yetkin bir hekim olmaya dayanır. Zarar konusunda hastanın ötekilere göre mutlak bir önceliği ve üstünlüğü yoktur. Kuşkusuz zararın ne olduğu ve kime göre saptanması gerektiğinde çok önemlidir. Kimi zaman geri dönülemez, onarılamaz ya da yaşamı tehdit eden bir zarara engel olmak için daha az ciddi başka bir zarar kabullenilebilir (Eltan, 2013).

Zararın meydana gelebileceği çok sayıda yol göz önüne alındığında, sağlık uzmanları hastaları, aileleri, kuruluşları, toplumu ve kendilerini korumak için çok sayıda protokol geliştirmiştir. Bu protokollere dahil olmamak, bir görev eylemi olan doğrudan zarar vermenin aksine, bir ihmal eylemidir. Önemli bir hukuk ve etik anlayışı, böyle bir başarısızlığın ihmal (ihmal) olduğu görüşünü desteklemektedir. İhmal, kişinin kendi rolü ve sorumluluk düzeyinde birinden beklenen gerekli özeni göstermemesi durumunda ortaya çıkar. Birey beceri sahibi değilse etik yaklaşım, ikame yargı adı verilen uygulama ile, kişinin yetkin olduğu dönemden itibaren isteklerini bilip bilmediğini ve eğer öyleyse onları takip edip etmediğini belirlemelidir. Bireyin istekleri bilinmiyorsa özerklik de sorun olacağından, sağlık profesyoneli en iyi çıkar veya makul kişi kararı olarak adlandırılan bir yaklaşım kullanır. Bu yaklaşımın temeli makul bir kişinin kendi çıkarına en uygun olanı seçeceğinin varsayımıdır. Yararlılık, sadece zarar vermekten kaçınmaktan daha fazlasını içerir. Basitçe zarardan kaçınmaktan yoksun olan bir özgecilik düzeyini temsil eder (Morrison, 2008).

Yararlılık

Yararlılık, sadece zarar vermekten kaçınmaktan daha fazlasını içerir. Yararlılık ilkesi, her türlü durumda hastanın yararı için uğraşma anlamına gelir (Eltan, 2013). Fedakâr veya hayırsever eylemlerde bulunma zorunluluğuna ilişkin etik ilke, ahlaki olarak başkalarına yardım etmek için olumlu ve doğrudan adımlar atmakla yükümlü olduğumuz anlamına gelir. Yardımseverlik, nazik olma eylemidir. Sağlık hizmeti sağlayıcısının eylemleri, olumlu bir sonuç elde etmek için tasarlanmıştır. Yararlı bir karar, ancak aynı karar kimin verdiği bakılmaksızın verilecekse objektif olabilir (Khan ve Tameer, 2016).

İyilik sağlık hizmeti etiğinin temel bir ilkesidir, etik egoizm (yani birincil yükümlülüğümüzün kendimize karşı olduğu ve bencilliğin bir erdem olduğu inancı) sağlık hizmetleriyle mantıksal olarak bağlantılı değildir. Çünkü sağlık uzmanı olmak isteyen çoğu insanın motivasyonu insanlara yardım etmektir. Başkalarına yardım etmeyi ve yararlı olmayı bir görev haline getiren yararlılık ilkesi; geleneksel tıp etiğinin hastanın iyilik ve yararını birinci değer olarak görmesini, sağlık çalışanlarının yararlılık ilkesine uygun davranışı olarak açıklanabilir (Eltan, 2013).

Sağlık hizmetleri de ortak bakım açısından farklıdır. Yararlılık sağlık hizmeti etiğinin temel bir ilkesi olduğundan, etik egoizm (yani birincil yükümlülüğümüzün kendimize karşı olduğu ve bencilliğin bir erdem olduğu inancı) sağlık hizmetleriyle mantıksal olarak bağlantılı değildir. Çünkü sağlık uzmanı olmak isteyen çoğu insanın motivasyonu insanlara yardım etmektir. Bununla birlikte, sağlık hizmetlerinde, klinisyenler, yöneticiler ve destek personeli dahil olmak üzere bakımın sağlanmasına dahil olan herkesin iyi niyetle ve nazik hareket etmesi beklenir. Son derece stresli koşullar altında bile nezaket, şefkat ve anlayışla hareket etmek, sağlık hizmetlerinde profesyonellik tanımının bir parçasıdır. Ek olarak, aktif yararlılık, her hastayı değeri olan eşsiz bir kişi olarak görme becerisini gerektirir. Aynı zamanda en iyi hasta bakımı için yararlılık ve klinik karar verme arasında bir denge gerektirir (Morrison, 2009).

Adalet

Adalet, sözcük karşılığı olarak doğruluk, hak etme, hak kazanma gibi anlamlara gelir. Adalet, muamelede eşitlik ve adaletten bahseder (Morrison, 2009). Sağlık alanında adalet ilkesi toplum yaşamında her bireyin yararına olan, özgürlük-fırsat, gelir-esenlik gibi birey öz saygısına dayanan değerlerin eşit biçimde dağıtılmasını gerekli kılar. Bireylerin sağlık bakımı alma hakkı, içinde yaşadığı ve vatandaşı olduğu ülkeye bazı sorumluluklar yüklemektedir (Eltan, 2013). Hipokrat, etik ilkeleri doktor ve hasta arasındaki bireysel ilişkiye bağlamıştır. Bugün etik uygulama, bireylerin ötesine geçerek

kurumsal ve toplumsal alanlara uzanmalıdır. Bu, hastaya adil davranmanın yanı sıra kurum ve personele de adil davranılması gerektiği anlamına gelir (Khan ve Tameer, 2016). Genel olarak, bir şeyin adaletsiz olduğunu bilmek, onun ahlaki açıdan yanlış olduğunu düşünmek için iyi bir nedene sahip olmaktır. Ancak, bu eylemin gerçekten ahlaki açıdan yanlış olup olmadığına karar verebilmeliyiz. İnsanlar adaletsizlik terimini kendilerine adil olmayan bir şekilde davranıldığını belirtmek için kullanırlar. Bu anlamda adaletsizlik, benzer vakaları olan hastalar benzer tedaviyi almadığında ortaya çıkar. (Beauchamp ve Childress, 1994).

Adalet ilkesinin sağlık hizmetlerinde uygulanması var olan kaynakların sağlık hizmetlerinde adil kullanılması ile ilgilidir. Sahip olunan tıbbi kaynakların her bireye eşit bir şekilde sağlanması gerekmektedir. Bu gerçekleşmediği takdirde bireyin sağlık bakım hakkı elinden alınmış olur. Sağlık alanında adalet ilkesi, tıbbi kaynakların (araç-gereçten her türlü hizmete kadar) gereksinimlere göre eşit ve dürüstçe dağıtılmış olmasını bekler. Bu ilke sağlık çalışanlarının kaynakların dağılımıyla ilgili olarak karşılaştıkları sorunlara yardımcı olmaktadır. Adalet ilkesinin sağlık hizmetlerinde uygulanması var olan kaynakların sağlık hizmetlerinde adil kullanılması ile ilgilidir. Sahip olunan tıbbi kaynakların her bireye eşit bir şekilde sağlanması gerekmektedir. Bu gerçekleşmediği takdirde bireyin sağlık bakım hakkı elinden alınmış olur. Adalet ilkesi, tıbbi, uygulamalarda sağlık çalışanlarına yol gösterici durumdadır (Eltan, 2013).

Sonuç ve Öneriler

Sağlık etiği, sağlık hizmetleri sunumunda ahlaki davranışların felsefi açıdan temellendirilmesi anlamına gelmekte olup, sağlık profesyonellerine emanet edilen insan sağlığının değerinin farkında olunması ve hizmet sunumunda değer anlayışını temel almaktadır. Sağlıkta etik, tıbbi ilişkiler çerçevesinde sağlık profesyonellerinin hem soyut düşünme akıl yürütme hem de konulmuş kurallara akıl yürütme ve uyma etkinliklerini kapsamaması açısından önemlidir. Sağlık hizmetlerinin karmaşık yapısında karşılaşılan etik sorunlar nedeniyle sağlık çalışanları etik ikilemler yaşamaktadır. Teknolojideki hızlı gelişmeler, sağlık finansmanındaki zorluklar, hasta ve yakınlarının ihtiyaçları ve beklentileri, sağlık hizmetlerinde etik karar verme sürecini daha karmaşık hale gelmiştir.

Hekimlerin ve hemşirelerin sağlık hizmeti sunumunda yaşadığı veya yaşayabileceği etik ikilemler; etik değerlerin ve yükümlülüklerin çatışması sonucu ortaya çıkmakta olup, çoğunlukla tedavi ve bakım sürecinde yaşanmaktadır. Sağlık hizmetleri sunumundaki değer sorunlarına yaklaşımda "iyi" ve "kötü" nün hangi değer ölçülerine göre belirleneceği, gerek "toplumsal", gerekse "evrensel" nitelikli değerlerin olup olamayacağı, sağlık etiğinin temel tartışmalarıdır. Sağlık etiği bu temel tartışmalardan yola çıkarak, sağlık hizmetleri sunumu ilgili bir "değerler sistemi" oluşturmaya ve sağlık hizmetleri sunumunda karşılaşılan değer sorunlarına yönelik yaklaşımları belirlemeye çalışmaktadır. Tıbbi bakımın amacını teşvik etmesi, tıbbi bakım için destek oluşturması, başkalarının bakış açısını anlamanıza yardımcı olması, kendi bakış açınızı anlamanıza yardımcı olması ve zor kararlarda etik ikilemlerin çözümünde yardımcı olması açısından sağlıkta etik ilkelere bağlı kalmak önemlidir.

Yararlılık, zarar vermeme, özerklik ve adalet sağlıkta etik ilkeleri oluşturmakta, yararlılık ve zarar vermeme ilkesi Hipokrat zamanına kadar izlenebilirken, özerklik ve adalet daha sonra gelişen ve kabul gören ilkelere aittir. Yararlılık ilkesi, hekimin hastanın yararına hareket etmek, başkalarının haklarını korumak ve savunmak, zararı önlemek, zarar verecek durumları ortadan kaldırmak, engellilere yardım etmek ve tehlikede olan kişileri kurtarma yükümlülüğü olup, zarar vermeme ilkesi Hipokrat'ın etik öğretisinin temel anlayışında olduğu gibi hastaya zarar vermeme anlamına gelir. Kişilerin içsel ve koşulsuz değerleri vardır her birinin kendi kaderini tayin etme kapasitesini kullanmasına izin verilmesi felsefi temeline dayanan özerklik ilkesi, kişinin kendi kendine karar verme yeteneğidir. Sağlık alanında özerklik, sağlık hizmeti verenlerin ve sağlık hizmeti alanların özerkliği açısından değerlendirilir. Sağlık hizmeti alan hastalara durumları hakkında gerçeğin söylenmesi ve bilinçli kararlar verebilmeleri için tedavinin riskleri ve yararları hakkında bilgilendirilmeleri özerkliğe saygının temelini oluşturur. Adalet ilkesi kişilere adil, eşitlikçi ve uygun şekilde davranılması olup sağlık alanında adalet ilkesi ise, klinik etiğe en uygun olanı dağıtım adaletidir ve toplum yaşamında her bireyin yararına olan, özgürlük-fırsat, gelir-esenlik gibi birey öz saygısına dayanan değerlerin eşit biçimde dağıtılmasını gerekli kılar.

Sağlık meslek mensuplarının eğitim, öğretim ve sağlık etiği ilkelerine ilişkin anlayışları ve bunların günlük pratikteki uygulamaları halen yetersizdir ve geliştirilmesi gerekmektedir. Sağlık alanında çalışan sağlık personelinin tıbbi etik kurallarına sahip olması vazgeçilmez bir gerekliliktir. Bu kurallar meslek grubu içinde belli bir disiplin ortamı yaratır. Sağlık profesyonelleri etik karar alırken etik ilkeler çerçevesinde bilimsel ve teknik bilgilerin en uygun biçimde uygulanmasına dair sorumluluğu, ayrıca bireyin insani ve kişisel değerlerine saygılı olma sorumluluğunu üstlenmelidir.

Kaynaklar

- Amir, A.B. (2019), The Health Care Ethics: Overview of the Basics, *Open Journal of Nursing*, 9, 183-187.
- Beauchamp, T., & Childress, J. (1994). Principles of biomedical ethics 4th ed., 120-386.
- Bhanji, M.B. (2013), Health Care Ethics, *Journal of uoJ Clinical Research Bioethics*, 4(1).
- Conn, J, Gillam, L, Conway, G S (2005) Revealing the diagnosis of androgen insensitivity syndrome in adulthood. *BMJ*, 331: 628-630.
- Eltan, C. (2013). Etik, iş etiği ve sağlık hizmetlerinde etik: Çivril Devlet Hastanesi sağlık personelinde iş etiği algısı (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Morrison, E. E. (2009). Health care ethics: Critical issues for the 21st century. Jones & Bartlett Learning.
- Jafar, T. (2017), Ethics In Health Care Settings: Practices Of Healthcare Professionals And Perceptions Of Patients Regarding Informed Consent, Confidentiality And Privacy At Two Tertiary Care Hospitals Of Islamabad, Pakistan, *Journal of Ayub Medical College, Abbottabad: JAMC* 29(3):472-476.
- Khan, M.I. and Tameer, S. (2016) Medical Ethics: Understanding, Teaching and Practice. *International Journal of Pathology*, 14.
- Mack P (2004) Utilitarian Ethics in Healthcare. *International Journal of The Computer, the Internet and Management*, 12: 63-72.
- Morrison, E. E. (2008). Ethics in health administration: a practical approach for decision makers. Jones & Bartlett Publishers.
- Sugarman, J. (2001) *Methods in Medical Ethics*. Georgetown University Press, Washington DC.

Tarladan Tabağa Gıdanın Etik Yolculuğu

Burçin ÇOKUYSAL* Derya ASLAN**

Özet

Zaman içinde tarımsal üretim ve gıda sisteminde gözlenen değişimler birçok etik problemi de beraberinde getirmektedir. Çevrenin küresel anlamda bozulması, gıda güvencesi ve güvenliği, küresel iklim krizi, cinsiyet eşitsizliği, toplumsal düzensizlik, endüstriyel hayvancılık, hayvan ve diğer yaşam formlarının hakları üzerine olan çalışmalarda artış dikkat çekmektedir. Bu sorunların ortak noktası, gıdanın tarladan tabağa gelene kadar etik yolculuğu üzerine düşünülmemesi ve tartışılmamasıdır.

Makalenin temel savlarından biri; gıda sisteminin, gündelik hayatın nasıl yaşandığına dair etik bir merceğe tutması, gıdanın merceğinden bakıldığında da insan ile doğa arasındaki ilişkiye dair konumunu belirlemektedir. Bu düşüncenin de temelinde doğa ile olan ilişkimizin büyük bir önyargıyla kurgulanması yatmaktadır. İnsanın doğaya olan yaklaşımı, insan türünün üstün bir varlık olduğu yanılıgısına dayanır. Bu noktada felsefe ve etik bu önyargıların eleştirel aklın süzgecinden geçirilmesine yardımcı olur. Etiğin hayattaki daha yüksek değerler ile ilgili olduğu düşüncesinin yanında, günlük kaygılar içinde değerlendirilen yemeğe atfedilen düşük değer temellendirilmemiş önyargılar olarak görünmektedir. Aslında yeme ve içme, insan yaşamının tamamıyla, temel unsurları ve yaşamın değerleri ile doğrudan bağlantılıdır. Gıdaların tüketimiyle, insanlar gerçekliğe, çevremizdeki doğaya zorunlu olarak bağlanır ancak nedense bu durumu genellikle görmezden gelinir.

Makalenin bir diğer savı; gıda ve felsefenin, beden ve doğa gibi birbirine ait ve bağlı olduğu düşüncesidir. Tarım sistemleri ve sağlıklı gıdanın etik açıdan sürdürülebilirliği; özgürlüğe, bilince, her türlü ön yargıyı eleştiriye, fikirleri muhakemeye, sonuçlara değil nedenlere odaklanmaya dayanmaktadır. Eğer gıdalarımızın üretim ve tüketim sisteminde bu dayanaklar yoksa etiğin de yeri mümkün görünmemektedir. Gıda etiğinde tartışılması önerilen odak noktalarının bu makalede ortaya konması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Tarım ve gıda etiği, Endüstriyel tarım, Hayvan sömürüsü, İklim krizi*

Yöntem

Çalışmanın kavramsal çerçevesi, detaylı literatür taraması ve verilerin karşılaştırmalı olarak incelenmesi ile ortaya konacaktır. Kavramsal çerçevenin ışığında, gıdanın tarladan tabağa ulaşana kadar olan yolculuğu etik açıdan tartışmaya açılacaktır. Paradigma değişiminin gerekliliği, hayvansal gıda üretimi ve hayvan sömürüsü, endüstriyel tarım ve küresel iklim krizi, doğaya ve gıdalara yabancılaşma argümanları üzerinden bulgular ve çözüm önerileri temellendirilmeye çalışılacak ve tartışmaya açılacaktır.

Çalışmanın Sınırlılıkları

Hazırlanan makalenin temel hedefi gıdaların tarladan tabağa ulaşana kadar geçirdiği süreçte etik problem alanlarını tartışmaya açmaktır. Sürecin çok faktörlü ve çok paydaşlı olması ve her faktör ve paydaşın etkisinin tek tek ele alınmaması çalışmanın temel sınırlılığı olarak görülmekle birlikte bu sınırlılık; paradigma değişiminin gerekliliği, hayvansal gıda üretimi ve hayvan sömürüsü, endüstriyel tarım ve küresel iklim krizi, doğaya ve gıdalara yabancılaşma argümanları üzerinde tartışılarak aşılmaya çalışılmıştır.

Paradigma Değişiminin Gerekliliği

Bugün geçerli olan, maksimum verime ulaşmak için maksimum girdi kullanımı düşüncesinin sonucu olarak ortaya çıkan ve yoğun tarımsal üretim paradigması şeklinde adlandırılan üretim modelinin yarattığı etik sorun alanları nedeniyle doğal kaynakların ve çevrenin sürdürülebilirliğini sorgulanır hale getirmiştir. Yoğun tarımsal üretim paradigmasının iki yüzyıldan daha eski olan temel dayanağı, herkesin temel gıdalara ulaşabildiği daha iyi bir yaşam fikridir. Yaşadığımız gıda güvencesi, gıda güvenliği ve ekolojik problemler göstermektedir ki yoğun tarımsal üretim paradigması bu amaca uygun olmadığı gibi

küresel iklim krizinin de önemli bir kaynağı olarak görünmektedir. Tarladan tabağa gelene kadar gıdaların üretim ve tüketimde gözlenen tüm adaletsizlikler, doğal kaynakların geri dönüşümsüz şekilde kullanılamaz hale gelmesi, gıdaların adil dağıtımının yapılamaması ve büyük siyasi krizler, kritik bir soruyu sormayı gerekli kılmaktadır. Gelecek yüzyılda yeni üretim paradigması ne olmalıdır ve bu paradigma bağlamında iyi bir yaşam nasıl olacaktır?

Bu soruya etik açıdan verilecek en anlamlı yanıt, sürdürülebilir tarım ve sağlıklı gıda üretim paradigmasına geçiş ile insan ve doğa ilişkisinin yeniden kurgulandığı, yeni değerler sistemi üzerinde temellenen gıda anlayışı olacaktır. Bu anlayışın temel dayanağı da üretim ve tüketim açısından gıdaların değer sistemimizin ve ekonominin odak noktasında yer alabilecek nitelikte olmasıdır.

Sürdürülebilir sağlıklı gıda üretimi ile ilgili problemlerin hem yerel hem de küresel boyutlara ulaşması, insanlığı bekleyen geri dönülemez sorunların gezegenimizi tehdit eder boyutlara gelmesi “İnsan Merkezli Etik” anlayışın her yönüyle sorgulanmasına sebep olmuştur. İnsanın doğanın sahibi ya da doğayı istediği gibi değiştirme hakkında sahip olmadığı, sadece ekosistemin bir parçası olduğu temeline dayanan paradigma üzerine düşünmeye yönelim önemli bir başlangıç olacaktır.

Doğanın sahibi olduğunu ve doğayı temsil hakkını elinde tuttuğunu düşünen ve doğa olmadan yaşamını sürdüremeyecek olan insan türü ile insansız da varoluşunu sürdürebilen doğa arasındaki ilişkinin türümüz tarafından yeniden değerlendirilmesi zorunlu görünmektedir.

Toprak ve çevrenin korunması, cinsiyet eşitliği, adaletli paylaşım, hayvan hakları kavramlarının giderek ön plana çıkmaktadır. Bu durum, ekosistem merkezli etik anlayışa sahip paradigmanın, insan merkezli etik anlayışa alternatif olabileceğini göstermektedir.

Ekosistem merkezli etik yaklaşımın kabul gören temel dayanak noktası ise yaşamın kendisi olarak gösterilmektedir. Bu yaklaşıma ait paradigmada her yaşam formunun doğal düzen karşısında aynı haklara sahip olduğu kabul edilir. İnsan olmaksızın da doğada yaşamın devam edeceğini düşünüldüğünden, doğada mevcut her canlı, insanın ona yükleyeceği bir değerden bağımsız olarak değerli kabul edilir.

Hayvansal Gıda Üretimi ve Hayvan Sömürüsü

Yirminci yüzyılda, sivil haklar mücadelesinde ön plana çıktığı gözlenen ırkçılık ve cinsiyet ayrımcılığı çalışmaları, hayvanlara karşı olan ayrımcılık biçimleri üzerine yapılan çalışmalara olan yönelimi arttırmıştır. Bu noktada gıda olarak yetiştirilip öldürülen ve genelde her türden deneyde malzeme olarak görülen hayvanlar başta olmak üzere tüm hayvanlar; “öteki varlıklar” olarak nitelendirilmektedir. Hayvanların sömürülmesinde ve onlara türümüzün istediği gibi davranma hakkının temelinde yatan düşünce, kendi ırkının başka ırklardan üstün olduğu ve bu nedenle başka ırklarla karışmasını istemeyen mantıkla aynı olduğu görülmektedir. Bu düşüncenin benzer şekilde cinsiyetçilikle de denk olduğu iddiası Richard Ryder tarafından “türçülük” olarak adlandırılmıştır. Türçülük önyargısı ve endüstriyel hayvan üretim tesislerinde gözlenen hayvanların acı dolu yaşamları ve sömürüsü, konunun ahlaki boyutlarının ötesinde endüstriyel hayvan tesislerinin ve kesimhanelerin kriminolojik ortamlar olup olmadığı sorununun, gıda ve tarımın kriminolojik boyutlarını gündeme getirmiş “yeşil kriminoloji”, “kırsal kriminoloji”, “ekolojik adalet” gibi kavramlar bu üretim modeliyle birlikte gıda, tarım ve hukuk terminolojisine dahil edilmiştir (Donnermeyer, 2016 :1-10). Endüstriyel hayvancılıkta, hayvanlarında kendinde değeri olduğu sosyal ve ekonomik nedenlerle görmezden gelinmesinin belki de en üzüntü verici yanı hissetme yetisine sahip olan bu canlıların sevgi, sosyalleşme, türdeşleri ile yaşamak gibi farklı ihtiyaçları olabileceğini bilmemize rağmen bu üretim modelini sürdürmeye devam etmektir.

Aile işletmeleri; hayvanlarla kurulan duygusal bağ ve hayvanların kendi doğalarına uygun yaşam koşullarının sağlanması gibi nedenlerle hayvanlara karşı olan sorumluluğumuzu görmemize yardımcı olacağı düşünülmektedir. Böyle bir sorumluluğu görebilmenin temel koşulu, insan türünün diğer canlılarla birlikte ana değer olduğunu görebilmesinden geçmektedir.

Hayvanların ve kuşkusuz doğanın da sahibi ve onlara hükmetme hakkını kendinde bulan insan merkezli bakış açısı ile değerlendirildiğinde hayvanlar ile insanların eşit olmadığı argümanı ile karşılaşırız. Kuşkusuz hayvanlarla insanlar eşit değildir. İnsanoğlunu zihinsel yetenek, hafızalarının kapasiteleri,

karşılaştıkları problemleri çözme hızları, dili kullanmaları, alet ve makine üretebilme yetenekleri, bilim ve teknolojiyi üretmeleri açısından değerlendirdiğimizde hayvanlardan çok daha farklı ve ileri olmakla birlikte eşit değillerdir. Ancak buradaki akıl yürütme sağlıklı gibi görünse de bu eşitlik argümanı sorunludur. Çünkü aynı eşitsizlik insanlar arasında da mevcuttur. Hiç kimse bu akıl yürütmeye dayanarak, küçük çocukların, hafıza problemi yaşayan hastaların, zihinsel ve bedensel engelli bireylerin sömürülmesi, ilaç ve kozmetik deneylerde kullanılmasını kabul edemez. Burada geçerli olan düşünce, hayvanların endüstriyel çiftliklerde sömürülmesinin yanında yetiştiricilik açısından çok trajik bir hayat yaşadıklarını görmenin gerekliliğidir. Eğer herhangi bir canlının hayatı trajik şekilde acı içerisinde geçiyor, yavruları ile sosyalleşmeden, türdeşleri ile kimi zaman güneşi görmeden ölüme gönderiliyorsa bu acıyı görmezden gelmenin ahlaki açıdan savunulabilir yanı yoktur. Benzer şekilde kadınlarla-erkeklerin, Asyalı-Afrikalıların, sarı tenlilerle beyaz tenlilerin acısını bir diğerine tercih edemeyeceğimiz gibi bir insanla bir ineğin acısını bir diğerinkine tercih edeceğimize dair geçerli bir ahlaki sebep yoktur.

Konunun ahlaki boyutunun yanında pratik yönü de problemlidir. Daha çok et için daha çok yem bitkisi üretmek, böylelikle daha çok su tüketmek, küresel ısınmayı daha da arttıracığı, toprakların ve çevrenin bozulmasına da neden olacağı açıktır.

Sömürüye maruz kalan hayvanların yaşam süreleri boyunca çektikleri eziyeti hayal etmek zor olmamalıdır. Damak zevki uğruna değil, ortak yaşam gezegenimizin sürdürülebilirliği açısından da buna bir son vermek ahlaki olduğu kadar ekonomik, sosyal ve çevresel birçok probleme neden olan sonuçların ortadan kaldırılmasına yardımcı olacağı gerçeği ile artık yüzleşilmelidir. Alternatif üretim modelleri olan agroekolojik yaklaşım, yerel üretim, tarladan sofraya olan mesafenin kısaltılması ve kooperatifleşme konuya çözüm üretmenin önemli kilometre taşları olarak görünmektedir.

Endüstriyel Tarım ve Küresel İklim Krizi

Endüstriyel tarım, etkilerini her geçen gün daha fazla hissettiğimiz küresel iklim krizini farklı boyutlarda etkilemektedir. Daha fazla verim için daha yoğun üretim, yoğun enerji kullanımını gerektirmekte ve bu enerji de temel olarak fosil yakıtlardan temin edildiği için krizi doğrudan etkilemektedir. Bir ülkede üretilen tarımsal ürünlerin dünyanın başka bir ülkesinde işlenmesi ve paketlenmesi, başka bir ülkede pazara sunulması ile tükettiğimiz gıdaların soframıza gelene kadar binlerce kilometre yol kat etmekte ve kullanılan fosil yakıtlar nedeniyle yüksek miktarda atmosferik CO2 salınımına yol açması da iklim krizine ciddi etkide bulunmaktadır.

“Dolu gezegen, boş tabaklar: Gıda Kıtılığının Yeni Jeopolitiği” isimli kitabında Lester Brown (2001: 123), toprağın yeni altın, gıdanın da yeni yakıt olduğunu belirtmekte, toprak erozyonu, artan su kıtlığı, dünyanın yükselen sıcaklığı tarımsal üretimi kısıtlarken, gıda güvenliğinin temel göstergesi olduğunu ifade etmektedir. Sürdürülebilir olmayan tarım sistemlerinin uygarlıkların altını oyduğuna dikkat çekmektedir.

Steinfeld ve ark. (2016) çeşitli sektörlerin küresel sera gazı salınımlarını incelediği çalışmalarında, karbondioksit eşdeğeri olarak ölçüldüğünde, hayvancılık sektörünün neden olduğu emisyonların tüm ulaşım sektöründen çok daha fazla olduğunu ortaya koymuştur.

FAO (2006) yayınladığı raporda hayvancılığın çevre için büyük tehdit olduğu ve acil önlem planlarının yapılması gerekliliğine dair yayınladığı raporda, küresel hayvancılık sektörünün diğer tüm tarım alt sektöründen daha hızla büyüdüğünü, bu durumun aynı zamanda önemli oranda toprak ve su rezervlerinin bozulmasının kaynağı olduğu, gübrelerden gelen nitroz oksidin, karbon dioksit göre 296 kat daha fazla küresel ısınma potansiyeline sahip olduğu ve bunun %65'inin kullanılan gübrelerden geldiğini bildirmiştir. Büyük ölçüde geviş getiren hayvanların sindirim sistemleri tarafından salgılanan metanın küresel ısınma potansiyelinin karbon dioksit göre 23 kat daha fazla olduğunu ve asit yağmuruna önemli ölçüde katkıda bulunan amonyakın %64'ünü oluşturduğu ifade edilmektedir. Rapora göre, hayvancılık sektörü dünyadaki tüm arazilerin %30'unu mera olarak, dünyadaki tüm ekilebilir arazilerin ise %33'ünü yem üretmek için kullanmaktadır. Amazondaki ormanların %70'i ise hayvan otlatmak için kullanıldığından ormansızlaştırmanın da itici gücü olarak kabul edilmektedir. Bu aynı zamanda dünya üzerindeki meraların %20'sinin aşırı otlatma, toprakların bozulma ve sıkışması,

ormansızlaştırma ve erozyonla kaybına neden olduğu da ifade edilmiştir. Hayvancılık sektörünün giderek azalan su kaynaklarına en çok zarar veren sektörler arasında yer aldığı, su kirliliğinin yanı sıra ötrifikasyona, mercan resiflerinin bozulmasına neden olmaktadır. Kullanılan antibiyotikler, hayvan atıkları, hormonlar, tabakhanelerden gelen kirleticiler, yem bitkileri için uygulanan gübreler ve pestisitler önemli kirleticiler arasında yer almaktadır.

Doğaya ve Gıdalara Yabancılaşma

Monokültür tarımsal üretim modelinde tek ürünün seri üretimi, emeğin yerini makinelerin alması, işsizliğin yanında kırsaldan kopan üreticilerin kentlerde istihdam edilememesi de diğer etik sorun alanlarına ilave yeni sorun alanları yaratmaktadır. Bu durum, insanın doğadan kopuşunun da göstergesi haline gelmektedir. Kentlerde, dünyanın her yerinden getirilen tarımsal ürünler ve yoğun pazarlama stratejileri ile tüketiciler, tarımsal ürünlere ve üretim süreçlerine yabancılaştırılır. Tam da bu nedenle gıdalar artık televizyon, bilgisayar gibi bir metaa dönüşür.

Oysa tükettiğimiz gıdaların büyük çoğunluğu doğadan gelir; hayvanlar evcilleştirilir, bitkiler yetiştirilir, çiğ gıdalar yıkanır, işlenir, paketlenir ve yemeden önce pişirilir. Yemeğe dönüşen gıdanın ardındaki doğal hali ve üretimin ardındaki büyük emek böylece görünmez hale getirilir. Yoğun kent yaşamı içinde köy sofraları ve yöresel yemekler günümüzde popüler olsa da çoğu modern tüketici için gıdaların marketlerdeki paketlenmiş ürünlere dönüşmesi, ilgimizi doğal olandan uzaklaştırmaktadır. Doğa ile bağları kopan ve gıdalara yabancılaşan pek çok çocuk ve genç için marketlerdeki paketlenmiş gıdalar artık ticari amaç için üretilen, alınıp satılan bir mal statüsüne indirgenmiş durumdadır. Böylelikle yoğun emek ve doğal kaynakların tüketilmesi ile üretilen gıdalar, şu ya da bu şekilde insan ihtiyaçlarını gideren bir nesneye dönüşür.

Tarlardan tabağa olan gıdanın yolculuğunda doğaya olan yabancılaşma, çoğu kez farkında olmadığımız sosyal, kültürel, ekonomik ve etik değerlerle farklı unsurların birbirine bağlılığını ve gıdanın dünyamızı nasıl çeşitli şekillendirdiğini görmemizi de engellemektedir.

Bulgular

Tarlardan tabağa gelen kadar gıdalar yaşamımızın merkezinde bulunmakta ve değerler dünyamızı da şekillendirmektedir. Örneğin tükettiğimiz gıdalar, yemek yeme zevkimiz yanında doğaya olan yaklaşımımız hakkında fikir verirken estetik bir anlama bürünür. Bir sofraya etrafında paylaştığımız gıdalar, grup içindeki sosyal bağların oluşmasını sağlarken, grup içi iletişimi de güçlendirmesi açısından sosyal bir anlam kazanır. Toplum içerisinde kesimlerin farklı yaşam biçimlerini de temsil etmesi nedeniyle gıdaların kültürel bir anlama büründüğü ifade edilebilir. Tüm bunlarla birlikte tükettiğimiz gıdalar ne tür bir insan olduğumuzu, yaşamak istediğiniz yaşam türünü ve elbette servetin adil veya haksız dağılımı konusunda fikir verirken de etik bir anlam kazanmaktadır.

Tüketilen gıdaların sofraya ulaşana kadar geçirdiği etik yolculuk sadece üreticilerle sınırlı kalmamaktadır. Tüketicilerden gelen ucuz gıda baskısı, sağlıklı ve sürdürülebilir gıda üretimine engel olan hızlı ve kolay tüketilen, öğünü geçiştirmeye yarayan (fast food), nispeten ucuz, gıdaların etik açıdan sorgulanması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Hızlı ve kolay tüketilen, hazır gıdaların sadece tüketicilerin sağlığını tehdit etmekle kalmamakta aynı zamanda marketlerdeki işlenmiş gıdaların çoğunda katkı maddesi olarak bulunan mısır ve soya gibi ürünlerin sürekli olarak üretilmesi monokültür yetiştiriciliğini artırmakta, ekosistem hizmetleri için ciddi bir tehlike yaratmakta, sebze-meyve üretim alanlarını daraltmaktadır.

Stoffel (2013), Amerika'da genç neslin besleme maliyetinin 1960'lardan 2000'lere doğru %19 azalmış olsa da onları sağlıklı tutmanın maliyetinin yaklaşık %150 arttığını, 1990'da obez nüfusun vatandaşlarının %14'ünden fazla bir eyalet bulabilmek zor iken 20 yıl içinde Amerika'da obezite oranı %14'ten düşük olan bir tek eyaletin kalmadığını bildirmektedir.

Alternatif tarımsal üretimin savunucuları, düşük maliyetli gıdaların etik boyutunu ve alternatif üretim sistemlerinin uygulanabilirliğini tartışması hiç boşuna değildir. Bu bağlamda, geleneksel üretim modellerinin sürdürülebilir şekilde iyileştirilmesi, organik ürünler ve küçük aile işletmeleri, kooperatifleşmiş yerel çiftliklerden oluşan bir gıda sistemlerini ön plana çıkarmaktadır.

Bu noktada gıdaların tabağımıza gelene kadar geçen sürece ait emeğin görünür kılınması ancak üreticinin gerçek anlamda desteklemesi ile mümkün görünmektedir. Bu destekler, hükümetlerin sürdürülebilir politik uygulamalarıyla ve tüketicilerin yeme alışkanlıklarını değiştirmesi şeklinde gıdaların üretimindeki emeği desteklemeleriyle mümkün görünmektedir.

Büyük şehirlerde besleme sorununun çözülmüş gibi görünmesi beraberinde sürdürülebilir kalkınmayı tehlikeye atan ekolojik yıkım, iklim krizi, kaynakların tükenmesi, rekor obezite oranları ve artan açlık gibi ağır bir maliyetle geldiği göz ardı edilmemelidir (Steel, 2020).

Gıda etiği üzerindeki tartışmaların, bireysel ve toplumsal olmak üzere iki farklı boyutta şekillendiği söylenebilir (Fischler,1988; Sibal, 2018; Shah, 2018; Reddy, G. and van Dam, 2020). Bireysel boyut açısından değerlendirildiğinde, yemek seçiminin bireyin kimlik inşasıyla bağlantılı olduğu görülmektedir. Lemke (2011) beslenmenin kimliğimiz için taşıdığı felsefi önemi Ludwig Feuerbach (1804-1872)'ın "insan ne yerse odur" cümlesinden daha iyi ve daha açık bir ifade olmadığını bildirmektedir. Öktem (2014), Feuerbach'ın bu cümlesini beslenmenin üretim ilişkilerinin ve bu ilişkilerin üzerinde yükselen toplumsal ilişkilerin bütünlüğünün dışavurumu olduğu için her toplumsal grubun kendisine ait bir beslenme tarzı ve temel gıdası olduğu düşüncesi üzerinden yorumlar. Açıktır ki yediğimiz gıdaların bir kimlik inşa etmesinin nedeni etik bir içeriğe sahip olmasıdır. Bu doğrudan yaşam tercihi ve bireyin kendi bedeniyle ilgili verdiği kararlar ile bağlantılıdır.

İnsanların, çoğu farkında olarak ya da olmadan yemeklerle benzer şekilde bağlantı kurmakta olsa da bazı filozoflarda bu tutumun doğrudan ifade edildiği görülmektedir. Örneğin Antik dünyanın alaycı filozofu Diogenes (MÖ 4. yüzyıl) insanı biyolojik ve hayvansal bir varlık olarak gördüğü için ve bu nedenle hazır gıdalardan kaçınarak hayvanlar gibi sadece çiğ et yemeyi tercih etmiştir. Jean-Jacques Rousseau'nun (1712-1778), ise bol sütü ve ekmecli sade kırı yemeklerini tercih ettiği bilinmektedir. Bu durum her iki filozofun da tükettikleri gıdaları kimlik anlayışlarının ve etik değerlerinin bir uzantısı olarak görülebilir. Her iki filozofun da yemek tercihlerinin "uygar" toplumun yemek alışkanlıklarını reddetmesi aynı zamanda kültürel bir eleştiri içerdiğini göstermektedir Diogenes, bir hayvan olarak özgün bir doğa durumunda yaşamak isterken, Rousseau için sağlıklı köylü kültürünü ideal yaşam biçimi olarak görmektedir (Coff, 2006: 160). Bu açıdan değerlendirildiğinde, gerçekten de insan, etik ve kültürel anlamda yediği gıdalarla bir kimlik inşa etmektedir.

"Gıdalar ahlakımızı ve değerlerimizi nasıl etkiler?" ve "Ahlaki değerlerimiz gıda tüketimimizi nasıl etkiler?" sorularının etik platformlarda tartışılmaya başlanması, literatüre politik veya etik tüketici kavramlarını getirirken, tüketicilerin giderek artan bir şekilde gıdaları politik ve etik bir bakış açısıyla seçmeye başladıklarını göstermektedir. Bunun iyi bilinen örnekleri, Kuzey Denizi'ndeki bir petrol platformunu imha etmek için batırma planına karşı Shell'in boykot edilmesi, Fransız ordusunun atom bombası testlerine karşı bir misilleme olarak tüketicilerin Fransız şarabını, peynir ve şişelenmiş suyunu boykot etmesidir. Tüketiciler tarafından gerçekleştirilen bu tür politik eylemin etik temelinin çevrenin ve insanlığın korunması olduğu açıktır (Coff, 2006: 3).

Benzer şekilde tüketicilerin gerçekleştirdiği bir başka gıda eylemi de 1965-1970 yılları arasında gerçekleşmiş ve Kaliforniya'daki göçmen işçilerin yaşam koşullarının iyileştirilmesini, sendikal haklarını kazanmasını hedeflemiş ve "üzüm boykotu" olarak adlandırılmıştır. Söz konusu eylemde kereviz, üzüm ve greyfurt gibi bölgenin stratejik ürünlerinin boykotuna toplumun değişik kesimleri de destek vermiştir (Rogers, 1969; Lindsey, 1983).

Ülkemizde etik anlamda bilinçli olarak başlatılıp yürütülen gıda tüketim anlayışının var olduğu söylemek güçtür. Ülkemizde daha çok milli duygularla güdülenen tüketici protestoları ile karşı karşıyayız. Buradan hareketle ülkemizdeki tüketicilerde vatanseverlik, milliyetçilik, etnosentrizm ve düşmanlık gibi sosyo-psikolojik kavramların etkili olduğu sonucuna varılabilir (Balıkçioğlu vd., 2007). Örneğin inancını zedelediği gerekçesi ile Coca Cola markasını aynı firmanın ürünü olan Fanta ile protesto eden bürokratomuzun eylemini (CNN Türk, 2014), benzer şekilde Türkiye Kırmızı Et Üreticileri Merkez Birliği üyeleri Hollanda'ya tepki için, "Holstein" cinsi büyükbaş hayvanları sınır dışı etme kararını (TRT Haber, 2017) etik açıdan bilinçli bir eylem olarak değerlendirmek zordur.

Ülkemizde gıdaların son tüketiciye ulaşmasında, tercihlerin bireysel olarak ihtiyaçların, güdülerinin, kişiliğinin, tutum ve inançlarının yanında, kişinin üyesi olduğu toplumunda kültür, sosyal sınıf, referans grubu ve aile gibi sosyo-kültürel farkların etkisinin olduğu gözlenmektedir (Deniz, 2011). Kuşkusuz bu tercihlerin temelinde etik anlamda bir karar değil, siyasi ve politik bir anlayış bulunmaktadır.

Ülkemizde, tüketici hakları, gıda güvenliği, iklim krizi, çevre sorunları ve toplumsal cinsiyet kavramlarının akademide ve sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarında daha fazla tartışma zemini bulması ile kişiler tükettiği gıdalar açısından sorumluların ve çözüm odaklarının sadece devlet olmayacağını farkına varmaya başladıkları da gözlenmektedir. Tüketiciler, devletlerin ötesinde, karşılarında uluslararası şirketler, markalar, ebeveynler, sosyal ve politik gruplar olduğunu fark ettikçe gıdalar konusundaki eylemlerini daha bilinçli bir şekilde değiştirmektedirler. Burada toplumsal olarak gözlenen sıkıntı, örgütlenme, protesto biçimi ve gıda etiği üzerine yeterli bilince sahip olmama olarak ifade edilebilir.

Ülkemizde 1950'lerde günümüze köylerden şehirlere doğru çok yoğun ve hızlı göç hareketi, sadece gece kondu semtleri, konut, mülkiyet, işsizlik, suç gibi toplumsal ve hukuki sonuçlar yaratmaz (Sağlam, 2006; Tezcan, 2019). Aynı zamanda etik açıdan kültürel normlarında değişimini de beraberinde getirir. Yer sofrasının masaya, mutfağın da set üstüne çıkması tüketilen gıdalara da yansımaktadır. Bu noktada dönüşümün doğru veya yanlışlığı değil, aynı siteleri, aynı alışveriş merkezlerini, aynı marketleri kullanan tüketicilerin farklı etik kodlarla gıda tüketim alışkanlarına sahip olması tüketicilere sunulacak gıdaların çeşitliliği, sunum mekanları ve şeklinin tartışılmasını zorunlu hale getirmektedir.

Son olarak Pandemi dönemi ile birlikte gıdaların hayatımızdaki etik değerleri açısından iki yeni deneyimi bizlere sunduğunu gözlemledik. Bunlardan ilki, yaşanan süreçte sağlıklı gıdalar ve hijyen açısından kendi bedenimize, ailelerimize özen göstermenin önemine dair ciddi bir kazanım elde ettik. Pandemi bizlere; yeterli gıdaya ulaşabilmenin, gıdaların tarladan tabağa gelene kadar olan yolculuğunda kimyasal kalıntısız olması gerekliliğini, çevrenin korunmasını ve sağlık açısından önemini göstermesi yanında gıdalarımızı üreten insanlara daha fazla değer vermemiz gerektiğini, üretime devam edebilmeleri için gıdalarımızı etik açıdan yeniden değerlendirmemiz gerektiğini açık bir şekilde gösterdi. Soframıza ulaşan gıdalara bakarken bu gıdalara onları üretenler kadar değer vermemiz gerektiği sonucuna ulaştık. İkinci olarak ülkemizin geleneksel ahlaki normlarında yer alan ancak kentleşme ile kaybetmeye başladığımız gıdalarımızı paylaşma duygumuzu yeniden hatırlamaya başladık. Gıdalarımızı ihtiyaç sahibi komşularımızla, yaşlılarla, yakın çevremizle paylaşmaya başlamamız toplumsal dayanışmanın etik açıdan gücünü bizlere yeniden hatırlattığı ifade edilebilir.

Öneriler

Gıdanın tarladan tabağa ulaşma kadar geçirdiği süreçler etik açıdan değerlendirildiğinde, öncelikle doğanın, biyoçeşitliliğin, sürdürülebilir gıda üretiminin yok olacağı bir sona doğru koşar adımlarla ilerlediğimiz açık olarak gözlenmektedir. Bununla birlikte bu yıkıcı gücün sorumlusunun insan türünün kendisi olduğu gerçeği ile yüzleşmekten kaçınmanın sorunu çözemediğini de görüyoruz. Bu noktada bilim ve teknoloji problemlerin çözümüne katkı sağlasa da konunun etik boyutu tartışılmadığı süreç nedenlere değil sonuca odaklanan ve günü kurtaran çözüm önerileri ulaşılmaktadır.

Çözüm önerilerinin başında mevcut tarımsal üretim paradigmasının değişimi gelmektedir. Mevcut üretim paradigmasının, daha fazla nüfusu besleyebilmek hedefi ile yoğun girdi, yoğun kimyasal, doğal kaynakların sınırsız kullanımı ve maksimum verim beklentisinin açıklık, gıda güvenliği ve gıda güvencesi sorunlarına çözüm üretmediği açıktır. Bu nedenle sürdürülebilir ve sağlıklı gıda üretim paradigmasına geçilmesi zorunlu olarak görünmektedir. Bu paradigma değişimi ile birlikte doğal kaynakların korunması, üretimin sürdürülebilir kılınması ve gıdanın adil paylaşımı ile mevcut nüfusun beslenmesi hedeflenmelidir.

Endüstriyel tarım ve endüstriyel hayvansal üretim modelinin yarattığı ahlaki problemlerin yanında küresel iklim krizine yapmış olduğu etkininde göz önüne alınarak alternatif gıda ve üretim modellerinin hem teorik ve hem de pratik etik açısından tartışılması önemli ve gerekli görünmektedir.

Tarladan tabağa, gıdaların mevcut üretim modelinin insanın kendine, doğaya ve gıdalara yabancılaşmayı da beraberinde getirdiği ve sosyal, ekonomik, kültürel ve değerlerimizi değiştirip şekillendirdiğine dair bulgularda etik platformlarda tartışılmayı beklemektedir.

Bu sonuç ve önerilerin ışığında yaşanan etik problem alanlarının sorumlusunun kim olduğu sorusunun da tartışılması gerekli görülmektedir. Bu sorumluluğun sadece bir neslin sorumluluğu olmadığı, sadece devletler, uluslararası şirketler ve markalar da olmadığı açıktır. Bu sorumluluğu üreticiden tüketiciye herkesin alması gerektiğine dair farkındalığı oluşması için çalışmalar yapmak çözüm için başlangıç noktası olarak önerilmektedir.

Sürdürülebilir bir gelecek için daha az et tüketin, daha fazla geri dönüşüm yapın, daha az enerji ve su kullanın gibi slogan önerilerin yeterli ve etkili olmadığı geldiğimiz nokta itibarıyla açıktır. Adil ve sürdürülebilir bir gıda sistemi oluşturmak için gıda etiğinde gözlenen sorunları kimin savunacağına dair olan bakış açımızı değiştirmemizin gerekliliği de önerilmektedir. Zaman ve yemek, her gün zorunlu olarak tükettiğimiz iki şey olsa da hayatı sağlıklı bir şekilde sürdürebilmek için tüketmemiz gereken tek şey sağlıklı gıdalar olduğu için herkes gıda etiği ile ilgilenmeli, daha iyi bir dünyada yaşamayı arzu eden herkes bu sorumluluğu hissedebilmelidir. Burada önemli olan nokta, gıda etiğinde gözlenen problemlerin bir kısmının yasal ama adil olmadığını farkına varılmasının gerekliliğidir. Dünyanın bir ucundan gelen gıdaları soframıza ulaşması yasal ancak yerel üreticiler açısından ne kadar adil olduğu tartışılmalı, alternatif üretim modelleri olarak agroekolojik çalışmalar, gıda kooperatifleri, topluluk destekli tarım, yerel üretici pazarlar, yereli önceleyen aracısız dağıtım ağları bu bağlamda desteklenmelidir.

Kaynakça

- Balıkçıoğlu, B., Koçak, A., Özer, A. (2007). Şiddet İçermeyen Bir Eylem Olarak Dolaylı Tüketici Boykotlarının Oluşum Süreci Ve Türkiye İçin Değerlendirme. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 62 (03), 79-100
- Brown, L. (2012). Full Planet, Empty Plates: The New Geopolitics of Food Scarcity. Earth Policy Institute. Washington.
- CNN Türk (2014). Vali Coca Cola'yı Fanta İçerek Protesto Etti. www.ccnturk.com, (Erişim Tarihi 12.12.2021).
- Coff, C. (2006). The Taste For Ethics, An Ethic of Food Consumption. Springer, The Netherlands.
- Deniz, M. H. (2011). Markalı Ürün Tercihlerinin Satı Alma Davranışları Üzerindeki Etkisi. Journal of Social Policy Conferences, 61 (2): 243-268.
- Donnermeyer, F. J. (Ed.) (2016). The Routledge International and Book of Rural Criminology (1st. Ed). Taylor and Francis Group, Routledge, London,
- FAO, (2006). Food and Agriculture Organization of the United Nations, Livestock a Major Threat to Environment, Remedies Urgently Needed. FAONewsroom. <https://www.fao.org/Newsroom/en/news/2006/1000448/index.html> (Erişim Tarihi 22.08.2021)
- Fischler, C. (1988). Food, Self and Identity. Social Science Information, 27:275-293.
- Lemke, H. (2011). "Der Mensch Ist, Was Er Isst" Ludwig Feuerbach Als Vordenker der Gastrosophie, Epikur Journal Für Gastrosophie. www.epikur-journal.at
- Lindsey, R. (1983). Chavez and Farm Workers Adapt Tactics to the Times. New York Times, July 31: 20.
- Öktem, A. (2014). "Der Mensch ist, was er isst" Die Gaste, Ağustos-Ekim (33): 12-13
- Reddy, G. and van Dam R. M. (2020). Food, Culture and Identity in Multicultural Societies: Insights From Singapore. Appetite, 149, 104633
- Rogers, H. T. (1969). Grape Boycott: It Affects All of Us. American Fruit Grower, March, 11-14.
- Sağlam, S. (2006). Türkiye'de İç Göç Olgusu ve Kentleşme. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD), (5) , 33-44
- Shah, R. (2018). Food and Identity: Food Studies, Cultural and Personal Identity. Anthropological Research. DOI:10.13140/RG.2.2.26973.05608

- Sibal, V. (2018). Food: Identity of Culture and Religion. July-Aug, 2018 Volume 6,. (10908-10915).
- Steinfeld H, Gerber P, Wassenaar T, Castel V, Rosales M, de Haan C. (2006). Livestock's Long Shadow: Environmental Issues and Options. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- Stoffel, B. (2013). The Ugly Truth Behind Cheap Food. The Motley Fool. <https://www.fool.com/investing/general/2013/09/18/cheap-food-bad-for-americans-and-our-environment.aspx> (Erişim Tarihi 12.12.2021)
- Tezcan, M. (2019). Kentten Köye Göç. Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES), 22 (1), 37-42
- TRT Haber (2017). Kırmızı Et Üreticilerinden Hollanda'ya Rest. www.trthaber.com (Erişim Tarihi 12.12.2021)

Tarımsal Üretimde Paradigma Değişiminin Etik Gerekliliği

Burçin ÇOKUYSAL* Derya ASLAN**

Özet

İnsan zorunlu olarak doğanın içine doğar ve ancak doğanın içinde var olabilir. Bu nedenle de insanın doğa ile ilişkisi insanın kendisi kadar eskidir. Zaman içinde değişen ekonomik, sosyal ve politik nedenlere bağlı olarak insan doğa ilişkisinin değişik şekillerde kurgulandığı gözlenmektedir. Hazırlanan makalenin üç temel savı bulunmaktadır. İlki, insanın doğa ile kurduğu ilişkinin niteliği, zaman içinde beslenme ve tarımsal üretimlerinde ortaya çıkan etik sorun alanlarına bağlı olarak değişim gösterdiği.

İkinci olarak, insan doğa ilişkisinde gözlenen değişimlerin, tarımsal üretim paradigmalarının değişimi ile doğrudan bağlantılı olarak değişim gösterdiği yönündedir.

Üçüncü olarak, değişen tarımsal üretim paradigmalarının doğru bir şekilde anlamlandırılıp yorumlanmasında, etik sorun alanlarının ortaya konmasında çevre felsefesi açısından yapılan incelemelerin yeterli olmayacağı, özel olarak tarım ve gıda etiği açısından da değerlendirilmesi gerekliliği yönündedir.

Anahtar Kelimeler: *Paradigma değişikliği, insan doğa ilişkisi, tarım ve gıda etiği*

Makalenin Hazırlanma Yöntemi

Makalede ortaya konan savlar, genel kabul gören etik teorilerin, normların, değerlerin tarım ve gıda etiği çerçevesinde yorumlanması yöntemi izlenerek temellendirilmeye çalışılmıştır.

Doğa “orada duran”, ortaya çıkarılması gerekli olan ve evrensel yasaları olan sabit bir gerçeklik olmanın ötesinde, insanın kendi türü dışındaki varlıklarla ortaya koyduğu ilişkiler ağı içerisinde ve bu ilişkiler ağına bağlı olarak yeniden üretilen bir gerçeklik olarak karşımızda durması nedeniyle hazırlanan makale yöntemsel olarak fenomenolojik bir araştırma denemesi olarak kabul edilebilir.

Çalışmanın Sınırlılıkları

Hazırlanan makalenin temel iddiası tarımsal üretimde paradigma değişiminin etik gerekliliğini ortaya koymak ve gözlenen problem alanlarını tartışmaya açmanın gerekliliğidir. Tarımsal üretimin çok faktörlü ve çok paydaşlı olması ve her faktör ve paydaşın etkisinin tek tek ele alınmaması çalışmanın temel sınırlılığı olarak görülmekle birlikte bu sınırlılık; insanın doğa ile kurduğu ilişkinin niteliği, insan doğa ilişkisinde gözlenen değişimlerin, tarımsal üretim paradigmalarının değişimi ile doğrudan bağlantılı olduğu ve değişen tarımsal üretim paradigmalarının doğru bir şekilde anlamlandırılıp yorumlanmasında, etik sorun alanlarının ortaya konmasında çevre felsefesi açısından yapılan incelemelerin yeterli olmayacağı argümanları üzerinde tartışılarak aşılıp çalışılmıştır.

İnsanın Doğa ile Kurduğu İlişkinin Niteliği

İnsan zorunlu olarak doğanın içine doğar ve doğanın içinde var olur ve kültürel hayatını dil ile şekillendirir. Günlük konuşma dilinde sürekli kullandığımız “doğa” kelimesi de oldukça farklı anlamlara sahip çok katmanlı bir yapıda olup, neliği konusunda uzmanların halen bir uzlaşmaya sahip olmadığı bir kavram olarak görünmektedir. Doğanın kendi kuralları çerçevesinde değişen canlı, cansız etrafımızdaki her şey anlamını içeren tanımı (TDK, 2022) oldukça yüzeysel olarak görünmektedir. Doğanın etrafımızdaki her şey olarak kabul edilmesi durumunda, evimizin bahçesi, kirlettiğimiz okyanuslar, kentimizdeki düzenli parklar ile “vahşi”, “yabani” terimleri ile ifade edilen insansız doğanın aynı düzlemde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği sorusunu da gündeme getirir (Bookchin, 2017: 23). Bu tartışma kaçınılmaz olarak doğanın ne olduğunu ve insanlığın doğadaki yerinin ne olduğu sorularını da beraberinde getirmektedir.

* Ege Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Toprak Bilimi ve Bitki Besleme Bölümü, burcin.cokuysal@ege.edu.tr

** Ege Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Toprak Bilimi ve Bitki Besleme Bölümü, 9121000660@ogrenci.ege.edu.tr

Topdemir (2011), düşünce tarihinde insan eliyle yapılmamış her şeyin doğa olarak ifadesinin doğanın sınırlı bir varlık alanının anlatımına sahip olabileceğine dikkat çekmektedir. İnsan türü de diğer türler gibi doğanın bir parçası olmakla birlikte duysal, duygusal ve ussal bakımdan da doğaya bağımlıdır. Antik çağda doğayı anlamaya tanıma çalışmaları ile doğanın bağımlı bir parçası olarak görünen insanın, uygarlaşma ile doğanın hâkimi ve sömürenine dönüşmüş olduğu gözlenmektedir.

Hazırlanan makalede kullanılan doğa kavramı, insanın müdahalesi olmayan, doğada var olan mevcut güçler tarafından şekillenen ve türlere-varlıklara göre değişen kendine özgü var oluş dizgesine sahip canlı-cansız tüm varlıkları kapsayacak anlamda kullanılmıştır. İnsanlığın başladığı tarihten itibaren insan müdahalesi ile değişen, özellikle tarımsal üretim başladıktan sonra belirginleşen, insanın kendi çıkarlarına bağlı olarak gerçekleştirdiği değişimler sonucunda meydana getirdiği, tüm değerleri ve varlıkları kapsayan doğa parçası ise çevre kavramı ile ifade bulmuştur. Bununla birlikte çevre konusunda yaşanan tartışmalar incelendiğinde çözüm önerilerinin çoğunluğunun daha çok insanı besleyebilmek umuduyla insan eliyle yaratılmış yapay doğanın korunma ve arındırma faaliyetlerine yönelik olduğu ortaya çıkmaktadır. Burada dikkat çeken gerilimin, insanın gıda ve barınma için yarattığı yapay çevre ile her geçen gün alansal olarak küçülen doğal çevre arasında olduğu gözlenmektedir.

Zaman içerisinde insan türünün doğa ile kurduğu ilişkinin gösterdiği farklılıklar, doğayla tek bir yönde ilişki geliştirmediğini, bu ilişkinin siyasi ve politik eğilimlere, gelişen bilim ve teknolojiye, tarımsal üretim modellerine bağlı olarak değiştiğinin göstergesidir. Türümüzün başlangıca göre kökensel olarak farklılaşan doğa anlayışında geliştirdiği soyut düşünme becerileri ile kendisini doğadan ayırması ve toplumsal olanı da içeren yeni bir ilişki kurguladığı gözlenmektedir. İster bir parçası olarak, ister hakimiyet ilişkisi üzerinden kurgulansın, insanın kendi bakış açısı ile tek taraflı bir şekilde kendini merkezileştirdiği ve doğanın kendi içerisindeki akışa müdahil olduğu açıktır (Gül, 2013).

Antik Yunan düşüncesinde hâkim olan organik doğa anlayışında, “doğa (physis)” ne cansız bir taş yığını ne de amaç ve akıldan (logos) yoksun bir varlıktı. İlerleyen dönemlerde, Modern Batı düşüncesinin kurucularından, Francis Bacon (1561-1626) ve Rene Descartes (1596-1650) fikirlerinin etkisi ile doğa mekanik bir yapıya bürünmüş, “doğa” cansız, amaçsız, sıradan yer kaplayan bir varlık olarak tanımlanmıştır. Modern yaşam tarzı ile beraber insanın kendini tek temel ölçü ve değer olarak görüşü, doğayı sıradan ve derinliği bulunmayan bir nesne düzeyine indirgemesi insan doğa ilişkisini köklü biçimde zedelemiştir (Çakmak, 1999).

Tarımsal üretim ile başlayan yerleşik yaşamın yarattığı uygarlığın şehirleşmesi insanların meydana getirdiği yapay doğa ile insanın müdahale etmediği doğa arasındaki gerilimi tarihin her döneminde görmek mümkündür. Kendi içinde büyük bir biyoçeşitlilik barındıran ekosistemler, örneğin bataklıklar, ormanlar, evcilleştirilmemiş hayvanlar yaban, vahşi ve ıslah edilmesi gereken doğa parçaları ve varlıklar olarak görülmüşlerdir. Ancak bu noktada türümüzün tümünden doğa karşıtı bir anlayışa sahip olduğunu da iddia etmenin doğru bir yaklaşım olduğu söylenemez, doğaya hâkim olma ve kendi çıkarları doğrultusunda değiştirme çabaları yanında doğaya uygun yaşam biçimlerini destekleyen doğayı yüceltici yaklaşımların da var olduğunu görmek umut vericidir.

İklim krizi ve yaşanan çevresel felaketlerin yaratıcısının insan türü olduğu kabul edilmeye başlandıktan sonra insanın doğa ile sürdürülebilir bir ilişki içinde olduğu ekolojik doğa anlayışı ve ekolojik yurttaşlık kavramlarının da son dönemlerde tartışılmaya başlandığı söylenebilir. Tüm bu inişli çıkışlı ilişki yanında, makalenin savlarından diğer bir tanesi, tarımın küresel iklim krizine yapmış olduğu etki, ekosistemin dengesinin bozulmasına neden olan üretim faaliyetleri, yöresel çeşitlerin ve biyoçeşitliliği yok oluşları gibi sorun alanları göz önüne alındığında insanın doğayla kurduğu ilişki tarım ve gıda etiği bağlamında yeniden kurgulanması gerektiği yönündedir.

İnsan Doğa İlişkisinin ve Tarımsal Üretim Paradigmalarının Değişimi ile Bağlantısı

Bugün sıklıkla kullanılan paradigma kavramı ilk kez Thomas Kuhn (1922-1996) tarafından 1962 yılında yazılan Bilimsel Devrimlerin Yapısı adlı eserinde kullanılmıştır. Kuhn’un tanımıyla paradigma; “*bir bilim çevresinde, belli bir süre içerisinde bir model sağlayan yani örnek sorular ve çözümler temin eden evrensel olarak kabul edilmiş bilimsel başarılar*” olarak nitelendirilmiştir (Kuhn, 2008). Benzer şekilde zamana bağlı olarak gözlenen tarımsal üretim modellerinin birtakım kabuller bütünü (paradigma)

çerçevesinde gerçekleştiği söylenebilir. Bu kabullerin değişimi, olaylara bakışımızı, onları yorumlayıp anlamlandırma biçimimizi de değiştirir.

Tarımsal üretim açısından değerlendirildiğinde yaklaşık olarak MÖ 10.000 yıl öncesine tarihlenen avcı-toplayıcılık paradigması yerini yerleşik hayata geçişle başlayan geleneksel üretim paradigmasına bırakmıştır. Onsekiz ve Ondokuzuncu yüzyıllarda bilim ve teknolojideki gelişmelere bağlı olarak başlayan yoğun tarımsal üretim paradigmasının Yirmibirinci yüzyıla kadar devam ettiği gözlenmiştir. Günümüzde ise yoğun üretim paradigması yerini sürdürülebilir tarımsal üretim paradigmasına bıraktığı bilinmekle birlikte yakın geleceğin paradigması olarak sürdürülebilir sağlıklı gıda paradigması olacağı öngörülmektedir (Çokuysal, 2022). Doğada varoluşu avcı-toplayıcılık faaliyetleri ile başlayan türümüzün doğa ile kurduğu ilişki, her dönemin üretim ve tüketim kalıpları ile bağlantılı olan tarımsal üretim paradigması tarafından şekillendirilmektedir. Makalenin bir diğer savı, ekosistemle bağlantılı bir bütünsellik içerisinde var olan insan türünün çok katmanlı ve çok paydaşlı olan tarımsal üretim paradigmalarının değişimine bağlı olarak doğa ile kurduğu ilişkinin de değişim gösterdiğidir.

Değişen Tarımsal Üretim Paradigmalarının Doğru Bir Şekilde Anlamlandırılıp Yorumlanmasında, Etik Sorun Alanlarının Ortaya Konmasında Çevre Felsefesi Açısından Yapılan İncelemeler Yeterli Mi?

İnsan doğa ilişkisi genellikle çevre felsefesi ve etiği açısından ele alınmıştır. Örneğin Des Jardins(2006) sürdürülebilir ve adil çevre politikasında felsefenin rolü ve etik sonuçları değerlendirerek, Akalın (2019) insan doğa ilişkisini insan merkezli (antroposentrik) etik içerisinde, Birden (2016) insan-canlı ve çevre merkezli etik ilişki üzerinden insan doğa ilişkisini yorumlamışlardır. Benzer şekilde insan doğa ilişkisi, ulusal ve uluslararası literatürde çevre felsefesi ve etiği kapsamında değerlendirilmiştir (Tepe, 1999; Çakmak, 1999; Özerkmen, 2002; Ertan, 2004; Gül, 2013; Toadvine, 2019).

Küreselleşme ile birlikte çok uluslu şirketlerin egemenliğindeki gıda, ilaç ve tohum kartelleriyle tarımın endüstrileşmesi, GDO (genetiği değiştirilmiş organizmaların) tarımsal üretimde yaygınlaşması, endüstriyel hayvancılıkla hayvan hakları gündeme gelmesi, monokültür üretimin biyoçeşitliliğe olumsuz etkisi, ekosisteme zarar veren girdi yönetimi, gıdaların üretim, dağıtım ve tüketim zinciri içerisindeki cinsiyet eşitsizliği, çocuk işçiliği, adil gıda paylaşımı, küresel iklim krizi gibi etik sorun alanları değişen tarımsal üretim paradigmalarının doğru bir şekilde anlamlandırılıp yorumlanmasında, etik sorun alanlarının ortaya konmasında çevre felsefesi açısından yapılan incelemelerin yeterli olmayacağını göstermektedir.

Bulgular

Bugün tarımsal üretimde ve doğayla kurduğumuz ilişkide gözlenen etik sorun alanları dikkate alındığında; insan türünün, doğanın ve türü dışındaki varlıkların tek hâkimi ve sahibi olduğu düşüncesi önemli bir yanılısma olarak görünmektedir.

Başlangıçta içine doğduğumuz doğanın artık insan eliyle yeniden düzenlenmiş, dönüştürülmüş ve yapay üretim alanlarına çevrilmiş olduğu açıktır. Ancak bu noktada değişimin sadece doğada olduğunu söylemek güçtür. İnsan türünün de bu değişim ve dönüşümden payını aldığı görülmektedir. Braidotti (2014), küreselleşme ve teknolojideki gelişmelerle birlikte insanın değişimini “*postmodern, sömürgecilik sonrası, Post-Endüstriyel ve dahi çokça tartışmalı postfeminist koşullar altında, öyle görünüyor ki insan sonrasına geçmiş durumdayız*” şeklinde ifade etmektedir. Bu değişimlerin görülmesi ve tartışılması insan doğa ilişkisinin yeniden kurgulanabilmesi için başlangıç noktası olarak görülebilir.

“*Ekolojik Basiret: Doğanın Sesine Kulak Vermek*” isimli makalesinde Çelik (2020) doğanın ve doğadaki yaşamın canlılığını ve sürdürülebilirliğini ön plana çıkararak yaşam ağının korunması gerekliliğini ifade etmesi, Patel ve Moore’un (2019) doğayı önce paraya ardından sermayeye çeviren ilişkinin sürdürülemez olduğunu belirtmesi, bu sürdürülemez ilişkinin nedeni olarak kapitalizmi gören Moore’un (2016) bu dönemi “Kapitolosen (capitalocene)” olarak adlandırması insan doğa ilişkisinin yeniden kurgulanmasının zorunluluğunu vurgular niteliktedir.

Leopold (2013) “*insanın toprakla ve üzerinde yaşayan hayvanlar ve bitkilerle ilişkilerini ele alan bir etiğin olmadığını*” (s. 212) ifade etmesi ve “*günümüze dek her tür etiğin tek bir dayanak noktası olduğu,*

bu dayanağın, bireyin karşılıklı olarak birbirine bağlı parçalardan oluşan bir topluluğun üyesi olduğu” (s. 213), düşüncesi; insan doğa ilişkisinin tutarlı bir şekilde yeniden kurgulanmasında ve temellendirilmesinde etkin olabileceğini düşündürmektedir.

Tarımsal üretim paradigmasının zaman içinde değişimleri incelendiğinde bu değişimlerin tarım ve gıda etiğinde gözlenen etik problem alanları ile doğrudan bağlantılı olduğu görülmektedir. Avcı toplayıcılık paradigmasının hâkim olduğu dönemde yaşanan alanın arazi ve iklim koşullarına göre nüfus artışının gıda stok miktarına oranının (çevre taşıma kapasitesi) dengesinin bozulması avcı gruplar arası savaş, yamyamlık, kölelik gibi etik sorun alanlarını beraberinde getirmiştir. Tarım devriminin ardından başlayan yerleşik hayat türümüzü yaşanan yerin iklimine adapte olmaya, buğday, mısır, patates gibi birkaç ürünle beslenmeye, birkaç tür hayvanı evcilleştirmeye zorlamıştır. Bu dönemde üretimin yoğun kadın ve çocuk emeğiyle olması köleciliğin evrensel üretim biçimine dönüşmesi, adalet ve paylaşım problemleri yeni ve öncekinden farklı etik sorun alanları yaratmıştır. Yerleşik hayata geçişle başlayan üretim artışı beraberinde nüfus artışını da getirmiş, artan nüfusu besleyebilmek için daha fazla gıda ihtiyacı bilim ve teknolojinin desteği ile yoğun üretim paradigmasına dönüşmüştür. Yoğun üretim paradigması ile fosil yakıt, tarımsal mekanizasyon, kimyasal gübre, pestisit kullanımının artışı beraberinde geri dönülemez çevre problemlerini de getirmiştir. Bugün geldiğimiz noktada yetersiz beslenme, kötü sağlık koşulları, eksik ve hatalı kalkınma programları, nüfus artışı küresel etik sorunlar olarak karşımızda durmaktadır. Artık sürdürülebilir tarım ve sağlıklı beslenme için etik sorun alanlarına duyarlı yeni bir üretim paradigmasına olan ihtiyaç açıktır.

Etik sorun alanlarının toplumsal bir uzlaşa ile çözümlenemediği durumlarda tarımsal üretim paradigmasının (zorunlu olarak) değiştiği tarihsel olarak ortadadır. Bu nedenle de insanın doğayla tek bir türde ilişki geliştirmediği; yönetimlere, siyasi eğilimlere, bilim ve teknolojiye gelişmelere, çevrenin ve iklimin değişimlerine bağlı olarak bu ilişkinin değişik formlar aldığı görülmektedir.

Doğaya duyarlı tarım sistemleri ve sürdürülebilir gıda üretimi için mevcut problem alanlarının felsefi ve etik düzlemde tartışılmaya başlanması, bu problem alanlarının çevre etiği yanında tarım ve gıda etiği çerçevesinde yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluğun yansımaları Tarım ve Gıda Etiğinin XX. Yüzyılın başlarında uluslararası platformlarda, kurumsal ve akademik çevrelerde gündeme gelmesiyle gözlenmektedir. 1998 yılında İngiltere’de kurulan Gıda Etiği Konseyi (Food Ethics Council, FEC), 1999 yılında kurulan Avrupa Tarım ve Gıda Etiği Derneği (European Society for Agricultural and Food Ethics, EURSAFE), ülkemizde ise 2016 yılında TARGET (Tarım ve Gıda Etiği Derneği) tarım ve gıda üzerine olan konuları tartışmaya teşvik etmek temel amacıyla kurulmuştur. Birleşmiş Milletler Tarım ve Gıda Organizasyonu (FAO), tarım ve gıda etiği kapsamını; gıdanın değerini adalet sorunu, refahı geliştirmenin değerini sürdürülebilir tarım ve sağlıklı gıda üretimi, insan sağlığının değerini de yeterli gıda üzerinden değerlendirmiştir (FAO, 2021).

Sonuçlar

İnsanın doğadaki diğer türler gibi ekosistemin sıradan bir üyesi olarak görülmesi ve ekosistemin bağlantısal bir bütünlük içinde ele alınması, insan doğa ilişkisinin yeniden kurgulanması gerekliliği etik bir zorunluluk olarak görülmektedir. Ayrıca ortaya konan çözüm önerilerinin problemlerin sonuçlarına değil nedenlerine odaklanması gerekliliği varılan sonuçlar arasındadır.

Yeniden tartışılacak etik değerler çerçevesinde, üretilen gıdaların değerini adalet ve adil paylaşım üzerinden, doğal kaynakların ve biyoçeşitliliğin korunmasını sürdürülebilir tarım ve sağlıklı gıda üretimi üzerinden, ekosistemin ilişkiler ağının ise bağlantısal bütünsellik üzerinden değerlendirildiği yeni bir tarımsal üretim paradigmasına duyulan ihtiyaç ortadadır. Yeni paradigmanın etik çerçevesi ise tartışılmayı bekleyen alanlar arasındadır.

İnsanın doğa ile kurduğu ilişkinin ortak paydasının tarım olduğu düşünüldüğünde, tarımsal üretimin insan-doğa-diğer insan ile kurulan çoklu bağlantılar ağı olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Tarım aynı zamanda gıda güvenliği ve gıda güvencesi, iklim krizi, sosyal adalet, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, çocuk işçiliği, endüstriyel hayvancılık, hayvan sömürsü, biyoçeşitlilik, kırdan kente göç, ekosistemin sürdürülebilirliği açısından düşünüldüğünde, tarım ve gıda etiğinin çevre etiğinden bağımsız bir alan olarak felsefi düzlemde yer almasını gerekli kılmaktadır.

Tarımsal üretimin; sosyal, kültürel, ekonomik ve etik bağlamı olan bir süreç olduğu konusundaki uzlaş, tarımsal üretimin küresel şirketlerin yarattığı tarım endüstrisi ve ona bağlı ekonominin bir parçası olmaktan uzaklaştırarak önemli bir dayanak noktası olarak görünmektedir. Tarımsal üretimin doğanın korunarak sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla ortaya konan agroekolojik yaklaşımlar içerisinde toprak bakımı (landcare), korumalı tarım (conservation farming), permakültür (permaculture), biyodinamik tarım (biodynamics agriculture), finansal yeniden yapılandırma (financial restructuring) sistemleri sürdürülebilir bir gelecek için ümit vermektedir.

Kısa vadede üreticilerin yeterli kazanç elde edememeleri, doğal kaynakların ve tarım alanlarının hızla elden çıkması, üretilen gıdaların adil paylaşımı ve sağlığa uygun üretimi ile alanlarının yakın geleceğin tarımsal üretim modelini sürdürülebilir sağlıklı gıda paradigmasına dönüştüreceği sonucuna varılmıştır.

Canlı cansız tüm varlıkları kapsayan ortak yaşam gezegenimizin sürdürülebilirliği ve insan türünün geleceği için ortak aklının varacağı ekosistem odaklı düşünme, ekosistemi oluşturan her parçanın hem kendi içinde hem de diğer parçalarla olan ilişkisini anlamaya yardımcı olacaktır.

Sonuç olarak tarım sistemleri ve sağlıklı gıda üretiminde gözlediğimiz etik sorun alanları göstermektedir ki doğa ile olan ilişkimizi hakimiyet ya da sahiplik üzerinden kurgulamaya çalışmak kazanılamayacak bir mücadele içinde olmaya benzemektedir. İnsan türünün varlığını tehdit eden mevcut insan doğa ilişkisi yerine, doğanın bir parçası olduğumuz gerçeğinde hareketle onu koruyan ve ilgi gösteren bir yaşam tercihi gelecek nesillere olan sorumluluğumuzu da yerine getirmemize yardımcı olacaktır. Varılan en önemli sonuçlardan sonuncusu ise insanın doğadaki yeri ve geleceğinin nasıl şekilleneceğini sadece bilimsel değil felsefi ve etik platformlarda tartışılmasının önemini görmektir. Bu tartışmalar doğru ve kesin sonuçlar vaat etmemekle birlikte sürdürülebilir çözümlere yaklaşabilmek için elimizdeki en önemli argüman olarak görünmektedir.

Kaynakça

- Akalm, M. (2019). *Çevre Etiği, Çevre Felsefi Yönelimler*. İstanbul: IKSAD Publishing House.
- Birden, B. (2016). Çevre Etiğinde Bireyin Ahlaki Sorumluluğuna Kısa Bir Bakış. *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 3(1), s. 4-14.
- Bookchin, M. (2017). *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi, Diyalektik Doğalcılık Üzerine Denemeler*. 2. Baskı. (Çev. R. G. Ögdül). İstanbul: Sümer Yayıncılık, Mitani Basın Yayıncılık.
- Braidotti, R. (2014). *İnsan Sonrası*. (Çev. Ö. Karakaş), İstanbul: Kolektif Kitap.
- Çakmak, C. (1999). Physis'den Res Ekstensa'ya Doğa ve Teknik Anlayışları. *Felsefelogos Dergisi*, Ekoloji Felsefesi ve Etiği Sayısı. S. 77-86
- Çelik, E. E. (2020). Ekolojik Basiret: Doğanın Sesine Kulak Vermek. Son Dönemeç, Ekolojik Kriz. *Doğu Batı Düşünce Dergisi* 24(95), s. 153-164.
- Çokuysal, B. (2022). Tarım ve Gıda Etiği Bağlamında İnsan-Doğa İlişkisinin Yeniden Kurgulanması (Danışman A. O. Gündoğan). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Des Jardins, J. (2006). *Çevre Etiği, Çevre Felsefesine Giriş*. (Çev. R. Keleş). Ankara: İmge Kitapevi.
- Ertan, B. (2004). 2000'li Yıllarda Çevre Etiği Yaklaşımları ve Türkiye. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2 (1), s. 93-108.
- FAO (2021) Ethics in Food And Agriculture. <https://www.fao.org/3/X9601E/x9601e03.htm> (Erişim Tarihi 12.12.2021)
- Gül, F. 2013. İnsan Doğa İlişkisi Bağlamında Çevre Sorunları ve Felsefe. Pamukkale Üni., Sosyal Bilimler Enst. Derg. Sayı 14, Syf 17-21.
- Kuhn, T.S. (2008). *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, (Çev. N. Kuyuş). İstanbul: Kırmızı Yayınları
- Moore, J. W. (2016). Anthropocene or Capitalocene? Nature, History and the Crisis of Capitalism. Oakland, CA: PM Press.

- Özerkmen, N. (2002). İnsan Merkezli Çevre Anlayışından Doğa Merkezli Çevre Anlayışına. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 42(1-2), s. 167-185.
- Patel, R., Moore J. W. (2019). *Yedi Ucuz Şey Üzerinden Dünya Tarihi, Kapitalizm, Doğa ve Gezegeenin Geleceği İçin Bir Rehber*. (Çev. S. Gündüz). İstanbul: Kolektif Kitap.
- TDK, Türk Dil Kurumu (2022). Doğa. sozluk.gov.tr (Erişim Tarihi 12.12.2022)
- Tepe, H. (1999). 'Çevre Etiği': 'Toprak Etiği' mi Yoksa 'İnsan Etiği' mi? 'Ekoloji Felsefesi ve Etiği', *Felsefelogos*, 6(1), s. 41-56.
- Toadvine, T. (2019). Arzunun Önceliği ve Ekolojik Sonuçları. Yerküre Krizi, Dönüşen İnsan, *Cogito Dergi*, 93, s. 113-127.
- Topdemir, H. G. (2011). "Hüseyin Gazi Topdemir ile İnsan ve Doğa İlişkisi Üzerine Söyleşi". *Eskiyeni*, 2, s. 38-45.

Sürdürülebilir Tarımın İklim Adaleti Bağlamında İncelenmesi

Derya ASLAN

Özet

21. Yüzyılın stratejik sektörleri arasında yer alan tarım, 2050 yılına gelindiğinde 10 milyara ulaşması beklenen dünya nüfusunun beslenmesinde büyük bir sorumlulukla karşı karşıyadır. Nüfusun beslenebilmesi için gıda üretiminde en az yüzde elli oranında artışın yapılması gerekmektedir. Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin ilk ikisini oluşturan “yoksulluğa son” ve “açlığa son” ilkeleri dikkate alındığında, tarımın ve gıda üretiminin önündeki en büyük tehdit gıda adaletsizliği ve iklim değişikliğidir.

İklim değişikliğinin etkisinin eşit dağılmaması, özellikle bundan en az sorumlu olan dezavantajlı ülkelerin en çok etkilenmesi, gelişmiş ülkelerin ve iklim değişikliğine en yüksek katkıda bulunan şirketlerin görev ve sorumluluklarını hedef şaşırtarak bireye yüklemesi, teoride kalan vaatlerle kendilerini aklamaları etik açıdan incelenmelidir. Gelecek nesiller için adalet kavramı ön plana çıkmakta, sorunun çözümü için daha yüksek ahlaki standartlar ve normlar gerekmektedir. Bu nedenle, iklim krizinin aynı zamanda bir çocuk hakları krizi olduğu düşünülmektedir. Böylece, iklim değişikliğinin siyasi veya ekonomik bir sorundan ziyade etik mesele olduğunun farkına varılması gerektiği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İklim değişikliği, iklim adaletsizliği, çevresel ırkçılık, eko-engellilik, sürdürülebilir tarım

Giriş

Hızla artan nüfus gıdaya olan talebin artışı, beraberinde de daha çok tarımsal üretimi zorunlu kılmaktadır. Mevcut tarımsal arazilerden beklenen verim artışı, ihtiyaç duyulan talebi karşılamada tek başına yeterli bir faktör olmadığı da açıktır. Tarımsal üretim alanlarının doğal ekosistemlere doğru yayılması, biyoçeşitliliği bozmakta, karbon depolama kaynaklarını azaltmakta, toprak ve havza koruma gibi önemli ekosistem hizmetlerinde kayıplara neden olmaktadır (Gibbs ve Salmon, 2015). Bununla birlikte yoğun tarımsal üretim programları dünya genelinde her yıl 12 milyar hektarlık araziye tarımsal açıdan kullanılamaz şekilde bozuluma uğratmakta, çölleşme ve erozyonu da beraberinde getirmektedir. Bu rakam dakikada 23 hektarlık arazinin kaybı anlamına gelmektedir. Son veriler dünya genelinde toprakların üçte birinin bozulduğu (çoraklaştığını) ve bu durumun yaklaşık 3 milyar insanı etkileyerek gıda talebi açısından durumun kötüleştiğini göstermektedir. Tarımsal ekosistemlerin bozulması yanında arazi bozunumu, ortaya çıkardığı diğer ekolojik ve çevre sorunları yanında iklim değişikliğini de hızlandırmaktadır (Meena ve ark., 2022; FAO, 2018; IPCC, 2007).

İklim değişikliğinin etkilerinin artması, özellikle de dünyanın en fazla genç nüfusuna sahip olan Afrika ve Asya ülkelerinde 2 °C’lık küresel ısınma yetersiz beslenme riskini artıracakları öngörülmektedir. Bugün itibarıyla sanayi öncesi dönemin (1850-1900) seviyelerinin 1 °C üzerine çıktığı bilinmektedir. Küresel ısınmanın bugünkü hızda artması durumunda 2030-2052 yılları arasında 1,5 °C’a ulaşacağı hesaplanmaktadır. Birleşmiş Milletler (BM), iklim adaletinin sera gazları ve buzulların erimesi söyleminden, iklim değişikliğinin etkilerine karşı en savunmasız kişi ve toplulukların yer aldığı bir sivil haklar söylemine geçmesi gerektiğini aktarmaktadır (BM, 2023).

İklim adaleti açısından bakıldığında; iklim değişikliği, tarımsal üretim alanlarının bozulması elden çıkması ve ekosistem hizmetlerinin bozulması bu tehditlere karşı en savunmasız durumda olan ülkeleri ve toplumları daha fazla etkilemektedir. Dikkat edilirse insan türünün yarattığı etkilerle iklim değişikliği iklim krizine dönüşmüş, ancak bu durumun sorumluluğu eşit olmayan bir şekilde dağıtılmıştır. Tespit edilen emisyonların çoğu, artan sıcaklıklara uyum sağlamak için doğal kaynakları en fazla tüketen güçlü ekonomilere sahip gelişmiş ülkelere kaynaklanmaktadır. Coğrafi olarak gözlenen bu adaletsizliğin yanında iklim değişikliği, toplumlarda gözlenen diğer eşitsizliklerle de doğrudan bağlantılıdır. Örneğin aynı toplum içindeki etnik kökenleri, göçmen oluşları, cinsel tercihleri veya diğer nedenlerle toplumdan dışlanan ya da toplumda daha az ayrıcalığa sahip grupların iklim değişikliğinden en fazla etkilenecek

gruplar arasındadır. Benzer şekilde çocuklar, gençler ve gelecek nesiller küresel iklim değişikliğine en az katkıda bulunmuş olmakla birlikte yeterli önlem alınmadığı takdirde yine en fazla zarar görecektir olanlar arasındadır.

Tarımsal üretim iklim değişikliğine karşısında en kırılgan sektörler arasında olmakla birlikte aynı zamanda gıda güvenliği ve gıda güvencesi, iklim krizi, sosyal adalet, toplumsal cinsiyet eşitsizliği, çocuk işçiliği, endüstriyel hayvancılık, hayvan sömürsü, biyoçeşitlilik, kırdan kente göç, ekosistemin sürdürülebilirliği doğrudan iklim adaleti ile ilişkilidir (Çokuysal ve Aslan, 2023a).

İklim değişikliği döngüsü tekrarlanan bir süreç olmasına oldukça rağmen değişikliğin keskin bir biçimde krize dönüşmesi 18. yüzyılda Sanayi Devriminin etkisiyle başlamıştır. İçinde bulunduğumuz yüzyıl, birçok teknolojik imkânı insanlığın hizmetine sunmakta diğer yandan insan faaliyetleriyle kendini yenileme kabiliyeti sınırlı olan doğal kaynakların tüketilmesine yol açmaktadır. İnsan hayatı, bu yeni gelişmelerle gelişip kolaylaşsa da dünyanın bu değişimlere ayak uyduramadığı görülmekte, insanlığın ortak değeri olan doğal kaynaklar yok olma yolunda ilerlemektedir. Ekoloji ile egoloji arasında kalan insanoglu çevrenin ve insanlığın sonunu getirme pahasına iklim değişikliğine yüksek oranda katkıda bulunmakta, doğanın en önemli parçası olan toprağın zarar görmesine, tarımsal üretimin azalmasına dolayısıyla gıda güvenliği sorunlarına yol açmaktadır. IPCC (The Intergovernmental Panel on Climate Change) Raporları, Akdeniz havzasında bulunan Türkiye'nin iklim değişikliğinden en çok etkilenen kırılgan ülkelerden biri olacağını belirtmektedir. Dolayısı ile Türkiye'de tarımsal, sosyal, ekonomik, çevresel ve etik sürdürülebilirliğin sağlanması için daha fazla zaman kaybetmeden, küresel iklim krizinin ciddi bir şekilde dikkate alınması ve acil eylem planının yapılması gerekmektedir. Genel bir çerçevede değerlendirildiğinde iklim adaletinin iklim değişikliğine adapte olma bağlamında ortaya çıkan sosyal adaletsizlikler üzerinde yoğunlaşan bir çatı kavram olarak değerlendirilebilir.

Tartışma

British Columbia Üniversitesi ekoloji profesörü William Rees'in taşıma kapasitesi kavramını daha anlaşılır kılmak için 'ekolojik ayak izi' kavramını ortaya çıkarmıştır. Ayak izi alegorisinin günümüzde daha popüler olması ise Rees'in uzun süre devam eden çalışmaları değil, sembolü Yunan mitolojisindeki güneş tanrısı Helios'tan ilham alarak bir ay çiçeği simgesi şeklinde tasarlayan dünyanın en büyük fosil yakıt şirketlerinden olan BP'nin, yenilenebilir kaynaklara yöneleceğini ifade eden çevre dostu imajını güçlendirmesiyle süregelmiştir. Dikkatleri dağıtarak sorumluluğu bireylere yükleyen şirket BP değil, tütün şirketleri, silah şirketleri, kahve şirketleri gibi birçok farklı sektördeki küresel şirketler ürettikleri sera gazlarıyla tarım ve hayvancılık sektöründen daha fazla iklim değişikliğine neden olmaktadır.

Örnekte olduğu gibi benzer şekilde davranan çok uluslu şirketler hem kazancını arttırmaya devam ederken hem de doğayı korudukları yönündeki çalışmalar oldukça yanıltıcıdır. Bu nedenle doğru görünen yanlışların insanca yaşamı nasıl etkilediği, etik açıdan tartışılmalıdır.

Tarımsal üretimin sürdürülebilir kılınmasının iklim adaleti açısından önündeki en büyük engel endüstriyel tarımsal üretim olarak görünmektedir. Daha fazla verim için daha çok kimyasal kullanımı, endüstriyel hayvancılıkta kullanılan kimyasalların üretimi için yoğun enerji kullanılmaktadır. Bu enerjinin çok büyük çoğunluğu fosil yakıtlardan temin edildiği için iklim değişikliğine doğrudan etki etmektedir.

Sürdürülebilir tarımsal üretim açısından iklim adaleti birkaç boyutta ele alınabilir. Bunlardan birincisi ülkelerin iklim krizi ile mücadelede yarattıkları emisyonların azaltılmasında adaletli bir şekilde katkıda bulunup bulunmadıkları değerlendirilmelidir. Yine yoksul ülkelerde ve toplum dışına itilen gruplarda iklim değişikliğinin etkilerinin azaltılması ve iklim değişikliğine uyumun sağlanabilmesi için küresel çapta adil bir finansmanın yaratılma olanaklarının değerlendirilmesidir (Dolsak ve Prakash, 2022).

Sonuç

İklim adaleti kavramsal açıdan yeni bir kavram olarak gözlense de Amerika Birleşik Devletleri'nde "çevresel ırkçılık" ve ırksallaştırılmış kirlilik olarak da ifade bulan toplumun ırk ayrımcılığına uğrayan kesimlerine eşitlik sağlamayı hedefleyen çalışmaları temel almıştır. Bu çalışma alanı aynı zamanda çevresel adalet üzerine yapılan araştırmalara ve aktivizme dayanmaktadır. Başlangıçta iklim adaleti sadece

iklim değişikliğinin ahlaki boyutlarına odaklanan çalışmalara dayanmak iken 2000’li yıllardan sonra “iklim borcu” ve “tarihsel sorumluluk” kavramlarını merkeze almış ve iklim krizinden en fazla etkilenen fakat iklim krizine en az katkı yapan topluluklar için adalet çağırısında dönüş olan çok katmanlı ve çok faktörlü bir yapıya dönüşmüştür (Newell, 2022).

İnsanın, doğanın ayrılmaz bir parçası olduğu kabul edilmelidir. Etik yaşam biçimini, bireyler arasında ya da bireylerle toplum arasındaki ilişki formunun yanında, insanın içinde yaşadığı ekosisteme karşı da etik sorumluluğunu kapsayacak şekilde genişletilmelidir. Toplumun en kırılgan kesimi kadar güvende olduğumuzun ayırđına varmalı, çözüm getirmeyen gndeliknlemler değil, orta ve uzun vadede temelleri bilime dayanan felsefe ve etiği de göz ardı etmeyen planlar yapılmalıdır. Ekosistemlerle toplum arasındaki ara yüzde yer alan ve iklim değişliği açısından en savunmasız sektör olan tarımın gelecek nesilleri besleyebilmek adına korunması gerekmektedir. Kısaca atmosferdeki ısıyı tutan sera gazlarının artmasından kaynaklanan iklim değişikliğinin çoğunlukla büyük oranda endüstriyel üretim kaynaklı olduğu, bunun için ciddinlemlerin alınması gerektiği düşünülmektedir.

İklim adaleti açısından tarımsal üretim; sosyal, kültürel, ekonomik ve etik bağlamı olan bir süreç olduğu kabul edilmelidir. Tarımsal üretimin doğanın korunarak sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla ortaya konan agroekolojik yaklaşımlar içerisinde toprak bakımı (landcare), korumalı tarım (conservation farming), permakültür (permaculture), biyodinamik tarım (biodynamics agriculture), finansal yeniden yapılandırma (financial reconstruction) sistemleri sürdürülebilir bir gelecek için mit vermektedir (Çokuysal ve Aslan, 2023a).

Tarımsal üretimin kırılganlığı ve iklim değişikliği karşısında, diğer dezavantajlı grupların beklentileri için iklim adaleti kapsayıcı bir plan olarak görülse de iklim değişikliğine uyum çalışmaları içerisinde genellikle parçalı bir şekilde ele alındığı gözlenmektedir. Bu nedenle, toplumdaki kırılganları doğrudan etkileyen sosyal ve çevresel adaletsizlikleri birbiriyle bağlantılı bir biçimde ortaya koyan zmnleri için adil, somut ve entegre stratejilere ihtiyaç olduğu açıktır. Maia ve Ark. (2022) iklim adaletini “Kesişimsel İklim Adaleti” şeklinde değerlendirmiş, iklim değişikliğine uyumun planlanmasında dönüştürücü eylemler ve sosyal eşitliknlerinden beş eksenli kavramsal bir yolnlemişlerdir.

Bu eksenler ırksal ve toplumsal cinsiyet eşitlisizliği ile mücadele, farklı kırılganlıkları ortaya çıkaran itici gleri giderme, bakım politikaları ve etiği ciddiye alma, yerel toplulukları yaşadıkları yerlerle olan ilişkileri merkeze alma, kimlikler arası aktivizm ve toplulukların dayanıklılık biçimlerini arttırma şeklinde sıralamışlardır.

Cram ve ark. (2022) ise çevresel iletişim alanı kavramı henüz yeterince gelişmemiş olması nedeniyle dezavantajlı grupların tıbbi ve sosyal modelleri aracılığıyla “eko-engellilik” kavramının üzerinden iklim adaletini ortaya koymuşlardır. Sürdürülebilir tarımsal üretimi de içine alan iklim adaleti kavramını da çevresel iletişim araştırmalarının t ekseninin üzerinden disiplinler arası bir alan olarak tanımlamışlardır. Bu t eksenini ise el sürülmemiş doğa ve açık hava rekreasyonunda eko-yaşam, halk sağlığının ekolojik normları, iklim adaletinin geleceği olarak ifade etmişlerdir.

neriler

İnsanlığın gıda üretimi ile ilgili çok yönlü zorluklarla karşı karşıya kaldığı günümüzde Nobel barışdl sahibi Elie Wiesel ‘in Adaletsizliği engelleyecek gücünüzün olmadığı zamanlar olabilir; fakat itiraz etmeyi beceremediğiniz bir zaman asla olmamalı.’ İfadesine ciddiyetle ele alınmalı, iklim ve gıda adaletsizliğinin karşısında durulmalıdır. Bu sorumluluk yalnızca hükümetlerin, küresel şirketlerin ya da sivil toplum kuruluşlarının inisiyatifine bırakılmamalı, toplumun her ferdi tarafından hissedilmesi yönünde farkındalık yaratılmalıdır.

Sürdürülebilir evre, gıda üretimi ve insan sağlığı için bilimsel bir uygulama olmanın yanında aynı zamanda bir toplumsal hareket olan agroekoloji gibi sürdürülebilir alternatif üretim modeline geilmesinlenmektedir. FAO tarafından düzenlenen Uluslararası Sempozyumda da onaylanan, Agroekoloji ve Gıda Hakkı adlı raporda agroekolojinin dünyadaki gıda üretimini iki katına çıkarak yoksulluğu azaltacağı, iklim değişimi sorununa çözüm sağlayacağınngrlmüştr.

Sonuç olarak, önerilen adil çözümlerden biri iklim değişikliğinin yarattığı olumsuzlukların yanında sürdürülebilir tarımsal üretim için sistem değişikliğini tartışmak iyi bir başlangıç noktası olarak görünmektedir. İklim değişikliğinde en kırılgan sektör olan tarımsal üretimi ve en savunmasız kesimlerin başında gelen tarımsal ürün üreticilerinin haklarını korumak, iklim değişikliğinin faydalarını, etkilerini ve sorumluluklarını küresel anlamda eşit ve adil dağıtabilmek iklim adaleti açısından önemli ve gerekli görünmektedir. Sürdürülebilir tarım açısından iklim adaletini sağlayabilmek için sadece insan haklarına saygı göstermek ve korumak yeterli görünmemekte, ekosistemi bir bütün olarak değerlendirerek, diğer türlerin ve cansız varlıklarında ilgi etiği çerçevesinde korunmasına özen gösterilmelidir.

Az gelişmiş ülkelerin kalkınma ve benzer şekilde tarımsal üretimi gerçekleştiren üreticilerin toplumun kırılgan kesimi olarak desteklenme hakkına sahip olması gerektiği düşünülmektedir.

Kırsal yaşamı sürdüren tarımsal üreticilerin iklim değişikliğinin etkileri konusunda gerek yerel yönetimler gerekse politika yapımcıların desteği ile iklim yönetimi konusunda eğitim almaları sürdürülebilir tarımsal üretim açısından özel bir önem arz etmektedir.

Tarımın sürdürülebilir kılınması ve iklim adaletinin sağlanması için, iklim değişikliğinin yaratılmasında sorumlunun kim olduğu sorusunun tartışılması gerekli görünmektedir. Çevrenin sürdürülemez şekilde tahribatı ve iklim krizinin yarattığı etkinin olumsuz sonuçları sadece küresel şirketlere, hükümetlere veya sadece bir nesle mal etmek doğru görünmemektedir. Bu sorumluluğu üreticiden tüketiciye herkesin alması gerektiğine dair farkındalığı oluşması için çalışmalar yapmak çözüm için başlangıç noktası olarak önerilmektedir (Çokuysal ve Aslan, 2023b).

İklim değişikliğinin çözümünde bir başlangıç olarak görünen azaltım ve uyum politikaları maliyetlerinin hem sektörler hem de toplumlar arasında eşit olmayan şekilde dağıldığı görünmekte, mevcut olan eşitsizliğin yeniden üretildiği gözlenmektedir. İklim eylemsizliğinin ve eylemsizlik maliyetlerini kimlerin üstlendiği ve faydalarını kimlerin elde ettiği incelenmelidir.

Sürdürülebilir tarımsal üretim iklim adaleti açısından değerlendirildiğinde sadece siyasi, ekonomik ve bilimsel perspektiften değerlendirmenin yeterli olmayacağı ahlaki ve felsefi perspektifin de göz önüne alınması gerektiği düşünülmektedir. Tarımsal üretimde önemli etik problem alanlarından biri olan cinsiyet ayrımcılığı iklim adaleti kapsamında yeniden değerlendirilmelidir (Sultana, 2021).

Kaynakça

- BM, (2023). Climate Justice. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/blog/2019/05/climate-justice/>
- Cram, E., Law, M. P., Pezzullo, P. L. (2022). Crippling Environmental Communication: A Review of Eco-Ableism, Eco-Normativity, and Climate Justice Futurities. *Environmental Communication*, 16 (7): 851-863.
- Çokuysal, B., Aslan, D. (2023a). Tarımsal Üretimde Paradigma Değişikliğinin Etik Gerekliliği. II. Uluslararası Etik Araştırmaları Kongresi, Akademide Etik Derneği, 26-27 Ocak 2023, İstanbul.
- Çokuysal, B., Aslan, D. (2023b). Tarladan Tabığa Gıdanın Etik Yolculuğu. II Uluslararası Etik Araştırmaları Kongresi, Akademide Etik Derneği, 26-27 Ocak 2023, İstanbul.
- Dolsak, N., Prakash. A. (2022). Three Faces of Climate Justice. *Annual Review of Political Science*. 25: 183-301.
- FAO, (2018). Food And Agriculture Organization Of The United Nations. Rome, URL: <http://faostat.fao.org>.
- Gibbs, H. K., Salmon, J. M. (2015). Mapping the World's Degraded Lands. *Applied Geography*, 57: 12-21.
- IPCC, Climate Change (2007). Synthesis Report Summary For Policymakers. *An Assessment of the Intergovernmental Panel on Climate Change*.
- Maia, A. A., Anguelovski, I., Chu, E., Connolly, J. (2022). Intersectional Climate Justice: A Conceptual Pathway for Bridging Adaptation Planning, Transformative Action, and Social Equity. *Urban Climate*. 41: 1010503.
- Meena, R. S., Yadav, A., Sandeep Kumar, Jhariya, M. K., Tjativ, S. S. (2022). Agriculture Ecosystem Models for CO2 Sequestration, Improving Soil Physicochemical Properties, and Restoring Degraded Land. *Ecological Engineering*, 176: 106546.
- Newell, P. (2022). Climate Justice. *The Journal of Peasant Studies*. 49 (5): 915-923.
- Sultana, F. (2021). Critical Climate Justice. *The Geographical Journal*, 188(1): 118-124.

Hayvanların Deneylerde ve Eğitimde Kullanımı, Türçülük, Hayvanların Zihinlerine İnanç: Psikoloji Öğrencileri Görüşleri

Nur OKUTAN , Gaye Zeynep ÇENESİZ

Problem Durumu

Psikoloji eğitimi, insanlar dışındaki diğer tüm canlılar için aynı etik yaklaşımı benimser. Bu amaçla, eğitim müfredatında yer alan dersler, insan haklarına saygı kadar hayvan haklarına değer verme etik kazanımlarını hedefler. Bu çalışmada da psikoloji lisans eğitimlerinde etik konulu ders almış öğrencilerin hayvanların deney ve eğitim amacıyla kullanılmasına ilişkin tutumları, hayvanların zihinsel kapasitelerine inançları ve hayvanlarla ilgili önyargılar (türçülük) açısından farklılaşıp farklılaşmadığına bakılmıştır.

Yöntem

Çalışmaya 18-40 yaş aralığında, 139 kadın (%67.5) ve 67 erkek (%32.5) psikoloji lisans öğrencisi katılmıştır. Analizler, uç değerler alan katılımcılar ile soruların %5'inden fazlasına cevap vermeyen bir katılımcının çıkarılmasının ardından 192 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Veriler, Türçülük Ölçeği, Hayvanların Zihinsel Kapasitelerine İnanç Ölçeği, Hayvanların Deney Amaçlı Kullanılmasına Yönelik Tutumlar Ölçeği, Hayvanların Eğitim Amaçlı Kullanılmasına Yönelik Tutumlar Ölçeği ve kişisel bilgi formu aracılığıyla toplanmıştır.

Bulgular

Betimleyici analizlere göre türçülük düzeyleri arttıkça hayvanların zihinsel kapasitelerine olan inançlar azalmakta; deneylerde ve eğitimde hayvan kullanımına destekler ise artmaktadır. Hayvanların deneylerde ve eğitimde kullanımına yönelik tutumlar arasında ise orta düzeyde pozitif bir ilişki vardır. Betimsel çözümlenmeler, aynı zamanda kadınlarla karşılaştırıldığında, erkeklerin hayvanlara yönelik önyargıları ve hayvanların deney amaçlı kullanılmalari gerektiği düşüncelerinin daha fazla olduğuna işaret etmektedir. Hayvanların zihinsel kapasitelerine olan inançlar ve hayvanların eğitimde kullanılması gerektiğine ilişkin görüşler ise cinsiyetler açısından farklılaşmamaktadır.

Çalışmanın temel analizlerinde, araştırma yöntemleri, psikolojide etik ve deneysel psikoloji derslerini alıp almamanın bağımlı değişkenler açısından değişip değişmediğine bakılmıştır. Sonuçlar, beklendiği gibi hayvanların zihinsel kapasitelerine olan inançların, araştırma yöntemleri, psikolojide etik ve deneysel psikoloji derslerini alan öğrencilerde almayanlardan daha yüksek olduğuna işaret etmektedir. Deneysel psikoloji dersini almış olma, aynı zamanda türçülük inançlarındaki azalmayla bağlantılıdır.

Bağımlı değişkenler açısından farklılıklar sınıf düzeyinde de gözlenmektedir. Buna göre 3. sınıf öğrencilerinin türçülük düzeylerinin 2. sınıf ve 4. sınıf öğrencilerinden daha yüksek olduğu belirlenirken; 1. sınıf öğrencilerinin hayvanların zihinsel kapasitelerine olan inançlarının 3. sınıf ve 4. sınıf öğrencilerine göre daha zayıf olduğu görülmektedir. Son olarak hayvanların deney amaçlı kullanımına destek düzeyinin de sınıflara göre farklılaştığı bulgulanmıştır. Post-hoc karşılaştırmalarına göre 4. sınıf ve 1. sınıf öğrencilerinin desteklerinin 3. sınıf ve 2. sınıf öğrencilerinden düşük olduğu bulunmuştur.

Sonuçlar

Sonuçlar, genel olarak psikoloji lisans eğitimlerinin, müfredatında yer verdiği derslerle öğrencilerin hayvanlarla ilgili olumlu tutumlar geliştirebilmelerinde önemli bir role sahip olabileceğini göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Türçülük, hayvanların deneylerde ve derslerde kullanılmasına yönelik tutumlar, hayvanların zihinsel kapasitelerine olan inanç, psikoloji eğitimi

Giriş

Psikoloji eğitimi verilirken belirlenen müfredatta öğrencilerin etik bakış açısı kazanmalarına ve bu noktada sadece insanlar üzerinden değil diğer canlılar açısından da etik değerleri benimsemelerine ve etik bir yaklaşıma sahip olmalarına önem verilir. Çıkarımsal akıl yürütmeler, etik farkındalık, etik sorumluluk ve kişisel farkındalıklar psikoloji müfredatının Psikolojide Etik, Araştırma Yöntemleri, Deneysel Psikoloji, gibi bazı derslerinin kazanımları arasındadır. Bu derslerde öğrenciler, aynı zamanda araştırmacı rolleriyle gerçek etik meselelerle yüzleşme ve çözümler üretme deneyimleri edinebilmektedirler. Bu doğrultuda hayvanların psikoloji eğitiminde ders amaçlı kullanımları aynı zamanda psikoloji araştırmalarında deneylerde kullanımları noktalarında da öğrencilerin etik bir bakış açısı ile hareket edebilmeleri önem taşımaktadır. Bu bakış açısının kazanılmasıyla mesleki uygulamalarında gerekli etik değerlere sahip uzmanların mesleğe kazandırılması gerçekleştirilebilir. Bu araştırmada, psikoloji lisans eğitiminde etik konulu ders almış olmanın hayvanların deney ve eğitim amacıyla kullanılmasına ilişkin tutumlar, hayvanların zihinsel kapasitelerine yönelik inançlar ile hayvanlarla ilgili önyargılar açısından değişip değişmediği incelenmiştir.

Alanyazın

Psikoloji eğitimi etik bakış açısının kazanımında kilit bir role sahiptir (Korkut ve Aktaş, 2019). Öğrenciler, lisans ders içeriklerinde olaylara/durumlara başkalarının bakış açısından bakabilmeyi, farklılıkları gözetebilmeyi, duyarlı bir yaklaşım benimseyebilmeyi öğrenirler (Korkut ve Sinclair, 2020; Türk Psikologlar Derneği [TPD], 2018). Etik bir bakış açısını benimseme devamında önyargıların azaltılabilmesinde etkili olabilir. Psikoloji ders müfredatında yer alan dersler, farklılıklar yerine benzerlikleri vurgulama, bireysel farkındalık (kültürel geçmiş, kimlik gibi) gibi önyargı ve ayrımcılığın önüne geçilebilmesinde sosyal psikolojik ilkeleri detaylı olarak ele alan içerikleri kapsamaktadır (Jhangiani ve diğ., 2022). Örneğin, psikoloji eğitimi, öğrencilerin çıkarımsal bilgileri günlük yaşam olaylarına aktarabilmelerine, daha kolay akıl yürütmelere olanak sağlamaktadır (Nisbett ve diğ., 1987). Benzer şekilde, psikolojide etik konulu dersler, öğrencilerin etik ikilemler karşısında nasıl bir tavır almaları gerektiği, etik çözümler üretebilmeleri konularında çeşitli uygulamaları kapsamaktadır. Öğrenciler, bu ders ile film analizleri, vaka örnekleri gibi yöntemlerle farklı olguları etik bir bakış açısıyla çözümleyebilme yeterliği geliştirebilmektedirler (Korkut ve Aktaş, 2019).

Öte yandan psikoloji mesleği ve etiği yalnızca insanlarla ilişkili değildir. Psikoloji eğitimindeki etik kazanımlar, aynı zamanda insanlar dışındaki diğer canlılar için de etik bir yaklaşım benimseyebilmeyi içerir (TPD, 2018). İnsan haklarına saygı kadar hayvan haklarını önemseme, diğerlerinin bakış açısından bakabilme, zarar vermeme, kötüye kullanmama gibi etik ilkeler hayvanlar için de aynı değerde geçerlidir (TPD, 2018). Bu noktada psikoloji öğrencilerinin hayvanların çeşitli deneysel çalışmalarda (tıbbi araştırmalar gibi) ve eğitim amacıyla derslerde kullanılmasına yönelik tutumlarının (Knight ve diğ., 2003; Knight ve diğ., 2004) değerlendirilmesi önem teşkil etmektedir. Etik kazanımlar dolayısıyla hayvanlar hakkındaki tutumları olumlu yönde etkileyebilir. Bu noktada bireylerin hayvanların acı çekme, sıkıntı duyma gibi his ve duygular ile muhakeme edebilme yeterliklerine sahip olduklarına ilişkin inançları (Hills, 1995; Knight ve diğ., 2004) ve türçülük olarak adlandırılan hayvanlara yönelik olumsuz tutumlar/önyargıları (Caviola ve diğ., 2019) hayvanların deney ve eğitimde kullanımına yönelik tutumları üzerinde etkili değişkenler olarak değerlendirilebilir.

Bu bilgiler ışığında, psikoloji eğitimi müfredatında yer alan bazı derslerin (Psikolojide Etik Araştırma Yöntemleri, Deneysel Psikoloji), hayvanlarla ilgili önyargıların azalabilmesine (farklılıklar yerine benzerlikleri vurgulama gibi) ve hayvanların zihinsel ve duygusal deneyimlerine (acı çekme gibi) yönelik farkındalıkların gelişimine olanak verebileceği düşünülmektedir (Plous, 1993). Hayvan araştırmalarının psikolojideki rolü düşünüldüğünde (Plous, 1996) bu tür tutum ve davranışlar ve etik kazanımlar arasındaki ilişkinin önemi artmaktadır. Bu konu, aynı zamanda bazı tartışmalar da içermektedir. Mesela psikologların hayvanların deneylerde kullanılmasında ilişkin görüşleri değişebilmektedir. Amerikan Psikologlar Birliği üyelerinin (N = 3.982) katıldığı bir çalışmaya göre psikologların çoğunun gözlem ve hapsetme içeren hayvan çalışmalarını destekledikleri, buna karşılık hayvanların ölümleriyle sonuçlanan araştırmaları onaylanmadıkları; psikoloji eğitiminde hayvanların

kullanılmasına yönelik genel bir destek olmakla beraber psikoloji bölümlerinde hayvan laboratuvarlarının gerekli bulunmadığı görülmektedir (Plous, 1996). Benzer tutumların Türkiye'deki yaygınlığı ise bilinmemektedir. Aynı şekilde eğitimin önemli diğer aktörlerinden psikoloji öğrencilerinin bakış açıları da bilimsel merak uyandırmaktadır. Bu bilgilere dayalı olarak bu çalışmada, psikoloji lisans öğrencilerinin hayvanların deney ve ders amaçlı kullanımına yönelik tutumları, hayvanların zihinsel yeterliklerine inançları ve türcülük düzeyleri ile psikoloji eğitimi (etik konulu dersler) arasındaki ilişkiler incelenmiştir.

Yöntem

Katılımcılar

Çalışmaya Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Psikoloji Bölümünden 18-40 yaş aralığında, 139'u kadın (%67.5) ve 67 erkek (%32.5) lisans öğrencisi katılmıştır. Analizler, veri temizliğinin ardından 192 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Analize dahil edilen 136 kadın (%70.8) ve 56 erkek (%29.2) öğrencinin yaş ortalamaları 21.76'dır.

Veri Toplama Araçları

Ölçeklerin tamamı, Likert türünde, 1 (Kesinlikle katılmıyorum.) ile 7 (Kesinlikle katılıyorum.) arasında derecelendirilmektedir. Tüm ölçekler, araştırmacılar tarafından Türkçeye çevrilmiş, bir İngilizce dil uzmanı tarafından gözden geçirilerek uygulamaya hazır hale getirilmiştir. Ölçeklerin hepsinin Türkçe güvenirlik analizleri bu çalışmada yapılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu

Form, katılımcıların sosyo-ekonomik durum bilgileriyle eğitim-öğretimlerine ilişkin sorulardan (sınıf, alınan ders gibi) oluşmaktadır.

Türcülük Ölçeği

Hayvanlara yönelik önyargılı tutumları değerlendirmek amacıyla 6 madde olarak geliştirilmiştir (Caviola ve diğ., 2019). Yüksek puanlar, artan türcülük düzeyine işaret etmektedir. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .81'dir. Bu çalışmada iç tutarlılık katsayısı .65 olarak bulunmuştur.

Hayvanların Zihinsel Kapasitelerine İnanç Ölçeği

Hayvanların zihinsel yeterliklerine (his/duygu, akıl gibi) olan inançları değerlendirmek amacıyla 4 madde olarak geliştirilmiştir (Hills, 1995). Yüksek puanlar, hayvanların zihinsel yeterliklerine inancı göstermektedir. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .90'dır ve bu çalışmada .51 olarak bulunmuştur.

Hayvanların Deney Amaçlı Kullanılmasına Yönelik Tutumlar Ölçeği

Hayvanların çeşitli bilimsel araştırmalarda (tıbbi deneyler gibi) kullanılmasına yönelik tutumları belirlemek amacıyla 5 madde olarak geliştirilmiştir (Knight ve diğ., 2004). Yüksek puanlar, hayvanların deneylerde kullanılmasını desteklemekle ilişkilidir. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı .88'dir. Bu çalışmada iç tutarlılık düzeyi .68'dir.

Hayvanların Eğitim Amaçlı Kullanılmasına Yönelik Tutumlar Ölçeği

Hayvanların eğitim amacıyla akademik çalışmalarda kullanılmasına (ders laboratuvarlarındaki deneyler gibi) kullanılmasına yönelik tutumları belirlemek amacıyla 5 madde olarak geliştirilmiştir (Knight ve diğ., 2004). Yüksek puanlar, hayvanların eğitim amacıyla kullanılmasını desteklemekle ilişkilidir. Ölçeğin, iç tutarlılık katsayısı .74'dür. Ölçeğin bu çalışma için iç tutarlılığı .47 olarak bulunmuştur.

İşlem

Araştırmaya ilişkin etik iznin alınmasının ardından anket, çalışmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden öğrencilere derslerinin öncesinde 10-15 dakikalık sürelerde yüz yüze uygulanmıştır.

Bulgular

Değişkenler arasındaki ilişkiler Pearson Korelasyonu ile incelenmiştir. Analiz sonucunda türçülüğün hayvanların zihinsel kapasitelerine inanç ile negatif yönde ilişki ($r = -.18$); deneylerde hayvan kullanımı ile pozitif ilişki ($r = .50$) ve eğitimde hayvan kullanımı ile pozitif ilişki ($r = .28$) gösterdiği bulgulanmıştır. Hayvanların deneylerde ve eğitimde kullanımlarına yönelik tutumları pozitif ilişkili ($r = .41$) bulunmuştur.

Değişkenler cinsiyete göre karşılaştırıldığında erkeklerin (Ort.=13.39) kadınlardan (Ort.=10.16) daha fazla türçü inançlara sahip oldukları [$t(190)=-5.332, p<.001$] ve aynı zamanda hayvanların deneylerde kullanımını daha fazla destekledikleri [$t(190)=-2.682, p=.008$; (Orterkek=17.98; Ortkadın=14.99)] görülmektedir. Hayvanların zihinsel kapasitelerine yönelik inanç ve eğitimde kullanım konusunda anlamlı fark bulunmamıştır.

Araştırma yöntemleri, etik ve deneysel psikoloji derslerini alıp almamaya göre farklılıklara bakıldığında hayvanların zihinsel kapasitelerine yönelik inançlarının araştırma yöntemleri dersini alan öğrencilerde (Ort.=19.11) almayanlardan (Ort.=17.28) daha yüksek olduğu görülmektedir [$t(190)=2.783, p=.006$]. Benzer bir şekilde hayvanların zihinsel kapasitelerine yönelik inançlarının etik dersini alan öğrencilerde (Ort.=19.00) almayanlardan (Ort.=17.50) daha yüksek olduğu görülmektedir [$t(189)=2.279, p=.024$]. Deneysel psikoloji dersini alan öğrencilerde de benzer bir şekilde dersi alan (Ort.=19.77) öğrencilerin inançları almayanlardan (Ort.=17.68) anlamlı düzeyde yüksek olarak bulunmuştur [$t(188)=2.883, p=.004$]. Diğer taraftan bu dersi alan öğrencilerin (Ort.=9.87) türçülük düzeyleri almayanlardan (Ort.=11.63) daha düşüktür [$t(188)=-2.702, p<.008$].

Sınıf düzeylerine göre farklara bakıldığında türçülük düzeylerinin farklılaştığı görülmektedir [$F(3,193)=4.108, p=.008$]. Post-hoc karşılaştırmaları 3. sınıf öğrencilerinin (Ort.=12.54) türçülük düzeylerinin 2. sınıf (Ort.=10.96) ve 4. sınıf (Ort.=9.87) öğrencilerinden yüksek olduğu bulunmuştur. Hayvanların zihinsel kapasitelerine inanç düzeyi de sınıflar göre farklılık göstermektedir [$F(3,193)=3.876, p=.01$]. Post-hoc karşılaştırmaları 1. sınıf öğrencilerinin (Ort.=16.32) inançlarının 3. sınıf (Ort.=18.56) ve 4. sınıf (Ort.=19.65) öğrencilerinden düşük olduğunu ortaya koymuştur. Son olarak hayvanların deney amaçlı kullanımına destek düzeyinin de sınıflara göre farklılaştığı bulgulanmıştır [$F(3,193)=8.575, p<.001$]. Post-hoc karşılaştırmalarına göre 4. sınıf (Ort.=14.35) ve 1. sınıf (Ort.=12.65) öğrencilerinin desteklerinin 3. sınıf (Ort.=17.69) ve 2. sınıf (Ort.=16.60) öğrencilerinden düşük bulunmuştur.

Tartışma ve Sonuç

Çalışmanın temel bulgularına göre Psikolojide Etik, Araştırma Yöntemleri ve Deneysel Psikoloji derslerini alan psikoloji lisans öğrencilerinin, hayvanların zihinsel yeterliklerine olan inançları bu dersleri almayanlardan daha yüksektir. Ayrıca, Deneysel Psikoloji dersini alma, türçülük inançlarındaki düşüşle ilişkilidir. Sonuçlar, beklentilerle kısmen tutarlı olsa da psikoloji eğitiminin temelini oluşturan etik kazanımların karşılandığını göstermesi açısından önemlidir. Bu dersler, etik konularını içermelerinin yanı sıra, ders sürecinin kuramsal ve uygulamalı tüm aşamalarında, etik ilkelerle hareket edebilme, sorgulama, yeni bilgiler edinme ve değişime açık olma gibi etik kazanımları kapsamaktadır (Gliner ve diğ., 2015; Hovardaoğlu, 2007; Shaughnessy ve diğ., 2018). Dolayısıyla, bu kazanımlar, öğrencilerin, hayvanlarla ilgili iyileşen tutumlarına yansımıştır. Ancak diğer taraftan, benzer olumlu ilişkiler, hayvanların deney ve eğitim amacıyla kullanılmasını desteklemek ve sınıf durumları arasındaki farklılıklarda görülmemektedir. Bu bulgu, farklı tartışmaları ve konuyla ilgili açıklanması gereken pek çok nokta olabileceğini düşündürmektedir. Bunlardan ilki, ders almış olma tutumlarında farklılık yaratsa da öğrencilerin hayvanlarla ilgili inançlarının inatçı olabileceğini göstermektedir. Ders alanlarda ve almayanlarda hayvanların deneylerde ve derslerde kullanılmasını desteklemekle ilgili düşüncelerinde anlamlı bir farklılığın olmaması, hayvan etiği gibi konularla ilişkili ders içeriklerinin zenginleştirilmesi ve öğrenim hedeflerinin belirlenmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Sınıf düzeyindeki farklılıklarsa hayvanlarla ilgili tutumlarda bireysel farklılıklar konularına dikkat çekmektedir.

Çalışma, aynı zamanda bazı sınırlılıklara sahiptir. Kullanılan ölçeklerin Türkçe dil geçerliği ve güvenilirlik analizleri bu çalışma kapsamında yapılmıştır. Çalışmada, etik konulu ders almış olma ve sınıf düzeyi değişkenlerinin yanı sıra her bir ders kazanımlarına ilişkin bilgiler düzeyinde yapılacak analizler daha detaylı bilgiler sağlayabilir. Sonuç olarak, psikoloji eğitimi, hayvan etiği ve hayvanlarla ilgili bilgi ve olumlu tutumların geliştirilmesinde önemli bir rol üstlenebilir.

Kaynaklar

- Caviola, L., Everett, J. A. C. ve Faber, N. S. (2019). The moral standing of animals: Towards a psychology of speciesism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 116(6), 1011-1029. <https://doi.org/10.1037/pspp0000182>
- Gliner, J. A., Morgan, G. A. ve Leech, N. L. (2015). Uygulamada araştırma yöntemleri. (S. Turan, Çev. Ed.). Nobel Akademik Yayıncılık (Orijinal eserin basım tarihi 2009).
- Hills, A. M. (1995). Empathy and belief in the mental experience of animals. *Anthrozoös*, 8(3), 132-142. <http://dx.doi.org/10.2752/089279395787156347>
- Hovardaoğlu, S. (2007). Davranış bilimleri için araştırma teknikleri. Hatipoğlu.
- Jhangiani, R., Tarry, H. ve Stangor, C. (2022). Principles of social psychology (1st international H5P edition). BCcampus. <https://opentextbc.ca/socialpsychology/>
- Knight, S., Nunkoosing, K., Vrij, A. ve Cherryman, J. (2003). Using grounded theory to examine people's attitudes toward how animals are used. *Society & Animals*, 11(4), 307-327. <https://doi.org/10.1163/156853003322796064>
- Knight, S., Vrij, A., Cherryman, J. ve Nunkoosing, K. (2004). Attitudes towards animal use and belief in animal mind. *Anthrozoös*, 17(1), 4362. <https://doi.org/10.2752/089279304786991945>
- Korkut, Y. ve Aktaş, A. (2019). Türkiye'de Psikoloji etiği öğretimi: Bir uygulama çalışmasının etik davranış, ahlaki değerler ve etik kuralları benimseme açısından değerlendirilmesi. *Klinik Psikoloji Dergisi*, 3(2), 55-68. <https://doi.org/10.5455/kpd.2602443816052019m000011>
- Korkut, Y. ve Sinclair, C. (2020). Integrating emotion and other nonrational factors into ethics education and training in professional psychology. *Ethics & Behavior*, 30(6), 444-458. <https://doi.org/10.1080/10508422.2020.1716766>
- Nisbett, R. E., Fong, G. T., Lehman, D. R. ve Cheng, P. W. (1987). Teaching reasoning. *Science*, 238(4827), 625-631. <https://doi.org/10.1126/science.3672116>
- Plous, S. (1993). Psychological mechanisms in the human use of animals. *Journal of Social Issues*, 49(1), 11-52. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1993.tb00907.x>
- Plous, S. (1996). Attitudes toward the use of animals in psychological research and education: Results from a national survey of psychologists. *American Psychologist*, 51(11), 1167-1180. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.51.11.1167>
- Shaughnessy, J. J., Zechmeister, E. B. ve Zechmeister, J. S. (2018). Psikolojide araştırma yöntemleri (İ. Göz, Çev. Ed.). Nobel Akademik Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 2015).
- Türk Psikologlar Derneği (2018). Türk Psikologlar Derneği etik yönetmeliği. <https://www.psikolog.org.tr/tr/files/folder/etik-yonetmeliği-x389.pdf> adresinden 15 Ocak 2023 tarihinde alınmıştır.

Ulusal ve Uluslararası Bağlamda Tıp Etiği Eğitiminin Değerlendirilmesi

Kübra ERDOĞAN*, Mustafa Levent ÖZGÖNÜL**, Rana CAN ÖZDEMİR***

*Y.L. Öğr. Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik ABD, ANTALYA

**** Doç. Dr. Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik ABD, ANTALYA

Anahtar kelimeler; *Tıp Etiği, Tıp Etiği Eğitimi, Yeterlik ve yetkinlikler, Uluslararası raporlar.*

Sağlık eğitiminin en önemli unsurlarından biri olan tıp etiği eğitimi son onlu yıllarda önem kazanmış ve kazanmaya da devam etmektedir. Tıp etiği, tıp pratiği içindeki tıbbi ilişkiler çerçevesinde sağlık profesyonellerinin iyi ve doğru tutum sergilemek adına neler yapması ve nelerden kaçınması üzerine düşünme, akıl yürütme ve normlar oluşturma çabasıdır. Tıp etiği eğitimi; hasta haklarına duyarlı, hümanist yaklaşımlı, mesleğinin değerlerini kazanmış sağlık çalışanları yetiştirmeyi amaç edinmektedir. Bu kavramsal çerçeve soyut düşünme, akıl yürütme, etik normları bilme ve onları gözeterek tıbbi eylemi gerçekleştirmeyi kapsamaktadır. Bu araştırmada ulusal ve uluslararası bağlamda tıp etiği eğitimi genel olarak tarihsel perspektifte değerlendirilmektedir.

İnsan hakları ve hasta haklarındaki gelişmeler, sağlık alanındaki değer sorunları tartışmaları, ulusal ve uluslararası bildirgelerin kılavuzluğunda oluşturulan mevzuat çalışmaları sağlık çalışanlarına etik ve hukuki açıdan yükümlülükler getirmektedir. Tıpta yaşanan etik sorunların çözümü bu konuda yeterli bilgi ve beceriye sahip sağlık çalışanlarının yetiştirilmesi tıp etiği eğitiminin belli başlı sorunsallarındandır. Etik eğitimi sağlık çalışanı için meslek hayatı boyunca geliştireceği bilgi ve beceri alanı olup yalnızca öğrencilikte değil mezuniyet sonrası dönemden emekliliğe kadar sürmesi gereken bir eğitimidir.

Literatürde tıp etiği eğitiminin kavramsal çerçevesinin çizilmesine ve standartların oluşturulmasına yönelik ulusal, uluslararası boyutta çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Amerika’da Hasting Center etik merkezi tarafından 1980 yılında yayınlanan “Ethics Teaching in Higher Education” adlı raporda etik konusundaki herhangi bir dersin, en az beş genel öğrenim hedefinin olması gerektiği belirtilmektedir.

Bunlar; 1) Ahlaki hayal gücünü canlandırmak 2) Etik sorunları tanıyabilme becerisi kazandırmak 3) Analitik becerileri geliştirmek 4) Ahlaki bir yükümlülük duygusu uyandırmak 5) Belirsizlik ve uyuşmazlığa toleransı desteklemek şeklindedir. Raporun etik eğitimi açısından yeterli olmadığı hedeflerin etik öğretimi için davranış değişikliğini tanımladığı ancak değer ve ahlak öğretiminin başarısını veya başarısızlığını belirlemede davranışsal ölçümlerin kullanılmasının uygun olmayacağı eleştirileri yapılmıştır. Ancak davranış değişiminin, etik öğretimi için kabul edilebilir bir pedagojik amaç olamayacağı belirtilmektedir.

1993 yılında aynı merkezde etik eğitimine yönelik; “1) Tıp etiği ve biyoetiğin tarihi, 2) Teorik temelleri ve çözümleme yöntemleri, 3) Biyoetik kapsamı içindeki konular ve karşılaştırmalı çözümleme, 4) Sağlık çalışanlarının yerleşik etik değerleri ile ilgili konular, 5) Biyoetiğin kültürel kapsamı ve yararlanılabilecek kaynaklar” gibi yeni amaçlar belirlenmiştir.

Dünya Bilimler Akademisi “The World Academy of Sciences” (TWAS) ve Dünya Tabipler Birliği “The World Medical Association” (WMA), UNESCO’ya Biyoetik ve İnsan Hakları Deklarasyonu’na dayanan biyoetik alanındaki etik öğretiminde temel bir müfredat önerisinin geliştirilmesi konusunda destek vermiş ve UNESCO Etik Eğitim Programı 2004 yılında başlatılmıştır.

Son yıllarda Avrupa’da tıp etiği eğitimi standardizasyonu çalışmaları oldukça yaygınlaşmış olmasına rağmen henüz üzerinde uzlaşılmış ortak bir müfredat programı geliştirilememiştir. Ülkemizde Tıp Eğitimi Programlarını Değerlendirme ve Akreditasyon Derneği tarafından (TEBDAD) “Tıp fakültesinde öğrencinin gereksinimlerini karşılayacak bireysel ve sosyal olanaklar, fırsatlar sunan akademik gelişimlerin yanı sıra mesleki etik, entelektüel gelişimlerini sağlayacak bir öğrenme iklimi gereklidir” vurgusu yapılmıştır. 8. TBD Tıp Etiği Çekirdek Eğitimi Belirleme Çalıştay’ında tıp etiğinin öğretim amaç ve hedefleri konusunda öneriler belirlenmiştir.

Sonuç olarak; Etik eğitimi, sağlık çalışanlarının mesleki değerler kazanmasını ve bu değerleri mesleki uygulamalarına yansıtabilecek düzeyde içselleştirilebilmesini sağlayıcı nitelikte olmalıdır. Etik

duyarlılığı yüksek, hastasına değer veren sağlık çalışanlarının yetiştirilmesi etik eğitiminin en önemli sorunsalı olmuş ve gelecekte olmaya devam edecektir. Modern eğitimin yöntemlerinin etik eğitimi alanında yaygın ve işlevsel olarak yer aldığı müfredatlar yapılması etik eğitiminin amaç ve hedeflerinin gerçekleştirilebilmesi açısından oldukça önemlidir.

Mobbing Tipleri-Az Bilinen Yüzü

Prof. Dr. Elçin Esenlik

Akdeniz Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Ortodonti AD., Antalya

Anahtar kelimeler: *mobbing, dikey mobbing, yatay mobbing, ters mobbing*

Mobbing en sık olarak yöneticinin altındaki kişilere veya kişiye sistematik olarak uyguladığı haksız ve yıldırıcı etik dışı davranışlar olarak bilinmektedir. Mobbing kavramı ve bu konudaki çalışmalar batılı ülkelerde 1996'dan itibaren rapor edilmeye başlanmıştır; Türkiye'de ise 2007'den itibaren literatüre girmeye başlamıştır. En sık olarak sağlık çalışanları, akademisyenler, eğitimciler ve banka çalışanlarını içeren çalışmalar rapor edilmiştir.

Dünyada ve Türkiye'de mobbing ile ilgili araştırmalar değerlendirildiğinde sıklıkla yönetici-çalışan veya bir kurumda üstün astına yaptığı muameleler olarak incelendiği görülmektedir. En yaygın görüldüğü düşünülen bu tip mobbing dikey (yukardan aşağıya) olarak tanımlanmaktadır. Ancak daha az bilinen ve üzerinde daha az çalışma yapılmış olan mobbingin diğer tipleri ise yatay mobbing ve ters mobbingdir. Yatay mobbing, eş kademli veya benzer pozisyonlarda bulunan çalışanların genellikle grup oluşturarak tek bir kişiye karşı göstermiş oldukları haksız veya etik dışı davranışlar olarak değerlendirilmektedir. Sıklıkla rekabet ortamının yüksek olduğu ortamlarda karşılaşmakta olup, çeteleşme ve zorbalık ortaya çıkmaktadır. Bu durum maruz kalan kişiyi dışlama, yıldırma, çalıştığı ortamdan bıktırma gibi durumlara sebep olup, kişi üzerinde iş bırakmaya gidecek kadar etki yaratabilmektedir.

Yöneticilerin çalışanlarıyla zayıf ilişkide olması ve olaya pasif katılımı, durumu artırır faktörler olarak bilinmektedir. Ters mobbing ise alttan üste doğru yapılan tipi olup, en az bilinen ve rapor edilen davranışlardır. İlk bakışta mümkün olması zor gibi algılansa da çalışanların, bu tip mobbingin yaygın olarak bilinmemesinden dolayı, bu davranışlara maruz kaldıklarının farkında olmadığından kaynaklanabilmektedir. Ters mobbing karakteristiğinde, altta çalışanların sevmedikleri yöneticiyi işten attırmak için yaptıkları eylemler sayılabileceği gibi; yöneticinin otoritesini sarsma, daha üst yönetim karşısında zor duruma düşürme, kasıtlı olarak iş yapmayarak veya yavaşlatarak çalıştığı departmanın iyi yönetilmediğini yansıtmaya, mobbinge uğradığını iddia ederek yöneticiyi suçlama gibi eylemleri içerebilmektedir. Ters mobbing de diğer tipleri gibi çalışma ortamını bozan, kuruma her türlü zarar veren bir durum olup, ortaya konularak bu duruma yol açan faktörlerin tespit edilmesi ve elimine edilmesi çalışma barışını sağlamak bakımından önem arz etmektedir. Bu konuya çok sınırlı çalışmada değinilmiş olup, daha fazla çalışma yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Yükseköğretimde Sanal Mobbinge İlişkin Öğretim Elemanlarının Görüşleri

Gizem DAK¹, A. Faruk LEVENT²

Özet

Teknolojide yaşanan gelişmeler, eğitimden sağlığa güvenlikten iş yaşamına kadar pek çok alanda etkili olmaktadır. Yaşamı kolaylaştıran teknolojinin olumlu katkıları fazla olmasına karşın bazı olumsuz etkileri de bulunmaktadır. İnsan doğasında var olan öfke, nefret, kıskançlık gibi kötü duygular, teknoloji ile birleşerek sanal ortamda şiddet şeklinde kendini göstermektedir. Bu araştırma, yükseköğretimde sanal (siber) mobbinge ilişkin öğretim elemanlarının görüşlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme ve kartopu örnekleme ile belirlenen 20 öğretim elemanı araştırmanın çalışma grubunu oluşturmaktadır. Araştırmada veriler, yarı yapılandırılmış görüşme formu ile yüz yüze görüşülerek toplanmış ve içerik analizi kullanılarak çözümlenmiştir. Araştırmada elde edilen bulgulara göre katılımcılar tarafından sanal mobbing; sanal platformlar üzerinden yapılan baskı, hakaret, tehdit içeren taciz ve dijital ortamlarda gerçekleşen gerilim yaratan dijital bir terör olarak ifade edilmiştir. Bununla birlikte sanal mobbing davranışları arasında iletişim araçları ile taciz edici söylemlerde bulunmak ve dijital ortamda tehdit edici mesajlar atmanın bulunduğu belirtilen katılımcılar sanal mobbingin örgütsel bağlılığı azalmasına ve örgütsel motivasyonun düşmesine neden olmasına vurgu yapmıştır. Son olarak katılımcı öğretim elemanları, sanal mobbingi önlemeye yönelik tüm yöneticilerin liyakat ile görevlendirilmelerinin önemine ve hukuki olarak caydırıcı cezaların arttırılmasına dikkat çekerek üniversite genelinde sanal mobbing ile ilgili tüm akademisyenlere yönelik farkındalık eğitimlerinin yapılmasını önermişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Yükseköğretim, sanal mobbing, öğretim elemanı.

¹ Marmara Üniversitesi, Eğitim Yönetim ABD, Doktora Öğrencisi, gizemdak@gmail.com, 0000-0002-9505-3724

² Marmara Üniversitesi, Eğitim Yönetim ABD, Doç. Dr., faruk.levent@marmara.edu.tr, 0000-0003-3429-6666

Yargı Kararları Işığında Yağmacı/Şaibeli Dergiler

Ezgi Karataş⁷

Anahtar Kelimeler: *Yağmacı/şaiibli dergi, Paralı dergi, Açık erişim, Yargı kararları, YÖK, ÜAK*

Bu çalışmada; bir derginin yağmacı/şaiibli olup olmadığının tespiti noktasında Yükseköğretim Kurulu ile Üniversitelerarası Kurul Başkanlığı tarafından yapılan düzenlemelerde yer alan kriterlerin ve boşlukların yarattığı karışıklıklara mahkemelerin bakış açısını somut ve güncel yargı kararları ile açıklamanın bu düzenlemelerin somut olaya nasıl uygulanması gerektiği hususunda yol gösterici olması amaçlanmaktadır.

Yağmacı dergilerle mücadele kapsamında dünyanın ilk örneklerinden birini ortaya koyan Yükseköğretim Kurulu'nun bu hususta belirli düzenlemeler yaparak gerekli önlemleri alma çabası içerisinde olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda; makale kabulünden sonra yayımlanması için yazardan ücret/ek ücret talep eden dergiler olarak tanımlanan yağmacı dergiler, ilk olarak Yükseköğretim Kurulu'nun 07.03.2019 tarihli Genel Kurulu'nda alınan karar ile bir düzenleme halini almış ve bu dergilerin doçentlik başvurularında kullanılmamasına karar verilmiştir. Akabinde Üniversitelerarası Kurul Başkanlığı tarafında; makale başvurusu sırasında -kabul/red şartına bağlı olmaksızın- ücret alan dergilerin, abonelik usulü ile çalıştığı halde ilgili makaleyi açık erişimli yapmak için ücret talep eden dergilerin ve herhangi bir ücret talep etmeyen dergilerin yağmacı sayılmayacağı belirlenmiştir.

Nihai olarak ise Yükseköğretim Kurulu'nun 30.12.2021 tarihli Genel Kurulu'nda; Web of Science'da Q1, Q2, Q3 sınıfında yer alan dergiler, Web of Science'da Q4 sınıfında yer alıp editöryal ve/veya basım sürecinde ücret talep etmeyen dergiler ile Web of Science'da Q4 sınıfında yer alıp editöryal ve/veya basım süreçlerinde ücret talep etmekle birlikte sadece ilgili bilim alanı mensuplarının üye olabildiği bir branş derneğinin, üniversitenin, enstitünün veya bilimsel bir kurumun yayın organı olan ve 2010 yılı öncesinden itibaren basılmakta/yayınlanmakta olup abone usulü olarak çalışan ulusal/uluslararası dergilerin yağmacı sayılmayan dergiler kapsamında olduğu; belirtilen kriterlere uymayan Q4 dergilerin ise yağmacı dergi olarak kabul edileceği kararlaştırılmış, karışıklıkları önlemek adına daha somut kriterler getirilmiştir.

Ancak yağmacı dergilerle mücadele etmek ve ülkemizde yapılan bilimsel çalışmaların kalitesini artırmak amacıyla getirilen bu düzenlemelerin uygulamada hatalı yorumlandığı, özellikle bir derginin ücret talep ettiğinin tespiti halinde başkaca hiçbir inceleme yapılmaksızın sırf buna istinaden yağmacı dergi isnadında bulunduğu, bunun yanı sıra 30.12.2021 tarihli mezkûr karara göre Web of Science'da taranmayan ücretli tüm dergilere yağmacı dergi gözüyle bakıldığı ya da yağmacı dergilerin yalnızca kararda belirlenen kriterlere uymayan Q4 dergilerden ibaret olduğu ve bunun haricindeki tüm dergilerin yağmacı dergi olmaktan çıkarıldığı yorumunun yapıldığı, tüm bu nedenlerle jüri raporları ile kurul/komisyon kararlarında birlik sağlanamadığı gözlemlenmektedir.

Güncel yargı kararları incelendiğinde ise bir derginin yağmacı olup olmadığını tespit etme noktasında bu kriterlerin yeterli olmaması, özellikle objektif olarak ilan edilmiş bir yağmacı dergi listesinin bulunmaması ile aynı derginin bir adayın başvurusunda jüri üyesi tarafından kabul edilirken bir başka adayın dosyasında farklı bir jüri üyesi tarafından kabul edilmemesi hususları üzerinde durulduğu dikkat çekmektedir.

Yargı kararları göstermektedir ki yağmacı dergilere ilişkin açık, kesin ve net kriterler belirlenmesi, bu konuda objektif olarak bir dergi listesinin ilan edilmesi, bu listenin gerek adaylar gerekse jüri üyeleri tarafından bilinmesi ve değerlendirmelerin ona göre yapılması büyük önem arz etmektedir. Aksi bir hal aynı dergide makalesi yayınlanmış iki akademisyen için farklı değerlendirme yapılmasına sebep olmakta, Anayasal güvence altında olan eşitlik ilkesini ihlal etmekte, düzenlemelerin yapılaş amacına aykırı kullanılması sureti ile maddi/manevi birçok mağduriyete yol açmaktadır.

⁷ Avukat, Akademik Hukuk ve Danışmanlık Bürosu, av.ezgikaratas@gmail.com

Kamu Yönetiminde Güven Olgusunun Sarsılmasında Etik Dışı Davranış⁸

Vildan GÜLER

Anahtar Kelimeler: *Kamu Yönetiminde Güven, Kamu Yönetiminde Etik, Yolsuzluk, Etik, Ethos.*

Bu çalışmada kamu yönetiminde etik dışı davranışlar bağlamında güven olgusunun zedelenmesi analiz edilecektir. Kamu yönetimi söz konusu olduğunda etik değerler diğer alanlara göre daha fazla önem taşımaktadır. Bu durumun başat sebebi kamu sektörünün ve bünyesi altında çalışan kamu görevlilerinin devleti temsil etmesi, toplumun yönetime olan inancını ve itimadını ifade etmesinden kaynaklanmaktadır. Kamu görevlilerinin gerçekleştirmiş olduğu her türlü etik dışı faaliyet devletin ve dolayısıyla kurumlarının meşruiyetinin sorgulanmasına yol açmaktadır. Söz konusu bir etik dışı davranışta bulunmak kamu yönetimine karşı duyulan güveni de derinden etkilemektedir. Güven kavramının çok yönlü ve multidisipliner olması, sosyoloji, psikoloji, sosyal psikoloji başta olmak üzere sosyal bilimlerin alt dalları ile sıkı bağının bulunması, bireylerin ilişki boyutlarının farklılığı, içinde bulunduğu toplumsal alanlarda ki baskı gruplarının etkililiği, ekonomik, politik ve sosyal değişim eğrisindeki dalgalanmalar gibi unsurlar güvenin tanımlanmasını güçleştirmektedir.

Güvenin hissedilmesi kolay fakat tanımlanması zor bir kavram olması ile birlikte en genel tanımıyla, bir kişinin karşılıklı etkileşim içerisinde bulunduğu tarafın adil ve ahlaki kurallara uygun davranacağına yönelik inanç beslemesidir. Bu noktada güven, ahlak ve etik değerler ile kesişmektedir. Ahlak; toplum içerisinde kişilerin benimsedikleri ve kendilerini uymak zorunda hissettikleri davranış ve kurallar olarak tanımlanırken, etik denildiği zaman, insan tutum ve davranışlarının iyi-kötü ya da doğru-yanlış olarak değerlendirilmesi akla gelmektedir. Etik ve ahlaki değer yoksunluğu güven kaybına yol açmaktadır.

Etik dışı davranışlarla ilgili kamu yönetimi literatürü neredeyse yalnızca gözlemsel bulgulara dayandığından, kamu yönetimi alanı hala kamu kuruluşlarında etik olmayan davranışların nedensel mekanizmalarına dair sağlam bir anlayıştan yoksun kalmaktadır. Kamu yönetiminin normatif etiği tartışması, bürokratik ve demokratik ethos olmak üzere iki idari değer üzerinde odaklanmaktadır. Bürokratik ethosta kamu hizmetlerinin sunumu sağlanırken, kamu çalışanlarının/memurların verimlilik, etkililik, sadakat, hesap verebilirlik gibi yönetsel değerlerin dikkate alınması gerekir. Kamusal etik değerlere açık bir kaynak olmadan bürokratik ethos idari açıdan kötülüğe dönüşebilir. Bu durumun yanlış olduğunun farkına varmadan ahlaki tersine çevirme koşullarına dayanarak kötü olan davranışları iyi olarak görebilirler. Hiyerarşik yapıda emirlere itaat adı altında gerçekleştirilen her türlü faaliyet kamu görevlilerini etik dışı davranışa itmektir. Demokratik ethos ise kamu çıkarları, sosyal eşitlik, vatandaşların güçlendirilmesi, adalet gibi politik değerlere vurgu yaparak kamu etiğinin ahlaki boyutunun önemini vurgulamaktadır. Kamu çalışanlarının meslek etiğini benimsemeleri, eğitimlerinin bir parçası olması ve ahlaki erdemlerin geliştirilmesi, yolsuzluk ve akabinde ortaya çıkabilecek sorunların önüne geçmek amacıyla büyük önem taşımaktadır. Bürokratik ve demokratik ethosta ortaya çıkan sorunlar kamu yönetiminde etik dışı davranışlar ile neticelenmektedir (Belle ve Canterelli, 2017).

Kamu yönetiminde etik lider yoksunluğundan ziyade yasa dışı davranışta bulunan veya mevcut ahlaki normları ihlal eden etik olmayan liderlik, güven olgusunu büyük ölçüde etkilemektedir. Yolsuzluk en çok lider kaynaklı gerçekleştiğinden kamu kurumlarının yöneticileri, etik sorunları çözebilecek ve bunlarla mücadele edecek tüm araçlara hakim olarak etik yönetimini sağlamalıdır. Etik yönetimi; sorunlar ortaya çıkmadan önce veya sonra çalışanların bu etik sorunlarla başa çıkmalarına yardımcı olmak için kullanılan konular ve araçlar hakkında bilgi sahibi olmaktır. Kamu yönetiminde güven olgusunun tesisinin sağlanmasında ortaya çıkan sorunlardan biri kamu kurum ve kuruluşlarında görev ifa edenlerin etik dışı davranışlarda bulunmalarıdır. Etik yönetim anlayışının benimsenmediği kurumlarda çalışma mekanizması bozulacak ve böylelikle kurumsal misyon sarsılacaktır. Kamu yönetiminde güvenin tesis edilebilmesi için hesap verilebilirlik ve şeffaflık ilkelerinin benimsenerek kurumsal yapıya yansıtılması gerekmektedir. Yöneticilerin rüşvet alma-verme gibi etik dışı davranışlara

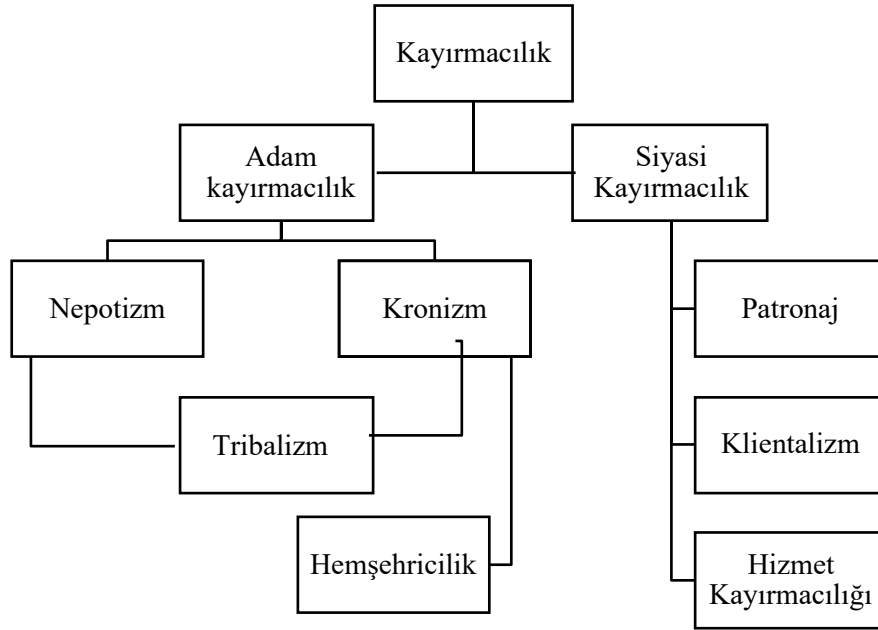
⁸ Vildan Güler, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, vldnglr@gmail.com.

yönelmeleri gibi yozlaşmış uygulamalar kamu yönetiminde itibar kaybına sebep olarak vatandaşların gözündeki güvenilirlik ve imajlarını zedeleyecektir.

Kamu yönetiminde etik dışı davranışlar maddi çıkar karşılığı etik dışı davranış ve maddi olmayan çıkar karşılığı etik davranış olmak üzere iki ana başlıkta toplanabilir.

- **Maddi çıkar karşılığı etik dışı davranış;** rüşvet, zimmet ve irtikaptır. *Rüşvet*, karşılıklı alma-verme ilişkisine dayanarak bir kamu görevlisinin maddi bir kazanç elde etmesiyle sonuçlanan yolsuzluk türüdür. *Zimmet*, kamu görevlisinin kendi inisiyatifiyle bir tasarrufta bulunması, üzerine alması veya kendisine zimmetlenmiş bir malı görevi dışında kötüye kullanmasıdır. *İrtikap* ise rüşvetten farklı olarak karşılıklılık ilkesi olmadan hizmet sunumunda bulunan kamu görevlisinin karşı taraftan zorla para veya mal talep etmesidir.
- **Maddi olmayan çıkar karşılığı etik dışı davranış;** kamu hizmetini gerçekleştiren kamu görevlisinin herhangi bir maddi kazanç gütmeyen, aralarında belirli bir ilişki bulunan kişilere imtiyaz tanıyarak kayırmacı yapıya bürünerek bir yolsuzluk ilişkisi içine girmesidir. Kayırmacılık türleri Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1: Kayırmacılık Türleri



Kaynak: Özkanan ve Erdem,2014.

- **Adam Kayırmacılık:** Aralarında kan bağı bulunan akrabalara tanınan ayrıcalıklar olan *nepotizm* ve eş-dost ilişkilerine dayanılarak yapılan kayırmacılık olan *kronizm* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Aşiretçilik anlamına gelen *tribalizm* ise nepotizm ve kronizmin beraber olarak gerçekleşmesidir. *Hemşhricilik* ise aynı memleketten olan kişilere karşı tanınan bir ayrıcalık olup, kronizmin bir başka boyutunu oluşturmaktadır.
- **Siyasi Kayırmacılık:** Siyasi partilerin görev başına geçtikleri zaman üst düzey yöneticileri kendi adamlarıyla değiştirmeleri olan *patronaj*, mal ve hizmet karşılığında oy talep etmeleri anlamına gelen *klientalizm* ve potansiyel seçim bölgelerine kaynaklarını yağdırması olan *hizmet kayırmacılığı* olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

Etik dışı davranışların önüne geçilebilmesi için kamu görevlilerinin, görevin yerine getirilmesinde kamu hizmeti bilincinin kurumun tamamına yansıtılması, halkın günlük yaşamını kolaylaştırma ve halkın memnuniyetini artırmak adına halka hizmet bilincinin benimsenmesi, kamu hizmetlerini belirlenen standartlara uygun hale getirilmesi, çalıştıkları kurum veya kuruluşun amaç ve misyonlarına bağlı kalarak buna uygun davranılması ve tüm eylem ve işlemlerde dürüstlük ve tarafsızlık ilkesi

doğrultusunda hareket etmeleri gerekmektedir. Ayrıca kamu görevlileri, kendilerine tanınmış olan takdir yetkilerini de keyfilikten uzak, tarafsızlık ve eşitlik ilkelerine uygun olarak kullanmalıdırlar.

Kamu yönetiminde güven olgusunun sağlanması için şeffaf bir yapının oluşturulması ve hesap verebilirlikle birlikte etik ilkelere yönelik yasal ve kurumsal bir görünümün elde edilmesinin önemlidir. Etik dışı davranışların önüne geçilebilmesi için, toplum bilinçlendirilmeli, aile ve okul eğitimiyle beraber etik davranış ve sorumluluk bilinci aşılanmalı, kamu kurumunda ortaya çıkabilecek herhangi bir etik dışı davranışın önüne geçmek için kamuoyu oluşturmaktan kaçınılmamalı ve hesap verebilirlik sağlanmalıdır. Anayasada, yönetimin hesap verebilirliği ve açıklık ilkelerine yer verilmektedir. Bu ilkeler, yönetimin faaliyetlerini, kararlarını ve harcamalarını açık ve şeffaf bir şekilde yapmasını ve halka açık bir şekilde rapor etmesini zorunlu hale getirmektedir. Bu sayede, toplumun yönetime olan güveni ve yönetimin hesap verme sorumluluğu artacaktır. Yöneticilerin dürüst, tarafsız ve adil davranışlarda bulunmaları, kamu yönetiminde güven olgusunu sağlamlaştırılması ve yönetimin etkinliğini ve verimliliğini artıracaktır.

İnsan Kaynakları Alanındaki Koçluk, Mentorluk ve Yönetim Danışmanlığı Rollerinin Etik Açısından Değerlendirilmesi

Ayperi Atalay

Anahtar Kelimeler: etik, insan kaynakları, koçluk, mentorluk, yönetim danışmanlığı

Özet

Her mesleğin kendine özel etik kodları ve öne çıkan etik unsurları bulunmaktadır. Günümüzde ulusal ve uluslararası boyutta insan kaynakları, koçluk, mentorluk ve yönetim danışmanlığı mesleklerine yönelim artarak devam etmektedir. Bu kapsamda, bu mesleklerde önem verilmesi gereken konularla ilgili literatürde ihtiyaç duyulan araştırmalar da artmaktadır. Mesleklerin çözüme ulaşma yöntemlerini ve yaklaşımlarını başka meslekler de kendi bünyelerinde ihtiyaç duydukça mesleki rol olarak benimsemektedir. Bu şekilde rolleri benimseyerek iletişimine yansıtılan meslekler arasında insan kaynakları da bulunmaktadır. Bu çalışmada, insan kaynakları alanındaki koçluk, mentorluk ve yönetim danışmanlığı rollerinin etik unsurlar açısından incelenmesi hedeflenmiştir.

Bu inceleme kapsamında; insan kaynakları alanında görev üstlenen üst düzey yöneticilerin karşılaşılabilecekleri bu üç role ilişkin etik alanını ilgilendiren konuların sınıflandırılması için bir karşılaştırmalı model oluşturulmuştur. Model oluşturulurken literatür taraması meta analiz yaklaşımıyla yapılmıştır. Ayrıca, insan kaynakları profesyonellerinden ve insan kaynakları profesyonellerine koçluk yapan uzmanlardan görüş alınmıştır. Bu niteliksel yöntemleri tamamlayıcı olarak koçluk, mentorluk ve yönetim danışmanlığı mesleklerinin etik standartlarını ve ilkelerini benimseyen kuruluşların kamuya açık çeşitli dosyaları ve paylaşımları incelenmiştir. İncelemeler sonucunda ortaya çıkarılan karşılaştırmalı model, insan kaynakları alanında çalışan profesyonellerin koç, mentor ve yönetim danışmanlığı rollerini icra ederken iletişim süreçlerindeki etik unsurlarla ilgili karşılıklı beklentileri de göstermektedir. Bu çalışma, insan kaynakları üst düzey yöneticilerinin görevlerini icra ederken ve belirtilen bu üç rolü üstlenirken iletişim kazalarını engellemek adına bilgiler içermektedir. Bulgular, ayrıca, iletişim süreçlerinde hukuki açıdan çözümlenmesi gerekebilecek problemleri önlemeye katkıda bulunmaktadır. Çalışmanın bulgularının bir başka sonuca yansımaları olarak; belirtilen rolleri üstlenen insan kaynakları üst düzey profesyonellerinin dikkate alınması gereken kontrol noktalarına da eklemeler ve geliştirmeler yapabilmek mümkün olmaktadır.

Niteliksel yöntemler kullanılarak ulaşılan bulgular ile genişletilmeye açık bir model oluşturulması, bu model ile insan kaynakları alanına, koçluk, mentorluk, yönetim danışmanlığı mesleklerine ve etik alanındaki literatüre katkı sunulmaktadır. Meslek etiği açısından bu çalışmanın bir diğer faydası diğer mesleklerde belirtilen rolleri üstlenerek kendi yaşamına ve çalışma arkadaşlarına lider olan veya yönetici olan uzmanlara bu yaklaşımların bağlı olduğu, meslekteki kritik rol oynayabilecek etik unsurları karşılaştırmalı bilimsel bir model çerçevesinde sunmaktır.

Büyük Veri Çağında Veri Etiği ve Politikaları Üzerine Tartışmalar

Doç. Dr. Gökçe YOGURTÇU¹, Doç. Dr. Uğur ÜNAL²

¹Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi
İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü

²Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi
İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü

Özet

Günümüzde büyük veri sosyal hayatın birçok yönünü kuşatmış; fırsatları ve zorlukları çerçevesinde geniş bir tartışma alanı açmıştır. Bu tartışmalar, büyük veri politikası, büyük verilerdeki potansiyel önyargılar, mahremiyet ihlalleri ve toplu gözetlemeler, veri açısından zengin ve veri açısından yoksul gruplar arasındaki çatışmalar ve yurttaş aktivizmi üzerine yoğunlaşmaktadır. Verinin bu geniş kapsamı dikkate alındığında verilerimizin etik olarak nasıl yönetileceğine dair birçok tartışma alanı oluşmaktadır. Veri etiği, sosyal bilimlerde büyük veri kullanımından profil oluşturmaya, veri hayırseverliğinden açık veriye, büyük veri kümelerinin toplanması ve analizi ile ortaya çıkan etik sorunları kapsamaktadır. Etik sorunların bu kapsamı, geleneksel etik algımızı ve etik yönergelerimizi yeniden ele almayı gerektirmektedir. Veri etiği hakkındaki tartışmalar, toplumlardaki güç dengesini, dijital uçurumu, mahremiyet ihlalini, yönetim ve düzenleme taleplerini, sosyal normları ve insani değerleri içerecek şekilde ele alınmalıdır. Bu çalışmada, büyük veri tartışmalarının odak noktasında yer alan veri etiği ve politikalarına ilişkin yeni anlayışlar tartışılmakta ve veri etiğine ilişkin yönergelerin hangi temel etik yaklaşımları izleyebileceğine dair öneriler sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *büyük veri, veri etiği, veri politikaları, etik yaklaşımlar.*

COVID-19 Öncesi ve Sonrası Yükseköğretimde Değişen Etik Kodları Üzerine Bir İnceleme

Esra Çiğdem Cezlan⁹

Anahtar Kelimeler: COVID-19, etik kod, uzaktan eğitim, yükseköğretim

Çalışmanın Problemi

Öğretimin planlanması, yönetim ve bilimsel yayın etiği yükseköğretimde tartışılan bilimsel etik konuları içerisinde yer almaktadır. Etik ilkelerin belirlenmesi üniversitelerin etik ilkelerinin gelişmesi ve kurumsal kültürün bir parçası olması için önemlidir. Etik kodlar, COVID-19 pandemi sonrası Yükseköğretimde uzaktan eğitimin zorunlu hale gelmesi sonucu en fazla tartışılan konular arasında yer almıştır. Uzaktan eğitimin yükseköğretimde pandemi sonrası öneminin artması, öğrencilerin uzaktan eğitim davranışlarına beklentileri karşılayacak düzeyde uyumlaştırılması gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı; yükseköğretim çatısı altında Türk üniversitelerinde belirlenmiş etik kodların varlığını ve pandemi öncesi ve sonrasında meydana gelen değişiklikleri ve pandemi sürecinde eğitimde meydana gelen değişimin etik kodlara nasıl etki ettiği incelemektir. Çalışmanın sorusunu ise; “Türkiye’de ilk 10 sıralamasında olan üniversitelerin pandemi öncesi ve sonrasında belirledikleri genel etik kodlardaki değişiklikler nelerdir?” sorusu oluşturmaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada temel nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Pandemi öncesi yıl olan 2019 yılında Yükseköğretim Kurulu’nun araştırma üniversitelerinin belirlenmesi amacıyla yaptığı çalışmanın sonucunda belirlediği ölçütlere göre sıralamasına göre Türkiye’deki ilk 10 üniversitenin internet sitelerindeki etik kodların varlığı araştırılmıştır. Daha sonra etik kodlar; genel etik kodlar, bilimsel yayın ilkeleri, klinik araştırma olarak kategorize edilmiştir ve elde edilen veriler incelenerek sonuçlar elde edilmiştir.

Bulgular ve Sonuç

YÖK sıralamasına göre 1-ODTÜ, 2-İTÜ, 3-Boğaziçi, 4-İzmir Yüksek Teknoloji, 5-Ankara, 6-Hacettepe, 7-İstanbul Üniversitesi, 8-Yıldız Teknik, 9-Ege Üniversitesi, 10-Gebze Teknik Üniversitesi arasında İstanbul Üniversitesi, Ege Üniversitesi haricinde tüm üniversitelerin web sitelerinde “Genel etik ilkeler” başlığı altında etik ilkeler bulunmaktadır. İlgili üniversitelerin web sayfalarında “Genel etik ilkeler” başlığı altında yer alan; “insan hak ve özgürlüklerine saygı gösterilmesi, bilgilendirme, bilgilendirme, öğrenim ve öğretim özgürlüğünün korunması, bilimsel gelişimin desteklenmesi, şeffaflık, kaynakların etkili kullanılması, sorumluluk ve hesap verilebilirlik, profesyonellik, liyakat, çevreye duyarlılık ve hayvan haklarına saygı” kavramları tanımlanmıştır. İstanbul Üniversitesi, Ege Üniversitesi’de dahil olmak üzere 10 üniversitede de akademik etik ilkeler, klinik araştırma, eğitim-öğretim etik ilkeleri gibi başlıklar altında etik ilkelerin olduğu görülmektedir. Dolayısıyla üniversite personelinin etik ikilem içerisine girdiğinde bu ilkeler şüphesiz yol gösterici olacaktır. Yüz yüze eğitimde öğrencilerin etik olmayan davranışlarına karşı gerekli önlemler hızlıca alınırken uzaktan eğitim etik ihlallerine daha kolay uygulanabilir bir zemin oluşturmaktadır. Örneğin öğrencilerin derse katılmış gibi davranıp sadece bilgisayar veya cep telefonu ile pasif katılım sağlamaları, sınavlar sırasında kopya çekmeleri, verilen ödevleri internet kaynaklarından kopyalayıp olduğu gibi kullanmaları etik ihlallerinin örnekleri arasında yer almaktadır. Covid-19 sürecinde sınav sırasında öğretim üyesi ve öğrenciye yönelik sınav etiği, ödev ve projelerde kullanılan kaynakların atıf gösterilmesi hassasiyeti çerçevesinde kaynak kullanımı etiği, veri güvenliği, kişisel veri koruma etiği, veri raporlama, başkalarının verilerini aleyhte kullanarak zarar verici eylemlerden kaçınma gibi etik kodlar uzaktan eğitimin etik kodları olarak belirlenmiştir. Böylece uzaktan eğitim sürecinde belirlenen etik kodlar tüm çalışanların etik dışı

⁹ İstanbul Medipol Üniversitesi/ Sağlık Bilimleri Yüksekokulu/ Sağlık Yönetimi Bölümü

/eccezlan@medipol.edu.tr

davranışlarını, belirli ölçüde sınırlandırmıştır. Etik, öğrenilebilen ve geliştirilebilen bir değerdir ve sonucunda etik ihlallerin gerekli kuralların yazılı hale gelmesi, kurum ikliminde bir aktör olarak yer almış, öğretim üyelerinin ve öğrencilerin de yer aldığı etik çalışmaları yapacak topluluklar kurulması sonucunda giderilebileceği ya da azaltılabileceği **çalışmanın çıktısı olarak öneriler** arasındadır.

A Research on the Changing Codes of Ethics in Higher Education Before and After COVID-19

Keywords: *COVID-19, ethical code, distance education, higher education*

Problem

Instructional planning, management and scientific publication ethics are among the scientific ethical issues discussed in higher education. Determination of ethical principles is important for the development of ethical principles of universities and for them to be a part of corporate culture. Ethical codes have been among the most discussed issues as a result of the fact that distance education has become compulsory in higher education after the COVID-19 pandemic. The importance of distance education in higher education after the pandemic has increased, and it is necessary to adapt students' distance education behaviors to meet expectations.

The Aim of This Study

To examine the existence of ethical codes determined in Turkish universities under the roof of higher education, the changes that occurred before and after the pandemic, and how the change in education during the pandemic process affects ethical codes. The question of the study is; "What are the changes in the general ethical codes determined by the top 10 universities in Turkey before and after the pandemic?" poses a question.

The Materials And Method

In this study, basic qualitative research method was used. In 2019, the year before the pandemic, the existence of ethical codes on the websites of the top 10 universities in Turkey was investigated according to the criteria determined as a result of the work carried out by the Council of Higher Education to determine the research universities. Then ethical codes; were categorized as general ethical codes, scientific publication principles, and clinical research, and the results were obtained by examining the data obtained.

Findings and Conclusion

According to YÖK ranking, 1-METU, 2-ITU, 3-BU, 4-İzmir High Technology University , 5-Ankara University , 6-Hacettepe University, 7-Istanbul University, 8-Yıldız TechnicalUniversity , 9-Ege University, 10-Gebze Technical University There are ethical principles under the heading of "General ethical principles" on the websites of all universities except Istanbul University and Ege University. In the web pages of the relevant universities, under the title of "General ethical principles"; The concepts of "respecting human rights and freedoms, protecting freedom of information, informing, learning and teaching, supporting scientific development, transparency, effective use of resources, responsibility and accountability, professionalism, merit, environmental awareness and respect for animal rights" are defined. It is seen that there are ethical principles under the headings such as academic ethical principles, clinical research, education and training ethical principles in 10 universities, including Istanbul University and Ege University.

Therefore, these principles will undoubtedly be guiding when university personnel are in an ethical dilemma. While necessary precautions are taken against unethical behaviors of students in face-to-face education, distance education creates a more easily applicable basis for ethical violations. For example, students' pretending to attend the class and only passively participating with a computer or mobile phone, cheating during exams, copying given homework from internet sources and using them as they are are examples of ethical violations. In the Covid-19 process, ethical codes such as exam ethics, resource use ethics, data security, personal data protection ethics, data reporting, avoiding harmful actions by using the data of others against the distance, within the framework of the sensitivity of citing the sources used in assignments and projects during the exam determined as the ethical codes of education. Thus, the ethical codes determined during the distance education process limited the unethical behaviors of all employees to a certain extent. Ethics is a value that can be learned and developed, and as a result, it is among the suggestions as the output of the study that ethical violations can be eliminated or reduced as

a result of writing the necessary rules, establishing societies that will take place as an actor in the institutional climate and that include faculty members and students to carry out ethical studies.

Bilimle Etiğin İç İçeliği

Hasan Seçen

Atatürk Üniversitesi, Fen Fakültesi, Kimya Bölümü

Anahtar Kelimeler: *Bilim, teknoloji ahlak, etik*

Bilim, olgusal dünyayı anlamak veya daha iyi anlamak için bir hipotez veya araştırma sorusundan yola çıkarak sistemli deney, gözlem ve araştırmalarla veri toplamak, verileri bulgulara dönüştürüp bu bulguları halihazırdaki bilgi ve aklın ışığında yorumlamak suretiyle bir sonuç oluşturmayı hedefleyen yoğun emek yanında entelektüel bir birikim ve zihinsel çaba gerektiren bir insan etkinliğidir. Çoğu kere basitçe bilimin uygulaması olarak kabul edilen Teknoloji ise, insanoğlunun doğal gücü ve yetenekleri ile yapamadığı işleri aklı ile geliştirdiği alet ve yöntemlerle gerçekleştirmesidir. Bilim ve teknoloji, 19. ve 20 yüzyıllarda tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar, birbirini çok güçlü bir şekilde besledi, geliştirdi ve ikisi birlikte insanlığın hayatında belirleyici bir rol oynadı. Bugün için bir birey olarak herhangi bir insanın bilim ve teknolojiye bigane kalarak hayatını sürdürmesi çok zordur. Bu bağlamda bilime ve teknolojiye gerekli önemi vermeyen hiçbir milletin ve devletin insanlık ailesi içinde onurlu bir millet ve devlet olarak varlığını sürdürmesi de mümkün görülmemektedir.

Bilginin alanlara göre değişik tanımları yapılmaktadır. Ancak genel bir tanım olarak, bilgi, geçerli ve doğru olduğunu kabul ettiğimiz; denemeye veya yanlılamaya açık, yanlılandığında da daha doğrularıyla yer değiştirebildiğimiz zihni kabullerimizdir. Davranış ve tutumlarımıza yön vermek itibarı ile bilgi olmadan ne doğru, ne yararlı bir iş yapabilmek ne de bir yanlıştan veya zarardan kaçınılamaz . Bu nedenle bilgi, tarihin her devrinde kıymetli görüldü, iyi ve erdemli bir insan olmanın temel şartlarından biri olarak addedildi. Hayatımızda gündelik bilgiden sanat, felsefe ve bilimsel bilgiye kadar her çeşit bilgiyi kullanmamıza rağmen, objektiflik, doğruluk, test edilebilirlik, evrensellik özellikleri itibarıyla olgusal dünyayı açıklamak ve biçimlendirmek bakımından bilimsel bilginin rolü önem büyük arz eder. Son üç yılda yaşadığımız pandemi süreci, bilimin insanlık hayatı için ne kadar önemli olduğunu bir kere daha ortaya koymuştur.

Etik, felsefenin bir şubesi olup genel anlamda ahlâk felsefesi, ahlâk bilimi olarak olarak görülür. Ahlak kuralları insanlığın onbinlerce yıllık tecrübesi ile oluşturulmuştur. Bu kurallar, insanın kendi dışındaki “öteki” olarak gördüğü diğer bireyler, doğa ve kozmos ile ilişkilerini düzenler. Bu açıdan ahlak insanlığın en değerli birikimlerinden biridir. Toplumun sadece yasa ve ceza ile yönetilmesi mümkün değildir. Ahlâk kurallarının toplumdaki topluma, zamandan zamana değişiklikler ve uygulama farklılıkları gösterebildiğine tanıklık ediyoruz. Bu bağlamda etik; ahlakın “iyilik-kötülük”, “doğru-yanlış”, “adalet-suç” “erdem-erdemsizlik”, “ölçü-aşırılık” vb gibi kavramlarını evrensel düzeydeki pratiklerden yola çıkarak nedenlerini ele alıp inceler. “ Birey olarak nasıl davranmalıyım?”, “toplum olarak nasıl yaşamalıyız?” sorularına cevap arar.

Bilimin günümüzdeki devasa bilgi üretim boyutu ile bilginin saniyelik zamanlar içinde bütün dünyaya yayılması dikkate alındığında Bilimin hayatı etkileme yönünden gücü, önceki çağlar ile mukayese edilemeyecek düzeyde artmıştır. Bu noktada bilimin kendi yapısal dokusunu koruması yanında toplumsal rolünü de en yüksek düzeyde gerçekleştirebilmesi açısından etik değerler her zamankinden daha önemli hale gelmektedir. Bundan dolayı, bilim insanlarının etik değerleri özümsemesi ve “rol model” olarak hayata geçirmesi her zamankinden daha çok önem arz etmektedir. Bu bildiride bilim-etik iç içeliğinin önemi tartışılacaktır.

Hayvanların Deneylerde ve Eğitimde Kullanımı, Türçülük, Hayvanların Zihinlerine İnanç: Psikoloji Öğrencileri Görüşleri

Nur OKUTAN, Gaye Z. ÇENESİZ

Anahtar kelimeler: Türçülük, hayvanların deneylerde ve derslerde kullanılmasına yönelik tutumlar, hayvanların zihinsel kapasitelerine olan inanç, psikoloji eğitimi

Problem Durumu

Psikoloji eğitimi, insanlar dışındaki diğer tüm canlılar için aynı etik yaklaşımı benimser. Bu amaçla, eğitim müfredatında yer alan dersler, insan haklarına saygı kadar hayvan haklarına değer verme etik kazanımlarını hedefler. Bu çalışmada da psikoloji lisans eğitimlerinde etik konulu ders almış öğrencilerin hayvanların deney ve eğitim amacıyla kullanılmasına ilişkin tutumları, hayvanların zihinsel kapasitelerine inançları ve hayvanlarla ilgili önyargılar (türçülük) açısından farklılaşıp farklılaşmadığına bakılmıştır.

Yöntem

Çalışmaya 18-40 yaş aralığında, 139 kadın (%67.5) ve 67 erkek (%32.5) psikoloji lisans öğrencisi katılmıştır. Analizler, uç değer alan katılımcılar ile soruların %5'inden fazlasına cevap vermeyen bir katılımcının çıkarılmasının ardından 192 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Veriler, Türçülük Ölçeği, Hayvanların Zihinsel Kapasitelerine İnanç Ölçeği, Hayvanların Deney Amaçlı Kullanılmasına Yönelik Tutumlar Ölçeği, Hayvanların Eğitim Amaçlı Kullanılmasına Yönelik Tutumlar Ölçeği ve kişisel bilgi formu aracılığıyla toplanmıştır.

Bulgular

Betimleyici analizlere göre kadınlarla karşılaştırıldığında erkeklerin hayvanlara yönelik önyargıları ve hayvanların deney amaçlı kullanılmaları gerektiği düşünceleri daha fazladır. Hayvanların zihinsel kapasitelerine olan inançlar ve hayvanların eğitimde kullanılması gerektiğine ilişkin görüşler ise cinsiyetler açısından farklılaşmamaktadır. Betimsel çözümlenmeler, aynı zamanda katılımcıların türçülük düzeyleri arttıkça hayvanların zihinsel kapasitelerine olan inançlarının azaldığına; deneylerde ve eğitimde hayvan kullanımına desteklerin ise arttığına işaret etmektedir. Hayvanların deneylerde ve eğitimde kullanımına yönelik tutumlar arasında ise orta düzeyde pozitif bir ilişki görülmektedir.

Çalışmanın temel analizlerinde, araştırma yöntemleri, psikolojide etik ve deneysel psikoloji derslerini alıp almamanın bağımlı değişkenler açısından değişip değişmediğine bakılmıştır. Sonuçlar, beklendiği gibi hayvanların zihinsel kapasitelerine olan inançların, araştırma yöntemleri, psikolojide etik ve deneysel psikoloji derslerini alan öğrencilerde almayanlardan daha yüksek olduğuna işaret etmektedir. Deneysel psikoloji dersini almış olma, aynı zamanda türçülük inançlarındaki azalmayla da bağlantılıdır.

Bağımlı değişkenler açısından farklılıklar sınıf düzeyinde de gözlenmektedir. Buna göre 3. Sınıf öğrencilerinin türçülük düzeylerinin 2. Sınıf ve 4. Sınıf öğrencilerinden daha yüksek olduğu belirlenirken; 1. Sınıf öğrencilerinin hayvanların zihinsel kapasitelerine olan inançlarının 3. Sınıf ve 4. Sınıf öğrencilerine göre daha zayıf olduğu görülmektedir. Son olarak hayvanların deney amaçlı kullanımına destek düzeyinin de sınıflara göre farklılaştığı bulgulanmıştır. Post-hoc karşılaştırmalarına göre 4. Sınıf ve 1. Sınıf öğrencilerinin desteklerinin 3. Sınıf ve 2. Sınıf öğrencilerinden düşük olduğu bulunmuştur.

Sonuçlar

Sonuçlar, genel olarak psikoloji lisans eğitimlerinin, müfredatında yer verdiği derslerle öğrencilerin hayvanlarla ilgili olumlu tutumlar geliştirebilmelerinde önemli bir role sahip olabileceğini göstermektedir.

Akademik Etikle İlgili Örnek Vaka Analizleri: Olanlar Ve Olması Gerekenler

Mehmet Emir KÖKSAL, Cihan OKUYUCU

Anahtar Kelimeler: *Yayın etiği, Jüri etiği, Ortak vicdan, Pratik örnekler*

Önce akademi ve etik kavramlarıyla ilgili küçük bir saptamayla başlayalım.

İnsanı diğer biyolojik varlıklardan ayıran temel özelliklerden biri “insani değerler”dir. Diğer bir ifadeyle insan, sadece biyolojik ihtiyaçları için yaşamaz, değerleri için ve değer kalıpları içinde yaşar. Hayatın her alanını kapsayan bu değerler bazen din ve inançlardan kaynaklanır, bazen da ferdi veya maşeri vicdandan doğar. Yani bazen dini bazen seküler bir görünümde olabilir. Genellikle ahlak denilince dini, etik denilince seküler veya sadece dinden kaynaklanmayan bir değerler manzumesi anlaşılır.

Hayatın her alanını kaplayan değerler sisteminin akademiyle ilgili kısmına da akademi ahlakı veya daha yaygın bir isimlendirmeye akademik etik diyoruz. Daha yaygın, çünkü bu isimlendirmeye evrensel bir karakteri olan akademinin, değerleri bakımından da evrensel olması ima edilmiş oluyor ki etik kelimesi toplumlar üstü vasfıyla bu evrenselliği karşılamış oluyor.

Peki akademik etiğin çerçevesi, başka bir tabirle tarafları ve konuları nelerdir? Bu taraflar ve konularla ilgili ne gibi sıkıntılar yahut “etik ihlaller” yaşıyoruz? Yaşadığımız ihlallerin arkasında ne gibi ferdi ve toplumsal etkenler var? Bunları aşabilir ve ortak bir akademik anlayış inşa edebilir miyiz?

Tabiatıyla akademik etiğin temel unsurlarından biri öğrencilerdir. Ancak biz yukarıdaki soruları daha çok üniversite öğretim üyelerinin tutum ve davranışları çerçevesinde ele almayı amaçlıyoruz. Bu ele alışta gerek kendi gözlemlerimizden, gerekse konuyla ilgili diğer bazı meslektaşlarımızın olumlu veya olumsuz tecrübelerinden–tabiatıyla isim belirtmeksizin-istifade yoluyla konuyu daha somut hale getirmek ve irdelemek istiyoruz. Ele alacağımız başlıca alt başlıklar şunlardır:

1. Akademisyenin talebeyle ilişki etiği
2. Bilimsel çalışma/yayın etiği
3. Meslektaşlarıyla arkadaş veya yönetici olarak ilişki etiği
4. Jüri ve bilirkişi etiği
5. Topluma karşı görev etiği
6. Ortak bir akademik vicdan ve dil inşası mümkün müdür?

Sonuç olarak bir akademisyende bulunması arzulanan vasıflar ve etik ölçüleri maddeler halinde sıralamaya çalışacağız.

Araştırma Ödevi Hazırlayan Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin İntihal Konusundaki Görüşleri

Behlül GÜCÜKOĞLU, Dr. Zerrin Ayvaz REİS

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu - Bilişim Güvenliği Teknolojisi Programı
bgucukoglu@fsm.edu.tr
İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, BÖTE
ayvazzer@iuc.edu.tr

Özet

Bilişim teknolojilerindeki hızlı gelişmeler, dünyanın farklı yerlerindeki bilgiye erişimi de kolaylaştırmıştır. Bilgiye erişim kolaylığı öğrenmeyi hızlandırmakla birlikte erişilen bu bilginin usulsüz kullanımından kaynaklı intihal başta olmak üzere bazı sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bireylerin etik davranışlar sergilemesi gerek buldukları kültürel çevredeki insan ilişkilerinde gerekse mesleklerini icra ederken büyük önem taşımaktadır. Bireylerin etik davranış içinde olmaları için onlara erken çocuklukta rehberlik edenler ebeveyn ve yakın aile çevreleridir. Eğitim süreçleri başladığı zaman da bu rol model aktörü genellikle öğretmenleri olur. Bu sebeple eğitim hayatının ilk aşamasından itibaren öğrencilere rol model olan öğretmenlerin etik davranış göstermeleri önemlidir. Araştırmalar göstermiştir ki; üniversite öğrencilerinin çoğu dersleri için hazırladıkları ödevlerde genellikle internetteki kaynakları kullanmak suretiyle intihal yapmaktadırlar. Bu çalışmanın problem durumu “Aday öğretmenlerin intihal konusundaki görüşleri zaman içinde değişiklik gösterdi mi?” cümlesi ile ifade edilmektedir.

Bu çalışmanın yöntemi iki aşamalıdır. İlk aşamada 2014-2015 yılı için bir devlet üniversitesi eğitim fakültesine kayıtlı aday öğretmenlerin bir ders için hazırladıkları araştırma ödevleri intihal taraması yapan yazılımlarla kontrol edilerek. Öğrencilerin intihal yapıp yapmadıkları araştırılmıştır. Devamında öğrencilerin intihal konusundaki görüşleri anket yoluyla toplanmıştır. İkinci aşamada ise; YÖK’ün 2014 yılında yayınladığı “Bilimsel Araştırma Ve Etik Yönetmeliği” ile zaman içinde farklı diploma programlarına kayıtlı Türk üniversite öğrencilerinin intihal konusundaki görüşlerinin nasıl bir değişim gösterdiğini ortaya koymak amacıyla alan yazın taraması yapılmış, çalışmalar özetlenmiştir. Öğrencilerin genel olarak bilimsel çalışmalarında veya araştırma ödevlerinde özellikle intihal konusu başta olmak üzere etik farkındalık düzeyleri ortaya konmuştur.

Araştırma ödevlerinin intihal tespit yazılımı ile incelenmesi sonucu tüm öğrencilerin intihal yaptıkları tespit edilmiştir. Öğrencilerin intihal konusundaki bilgi düzeylerinin araştırıldığı anket sonucunda da elde edilen verilerden öğrencilerin intihal konusunda bilgi, farkındalık düzeylerinin çok düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İkinci aşamanın alan yazın taramasında; farklı diploma programlarına kayıtlı üniversite öğrencilerinin intihal konusundaki görüşlerini ele alan çalışmalar özetlenmiştir. Bu aşama için elde edilen sonuçlara göre öğrencilerde intihal konusunda farkındalığın olumlu yönde artmış olduğu görülmüştür. Bununla birlikte hala istenen düzeye ulaşılmadığı, intihali önleme konusunda farkındalığı artıracak çalışmaların kapsamının genişletilmesi gerektiği tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Aday öğretmenler, İntihal farkındalığı, İntihal tespit yazılımları,*

Bilişim Teknolojilerindeki Gelişmelerin Güncel Ürünü Olan Sanal Uygulamaların Getirdiği Etik Sorunlar

Dr. Zerrin Ayvaz REİS

İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, BÖTE
ayvazzer@iuc.edu.tr

Özet

Bilgisayarın icadı ile başlayıp katlanarak artan bilişim teknolojisi alanındaki hızlı gelişmeler, bugün sanal dünya uygulamalarındaki gelişmelerle devam etmektedir. Bilgisayarların, önceleri bilimin ilerlemesi için karmaşık problemleri çözmek, matematiksel hesaplamaları yapmak amacıyla kullanıldığı bilinmektedir. Üretim sektöründe de daha az insan gücü ile daha fazla üretimin kısa sürede gerçekleşmesi için de kullanıldığı görülmektedir. Günümüzde ise bilgisayarlar yaşamın her alanında kullanılır hale gelmiştir. İletişim araçlarının veya evlerin, evlerdeki yardımcı araçların bilişim teknolojisi eklentileriyle akıllı olarak hizmet vermesinin insan yaşamını daha güvenli ve konforlu hale getirdiği düşünülmektedir. Öte yandan robotların kullanımı gerek evlerde gerekse üretim sektöründe hızla yerini almaktadır.

Bilişim teknolojilerinin sanal uygulamalarındaki gelişmeler insanların sadece yaşamlarını kolaylaştırmakla kalmayıp, eğlenceli zaman geçirmeleri için de kullanılmaktadır. İnternetin yaygınlaşması ile insanların başkalarıyla etkileşime girdiği sanal uygulamaların sayısı da artmaktadır. Kişiler bu sanal uygulama platformlarını kullanarak kendi sanal dünyalarını oluşturma olanağı bulmakta, hatta bazı uygulamaların gerçek dünyaya yansımalarını da yaşayabilmektedir. Simcity, Secondlife, Minecraft gibi uygulamalarla başlayan sürece günümüzde Metaverse sanal uygulaması da dahil edilmiştir. Piyasaya sürülmüş olan bu sanal uygulamalar vasıtasıyla insanlar kendi sanal dünyalarını ve avaturlarını oluşturabilmekte ve diğer insanların sanal dünya ve avaturları ile etkileşime girebilmektedirler. Hatta bazı uygulamalarda para veya mülk olarak kullanılan sanal değerlerin gerçek dünyada gerçek karşılıkları bu sürece dahil edilebilmektedir. Günümüzdeki sanal uygulamalar bunlarla sınırlı değildir. Artırılmış gerçeklik, yapay zeka ve insansı robotların üretimi ile sanal dünya uygulamalarının sayısı her geçen gün artmaktadır. İnsansı robotlar makine öğrenmesi ve derin öğrenme teknolojileri sayesinde sürekli öğrenen ve buna bağlı olarak kendisi için davranış değişikliği gösteren sanal uygulamalardır. Bilişim teknolojilerindeki bu gelişmeler insanlar için geçerli olan doğruluk, adalet, dürüstlük, güvenilirlik, saygı gibi temel etik değerlerin sanal uygulamalar için de sorgulanması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Özellikle, insansı robotlar içinde yer alan ve Birleşik Arap Emirlikleri tarafından vatandaşlık hakkı verilmiş olan Sophia'nın tanıtım toplantılarında insanlarla yaptığı konuşmalardan sonraki söylemleri sorunların hem etik hem de hukuksal boyutta olabileceğinin göstergesi olmuştur. Bu çalışmanın problem durumu "İnsansı robotlar ve diğer sanal uygulamaların etik değerlere etkisi ne yöndedir?" cümlesi ile ifade edilmektedir. Bu çalışmanın yöntemi sanal dünyalar, sanal uygulamalar ve insansı robotlar anahtar kelimeleri kullanılarak yapılmış alan yazın taramasına dayanmaktadır. Alan yazın incelenmesi sonucunda sanal dünya oluşturma uygulamalarında gerçek kişilerin varlığı hukuksal boyutta söz konusu olabilecek sorunlara çözüm getirebildiği tespit edilmiştir. Ancak etik değerler boyutunda insanların internet ve sanal uygulamaları yanlış kullanmalarından kaynaklı sorunlar olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan insansı robotların üretimi ve kullanımından kaynaklı hem etik değerler hem de hukuksal boyutta sorunların olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Sanal dünyalar, Sanal uygulamalar, insansı robotlar, Etik değerlendirme,*

Ethical Problems Brought by Virtual Applications, the Current Product of Developments in Information Technologies

Abstract

The rapid developments in the field of information technology, which started with the invention of the computer and increased exponentially, continue with the developments in virtual world applications today. It is known that computers were used to solve complex problems and make mathematical

calculations for the advancement of science. It is seen that it is also used in the production sector for the realization of more production in a short time with less manpower. Today, computers have become used in all areas of life. It is thought that the smart service of communication tools or houses and assistive devices in homes with information technology add-ons makes human life safer and more comfortable. On the other hand, the use of robots is rapidly taking place both at home and in the production sector.

Developments in virtual applications of information technologies are used not only to make people lives easier, but also to have fun. With the spread of the Internet, the number of virtual applications where people interact with others is also increasing. People have the opportunity to create their own virtual worlds by using these virtual application platforms, and they can even experience the reflections of some applications in the real world. The process that started with applications such as Simcity, Secondlife, Minecraft is now Metaverse virtual application included in there. Through these virtual applications that have been released, people can create their own virtual worlds and avatars and interact with other people's virtual world and avatars. In some applications, real-world equivalents of virtual values used as money or property can be included in this process. Today's virtual applications are not limited to these. With the production of augmented reality, artificial intelligence and humanoid robots, the number of virtual world applications is increasing day by day. Humanoid robots are virtual applications that constantly learn and change behavior for themselves, thanks to machine learning and deep learning technologies. These developments in information technologies reveal the necessity of questioning basic ethical values such as honesty, fairness, honesty, reliability and respect, which are valid for people, for virtual applications as well. In particular, the speeches of Sophia, who is among humanoid robots and granted citizenship by the United Arab Emirates, after the speeches she made with people at the introductory meetings, showed that the problems could be both ethical and legal. The problem situation of this study is expressed in a sentence. What is the effect of humanoid robots and other virtual applications on ethical values The method of study is based on a literature review using the keywords virtual worlds, virtual applications and humanoid robots. As a result of the literature review, it has been determined that the existence of real people in virtual world creation applications can solve the problems that may be in question in the legal dimension. However, in the dimension of ethical values, it has been determined that there are problems caused by people misuse of the internet and virtual applications. On the other hand, it has been determined that there are problems in both ethical values and legal dimensions arising from the production and use of humanoid robots.

Keywords: *Virtual worlds, Virtual applications, humanoid robots, Ethical evaluation,*

Etik ve Enformatik

Filiz Gürder¹⁰

Anahtar kelimeler: etik, enformatik, enformatik etiği eğitimi.

Yapay zekâ, karar destek sistemleri, robotik, insan-makine arayüzleri, sanal dünyalar & interaktif eğlence araçları, Endüstri 4.0, dijitalleşme enformatikçilerin sorumluluğunda dahilinde yaratılmış ürünlerdir. Türkiye’de üniversitelere ve yüksekokullara enformatik bilimleri (Bilgi, Bilişim ve Bilgisayar içerikli) alanında son üç yılda toplam 56.367 yeni öğrenci kaydolmuştur. Bu sayı her yıl giderek artmaktadır. Yani bu teknolojileri üreten ve geliştiren enformatikçi sayısı dünyada olduğu gibi ülkemizde de artmaktadır.

Enformatikçilerin geliştirdikleri bu teknolojiler birçok insanın yaşam tarzında değişikliğe sebep olmuştur, üretim yöntemleri değişmiştir. Bununla birlikte bu sistemlerin geliştirilmesinde ve kullanımında etik sorunlar ortaya çıkmış ve enformatikçilerin etik sorumluluğu sorgulanmaya başlanmıştır. Her enformatikçi kendi ürününden sorumludur ve bu sorumluluğa bağlı olarak enformatik eğitimi alan öğrencilerin “etik” konusunda eğitimi kaçınılmaz olmuştur.

Aslında sorumluluk meselesi, herhangi bir şeyi üreten, satan ya da hizmet sunan herkesi ilgilendirmektedir. Sorumluluk derecesi faaliyetin türüne bağlı olarak değişir. Ancak doktor, öğretmen, gazeteci, siyasetçi, bilim adamı, laboratuvar teknisyeni, marangoz, postacı veya otobüs şoförü fark etmeksizin her meslek grubu çalışanın işinde uzman, müşterilerin veya kullanıcıların beklentilerini karşılayan, esnek ve ileri görüşlü olmasını bekleriz.

Uzmanlık, yani enformatikçinin profesyonelliği önemli bir etik unsurdur. Tasarım ve/veya uygulamadaki hatalar çoğu zaman bir sistemin kötü amaçlı yazılım saldırılarına karşı yeterince korunmamasına ya da hata yapmasına neden olur. Her ikisi de potansiyel olarak ölümcül sonuçlar doğurabilir. Dolayısıyla enformatik eğitimine etik standartlar getirmek, her şeyden önce iyi yazılım konusunda farkındalık yaratmak ve öğrencilerin bu yazılımı üretmelerini sağlamak anlamına gelmektedir. İyi yazılım kriterleri öğrencilere yoğun ve tekrarlı bir şekilde öğretilmelidir. Yazılım geliştirirken, sadece işlevsellik ve güvenlik için asgari gereklilikler değil, aynı zamanda akla gelebilecek tüm kötüye kullanımların dikkate alınması önemlidir. Güvenlik için asgari gereklilikler sağlanmalı, kötüye kullanım önlenmelidir.

İyi bir yazılım için önemli koşullardan birisi de şeffaflıktır. Bir programın sonucu bilgisayar yardımı olmadan belirlenemese bile, işleyişi anlaşılabilir olmalıdır! Ancak günümüzde geliştirilen programlar giderek daha güçlü ve kullanılan algoritmalar giderek daha karmaşık hale geliyor. Örneğin modern işletim sistemleri on milyonlarca satır kaynak koduna dayanmaktadır, rassal unsur içerirler, çözüm çok boyutludur. Yapay sinir ağları veya genetik algoritmalar gibi. Rassal unsurlar ve çözümün çok boyutluluğu, karmaşık algoritmaların nasıl çalıştığını anlamayı önemli ölçüde zorlaştırmaktadır. Tüm bu programlar sistemin tepkisine doğrusal olmayan bağımlılıklar üretir. Ne yazık ki insanoğlunun "doğrusal düşünce yapısı" çoğu zaman algoritmanın nasıl çalıştığını anlamasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, çalışmalar sırasında doğrusal olmayan davranışlar, çok boyutlu problemler ve süreçlerin karmaşıklığı hakkında daha fazla anlayış geliştirmek önemlidir. Bu da ancak diğer konuların yanı sıra fizik ve matematik derslerinde yoğunlaşmayı gerekli kılar.

Özellikle yapay zekâ yöntemlerinin hayatın her alanına giderek daha fazla nüfuz ettiği şu günlerde enformasyon teknolojilerinin kontrolden çıkmaması için genel olarak bilinen ve tanınan standartlar/normlar ve yasalar gereklidir. Enformatik öğrencilerinin eğitimlerinde bu standartlara, kurallara ve yasalara yeterince yer verilmelidir.

* Enformatik Eğitiminde Etik Dersinin Yeri.

¹⁰ Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, İstanbul
Email: fgurder@marmara.edu.tr ORCID: 0000-0002-2024-4374

Günlük hayatta enerji, ulaşım, gıda, sağlık, iletişim vb. alanlarda kullanılan araçlara güvenmek istiyorsak, özellikle enformatik sektöründe çalışan insanlardan yüksek düzeyde uzmanlık, sorumluluk ve öngörü talep etmeli ve bunu da etik değerlerin sürekli öğretilmesi yoluyla desteklemeliyiz.